

ACTA ACADEMIAE PAEDAGOGICAE AGRIENSIS

NOVA SERIES TOM. XXXI.

**SECTIO SCIENTIARUM
ECONOMICARUM ET
SOCIALIUM**

REDIGIT
GYULA H. VARGA

EGER, 2004

289-694

**AZ ESZTERHÁZY KÁROLY FŐISKOLA
TUDOMÁNYOS KÖZLEMÉNYEI
ÚJ SOROZAT XXXI.**

**TANULMÁNYOK
A GAZDASÁG- ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNY
KÖRÉBŐL**

Sh 841

Eszterházy Károly Főiskola.
Központi könyvtár

* 124207*

**SZERKESZTI
H. VARGA GYULA**

EGER, 2004

KUTATÓ

12.944

54.891 F

**ACTA
ACADEMIAE PAEDAGOGICAE
AGRIENSIS
NOVA SERIES TOM. XXXI.**

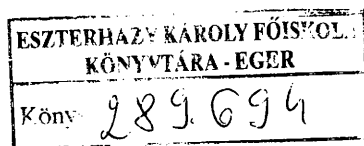
**SECTIO SCIENTIARUM
ECONOMICARUM ET SOCIALIUM**

Kommunikáció és nyelvhasználat

**REDIGIT
GYULA H. VARGA**

EGER, 2004

ISSN 1587-9496

A kiadásért felelős
az Eszterházy Károly Főiskola rektora
Megjelent az EKF Líceum Kiadó gondozásában
Igazgató: Hekeli Sándor
Felelős szerkesztő: Rimán János
Műszaki szerkesztő: Vasné Varga Judit
Megjelent: 2004. december
Példányszám: 100

Készült: Diamond Digitális Nyomda, Eger
Ügyvezető igazgató: Hangácsi József

Előszó

Kötetünk két, egymástól elkülönülő fejezetből áll. Az első, tartalmában koherensebb részt a sajtónyelv-médianyelv témaköre fogja össze. Az itt olvasható tanulmányok tematikai rokonsága egy konferenciának köszönhető. Az Eszterházy Károly Főiskola Kommunikáció Tanszékének szervezésében 2003 októberében szakmai tanácskozás zajlott le ezzel a címmel, s az ott elhangzott előadások írásos változatát gyűjtöttük össze kiadványunk első fejezetében.

Minthogy a kötet az EKF Líceum Kiadójának gondozásában, az intézmény tudományos közleményeinek sorozatában jelent meg, nyilvánvaló a második fejezet létjogosultsága. Ebben – az elsőhöz képest jóval lazább tematikai kötöttségű – részben a Kommunikáció Tanszéken egyéb, kommunikációs témában született, zömmel tanszékünk oktatóinak tollából kikerült elemzések kaptak helyet.

Szakmai tanácskozásunk címét viseli az első fejezet. Az előadásokat igyekeztünk úgy szervezni, hogy minden médium – nyomtatott sajtó, rádió, televízió s negyediknek a legfiatalabb orgánus, az internet – képviselve legyen. Az sem tekinthető a véletlen szeszélyes játékának, hogy a legnagyobb múltú, legkiforrottabb médiumról, a nyomtatott sajtóról, pontosabban annak nyelvhasználatáról többen ejtettek szót. A hagyományos sajtóra régen is, napjainkban is modellként, mintaként tekintettek, tekintenek fiatalabb testvérei, legnagyobb presztízse mai is ennek van.

A sajtó nyelvhasználatának régi szakavatott-szakértő elemzője, mai nyelvművelésünk elismert tekintélye Grétsy László. A tanácskozást és a kötetet megnyitó előadásában részint a cím és a téma fogalmi háttérét világítja meg, részben több évtizedes kutatásának, tapasztalatainak eredményeit foglalja össze jól áttekinthető rendben. A következő két tanulmány szintén a nyomtatott sajtó, az újságok írásait veszi nagyító alá. Mínya Károly a nyelvi jelenségek felől közelít, a legfrissebb alakulatok között tallóz, Zimányi Árpád igényes elemzése pedig a bulvársajtóbeli szövegek sajátosságait tárja föl.

A fejezet második felében a többi médium kerül terítékre. Terjedelmes tanulmányt szentel a rádióbeli nyelvhasználatnak Wacha Imre. Öröndetes ez azért is, mert a rádió(sok) nyelvi jellemzőivel magyar nyelvterületen igen

keveset foglalkoztak, és azért is, mert a szerző ilyen jellegű szakmai munkássága kiemelkedő Magyarországon. A tévéműsorok egy típusának, a híradónak adja időbeli összevetését Kemény Gábor – a tőle megszokott szakmai igényességgel és enyhe iróniával. Ezt a részt H. Varga Gyula áttekintése zárja az internetes kommunikációs formák bemutatásával.

Érdekes témát mutat be a második fejezet első tanulmánya. Barna Béla a – nálunk kevésbé ismert – kognitív térkép fogalmát mutatja be, írásának igazi értékét az a felmérés adja, amit az egri főiskolások körében végzett. Az irodalom felől közelít a kommunikáció témájához Alabán Ferenc, a besztercebányai egyetem magyar tanszékének vezetője. A reklámok kommunikációs működését tárja fel tömör, szakszerű elemzésében Sneider István. Végül a kötetet – stílszerűen – kommunikációs témájú könyvek recenziója zárja. Szerzőjük ugyancsak a besztercebányai egyetem tanára, L. Erdélyi Margit.

A szerzők remélik: a kötet tematikai sokszínűsége lehetővé teszi, hogy mindenki találjon benne magának, szakmai érdeklődésének, tájékozódásának megfelelő olvasnivalót.

A szerkesztő

Sajtónyelv – médianyelv

Szakmai tanácskozás 2003. október 25.

Szövegeink és a nyilvánosság

David Ogilvy a háborúra készülő ókori Athén két szónokát idézi meg a reklámról írott könyvének bevezetőjében. E férfiak egyike rendszerint elkápráztatta népes közönségét szóvirágaival, andalító előadásmódjával. „Gyönyörűen beszél, ismét jövőnk, hogy újra hallhassuk őt” – így az agora véleménye. A másik szónok nem nagyon cirkalmazta mondanivalóját. Stílusa kemény, pattingó, érdes. Ám, ahogy a tribünről lelépett, a tömeg nyomban rivallta: „Induljunk a perzsák ellen!” Nyilván nem kérdés, melyikük teljesítette sikerrel a feladatot, amit vállalt.

Mi lehet a célunk a nyilvánosságnak szánt szövegeinkkel? Kikre, hogyan szándékozunk hatást gyakorolni? Fontos ezeket tisztázni, még mielőtt tollat ragadnánk, vagy – manapság jobbra ezt tesszük – bekapcsolnánk a számítógépünket. A sajtó, a rádió, televízió technikai lehetőségei az utóbbi időben változtatásra készítették a mondanivaló megformálásának módját és a tartalmat is. Az írott sajtóban átalakulóban vannak, összeolvadnak a műfajok, a tömörítés már általánosan jellemző, a gondolatok előre meghatározott karaktermennyiségekbe kényszerülnek. Mondják, hogy az olvasónak nincs türelme a hosszadalmas fogalmazáshoz, a szépelgéshez. Közöljünk tényeket, minél rövidebben, minél gyorsabban, hiszen sietünk, nincs időnk. A rádióban, televízióban ugyanakkor a csevegés, a bizalmas, esetenként a bizalmaskodó stílus lett az uralkodó. E módszerrel igyekszik magához édesgetni minél több hallgatót, nézőt.

Valóban: a média világában egyre nagyobb a verseny a példányszám, a hallgatottság, nézettség növelése érdekében. Holott ez már nem is cél, inkább csak eszköz a tulajdonosok, a producerek szemében. Az igazi cél a hirdető csábítása. Legtöbb orgánunk munkájának tartalmát – ha nyíltan nem is mondják ki – ez az idea határozza meg. Miközben a politika is igyekszik érvényesíteni befolyását a legkülönbözőbb fondorlatokkal, hiszen megjelenési formája a nyilvánosság, a politikusoknak pedig létkérdés, hogy hallassák hangjukat.

Egyszóval nincs könnyű dolguk a média munkásainak. Igaz, ennyi elég is a védelmükben. Az itt következő tanulmányokban a szerzők meglehetősen sok – ismerjük el: jogos – kritikát fogalmaznak meg a sajtó, a média nyelvének állapotáról, elemezve egyúttal az átalakulás, a változások tendenciáit. Górcső alá vonva természetesen a társadalmi környezetet, vizsgálva annak kikerülhetetlen hatásait.

Az Eszterházy Károly Főiskola Kommunikáció Tanszéke szakmai tanácskozást szervezett, vállalta a mai médianyelv elemzésének egyáltalán nem könnyű feladatát. Jeles nyelvészek és a napi gyakorlatban munkálkodó újságírók mondták el véleményüket, fogalmazták meg ajánlásaikat. E sorok írója úgy hiszi, bár a technika valóban sok mindent megváltoztatott, s a közlés módjában szinte korlátlan lehetőségeket ígér, az eredeti, az igazi feladat változatlanul érvényes: tájékoztatni frissen, pontosan, hitelesen. Mindemellett szórakoztatni és – merjük kimondani – nevelni, véleményt formálni is némiképp.

Fontos ez utóbbit szóba hozni, már csak amiatt is, hiszen akarva, nem akarva, a média tartós hatást gyakorol célba vett áldozatára, a közönségre. A nyelvi pongyolaság, a hanyag helyesírás, ha a tudat alatt is, de megragad az olvasóban, a hallgatóban. A jeles és kevésbé jeles médiaszemélyiségek önkéntelenül is példaképpé válhatnak, mintát adnak. (Akkor meg különösen, ha sztárokká avatjuk őket.) A kommunikációs folyamat állandó szereplőiként kivédhetetlen befolyással bírnak nyelvi kultúránk (vissza)fejlődésére.

A tartalom? Babits Mihály, a magyar nyelv zsenije fogalmazott így: a rosszul megszerkesztett mondat törött ablak, melyen át egy homályos gondolatra látni. Egyáltalán nem baj tehát, ha jó előre sikerül tisztázni önmagunkban is mondanivalónkat s kellő időt fordítunk gondolataink rendezésére. Jó, ha tudjuk, mit akarunk, s azt ki is merjük mondani. Természetesen könnyebb mindezt óhajtani, mint naponta folyamatosan, változatlan igényességgel megvalósítani a gyakorlatban. Ám, miként a következő oldalakon olvasható tanulmányok is erre intenek szelíden: törekedni kell rá. Hiszen a nyilvánosság legfontosabb eszközeként tartjuk számon a médiát, a nyilvánosság szerepe pedig a számunkra nagyon fontos – igaz, gyakran közhellyé silányított – fogalommal értelmezhető. E fogalom pedig: a demokrácia...

Hekeli Sándor
újságíró, médiaoktató

A mai magyar sajtónyelv

1. Bár egy olyan szakmai tanácskozáson, amelyen ez a mostani, majd-hogynem kötelező az előadás tárgyának – esetemben a sajtónyelvnek – egzakt, tudományos megfogalmazása, értelmezése, én ezt a feladatot csupán jelképesen látom el. Ha ugyanis nem ezt tenném, hanem filológus módon járnék el, az előadásra rendelkezésemre álló egész időt jószerével erre kellené fordítanom, holott mi sem áll tőlem ennél távolabb. Gondolják csak meg, kedves hallgatóim! Idestova több mint négy évtizede foglalkozom a magyar nyelv változásaival, köztük azokkal a változásokkal is, amelyek a nyomtatott sajtó, valamint a rádió és a televízió hatására vagy legalábbis asszisztálásával mennek, illetve mentek végbe. E hosszú idő alatt előadásokban számtalanszor s írott formában is nemegyszer foglalkoztam a sajtónyelv ilyen-olyan vetületével (pl. Rádióbemondói szövegek és rádiós riportok – a nyelvész szemével. In: A rádióbemondó beszéde. MRT TK 1973. 25–43; A sajtó nyelvéről. In: ABC a lapkészítéshez. TIT, 1981. 4–21 stb.); szerkesztettem is ilyen tárgyú kötetet (Nyelvészet és tömegkommunikáció I–II. TK Membrán Könyvek, Bp., 1985. 230 és 246), s nemegyszer foglalkoztam a mai tanácskozás tárgyának a nyelvi rétegek, nyelvváltozatok palettáján való elhelyezésével is. Azt az öt kör kombinációjával alakított „virág”-ábrámat, amelyet a Benkő-émlékkönyvben tettem közzé, egy-két évvel később örömmel láttam viszont a Pannon enciklopédia Magyar nyelv és irodalom kötetében is.

Szó ami szó, ezúttal a téma könyvtárnai, a régebbiektől a legújabbakig terjedő – bizonyára az Eszterházy Károly Főiskola Kommunikáció Tanszékének tagjai által is gazdagított – anyagának újólág való tüzetes áttekintése és vizsgálata nélkül egyszerűen azt jelzem, hogy a továbbiakban általam vizsgált sajtónyelv nem azonos a szépirodalmi nyelvvel, a szaknyelvvel (vagy szaknyelvekkel), a csoportnyelvekkel, sem a népnyelvvel, de azért mindegyikből van benne is valamennyi. A sajtónyelv az én felfogásom szerint a köznyelv része, annak igényes változata, egyúttal pedig közérdekű része. (Ez utóbbi azért fontos, mert a köznyelvnek van magán jellegű, magán érdekű része, s bár a bulvárlapok „jóvoltából” a távolság csökken köztük, a kettő azért mégis más.

Talán annyit még illik az előbbiekhöz kiegészítésül hozzátennem, hogy a *sajtó* és a *média* szó napjaink gyakorlatában részben egybeesik, vagyis ugyanazt jelenti, részben viszont különbözik, legalábbis használata tekintetében. Akik ma a *sajtónyelv*-ről szólnak, mint én is ebben az előadásomban, ebbe beleértik a rádiót és a televíziót is, sőt „a negyedik médiumot”, az internetet is. Beleértik, és jogosan, de a felsoroltak közül mégis a – némileg pleonasztikus kifejezéssel jelölt – nyomtatott sajtót részesítik előnyben, elsősorban a napi- és hetilapok nyelvét, nyelvhasználatát értve rajta. Ez nem is csoda, mivel sajtónyelv már akkor is létezett, amikor televízióknak még híre sem volt, s rádióknak is csak éppen hogy. Amikor Bárczi Géza a hírlapok nyelvéről fejtette ki véleményét, ezeket a hírlapokat a 19. század végi s 20. század eleji újságokkal hasonlította össze; olyan időszakban keletkezettekkel, amelyben lényegében még a rádiós műsorszórás is ismeretlen volt (Bárczi 1974). Tehát a *sajtónyelv* megnevezés, ha nem is kötelező érvénnyel, de leginkább az újságok nyelvét, nyelvhasználatát involválja, rejtje magában. Ilyen értelemben tartott pl. Sebestyén Árpád annak idején Gondolatok a sajtó nyelvéről címmel igen tartalmas előadást a Hajdú-Bihari Napló szerkesztőségében, teljes egészében az említett lap nyelvhasználatával foglalkozva (lásd Sebestyén 1994: 7–22).

Igen ám, de van *médianyelv* szakkifejezésünk is, s ez is hasonló kettősséget mutat. Én magam a *média* szót nem szívesen használom, mert a *média–médium* párviadal még mára sem fejeződött be teljesen, s ez bizonyos fokig mindkettőre rányomta a bélyegét (erre lásd a Nyelvművelő kézikönyztár *média* szócikkét), éppen ezért inkább a *hírközegek*-ről vagy a *tömegtájékoztató eszközök*-ről beszélek, de azért magam is elismerem, hogy mind a *médianyelv*, mind a *médianorma* már jól használható szakkifejezés. Csakhogy nézzük, mi is tartozik voltaképpen a *média* körébe! Az egyik autentikus forrásból idézek (Balázs 2000: 114):

„**Média** alatt mindhárom médiumot (tömegtájékoztatói közeget) érthetjük, vagyis a hagyományos sajtót, a rádiót és a televíziót. Természetesen a három médium között jelentős különbség van értelemszerűen technikai, történeti, befogadás-módszertani és korosztályi tekintetben. Norma szempontjából nyilván külön is beszélhetnénk sajtós, rádiós és televíziós normáról; egy-egy adott médium rendszerint íratlan módon (olykor írásosan is) meghatározza normáját”. A meghatározással magam is egyetértek, de hozzáteszem, hogy amíg a *sajtó* szó elsősorban az írásos médiaformák felé tereli figyelmünket, úgy a *média* elnevezés főleg az élőszóbeliekre utal. Ezt igazolja Balázs Géza is azzal, hogy néhány sorral imént idézett meghatározása után így ír: „Most **médianormán** főként csak a hangos és hangos-képes média, vagyis a rádió és a televízió normáját értem” (uo.). Azt hiszem, hasznos is ez a belső rétegződés, vagyis az, hogy a sajtó-, avagy médianyelvnek van A)

írással és B) élőszóbeli változata. Igaz, hogy ez is, az is a nyilvánosságnak szól. Az is kíváncsi, hogy se ennek, se annak a hangvétele ne legyen azonos a mindennapi beszédével, de azért a kettő között is vannak jól megjelölhető különbségek, s ezért ez a belső tagozódás, amelyet a mai tanácskozás tematikájában is felfedezni vélek, nagyon is hasznos. Ennek megfelelően én mondanivalóm további részében inkább a nyomtatott sajtó jellemzését tekintem feladatomnak, de egyszer-egyszer azért az élőszóbeli vonatkozásokat sem hagyom említés nélkül. Persze, az idő szorításában mindenről csak vázlatosan szólok.

2. Az elmondottak után talán nem meglepő, hogy a sajtónyelvet jellemezve mindenekelőtt a *helyesírásról* ejtek szót. Mármost napjaink sajtótermékeinek helyesírásáról. Hogy miért teszem ezt? Azért, mert véleményem szerint a helyesírási műveltség a közműveltségnek szerves és fontos része. Azt nem merném általános érvénnyel kimondani, hogy akinek a helyesírása rossz, csapnivaló, annak egészében a műveltsége is az, de ha olyan valakiről van szó, akinek a foglalkozásához szorosan hozzátartozik a helyesen írás (tehát író, újságíró, tanár, bíró, ügyvéd, szerkesztő, címfestő, sírkőfaragó reklámszakember, könyvkiadó, szakíró, titkárnő vagy politikus), akkor az illetőre igenis érvényes az általánosító elmarasztalás.

Ez persze korántsem csak az én véleményem. Már Kazinczy is kötelezőnek tartotta a művelt ember számára a helyesírás pontosságát. A hanyagul író legszívesebben köznevetség tárgyává tette volna. Bessenyei és Batsányi is elengedhetetlennek vélték a helyes betűvetés ismeretét. Persze csak több nemzedék által bejárható hosszú út vezetett jelenleg érvényes helyesírási szabályzatunkig, amely voltaképpen megegyezés, konvenció eredménye, de nemcsak az, hiszen a helyesírás szabályozott egységessége egyik feltétele írásbeli közlésünk félreérthetetlen voltának. Főleg az egybe- vagy különírás igen sokszor jelentésmegkülönböztető! Sajnos, azt kell mondanom, újságíróink nem látják ennek fontosságát, és sokuknak kisebb gondjuk is nagyobb annál, mintsem hogy olyan, általuk jelentéktelennek érzett dologgal törődjenek, amilyen – szerintük – a helyesírás. Cikkcím egy országos napilapból: „Gyorsítják a főváros körüli településgyűrű *villamoshálózatának* fejlesztését.” S hogy ez nem elírás, ami napjainkban szintén hihetetlenül gyakori, azt bizonyítja az első mondat: „Pest megye két községében Maglódon és Erdőkertesen befejeződött a *villamoshálózat* teljes felújítása.” Holott, mint tudjuk, szó sincs arról, hogy e községekben immár villamos járna. Csak az elektromos, azaz a villamos hálózatot építették ki, újították fel. Nem mindegy! Hasonló egybe-, illetve különírási hiba egy nőnek szóló, kedvelt hetilap hatalmas betűkkel szedett címében: „Lakni és *jóllakni*”. Egybeírva, holott korántsem evésről szólt a cikk, hanem a lakáskörülmények javulásáról. Alig pár hete egy bulvárlapot olvasva erre a sorra bukkantam: „*Minden nap*

patakokban folyik...” Lassan, elmélázva olvastam, hiszen egy gyógykúrán voltam éppen, s magamban már folytattam is, valahogy ekképpen: „*Minden nap* patakokban folyik el az életünkől, s egyszer csak észrevevesszük, hogy már nincs tovább.” Aztán pillantásom a következő sorra esett, s láttam, hogy nem életünk napjainak gyors múlása miatt érdemes bánkódnunk, hanem inkább újságíróink helyesírási érzéketlensége miatt. Ugyanis így folytatódott a sor: „Minden nap patakokban folyik rólam a víz, hiszen a maratoni próbák... este hatig tartanak.” Ha a *mindennap* határozószót helyesen, azaz egybeírják, akkor nem tévednek el a gondolataink (Színes Mai Lap 2003. szept. 27.).

Még mindig a helyesírásnál maradvá felsorolok néhány tipushibát: olyanokat, amelyek az országos napilapokban szerencsére nem gyakoriak – noha azért előfordulnak! –, a bulvárlapokban, a hirdetési újságokban s a szenny-lapokban azonban mindennaposak. A legjellemzőbb hibák: A) a magánhangzók időtartamának hibás jelölése: *biztat* (*biztat* helyett), *televízió* (*televízió* helyett), *rendőrség* (= *rendőrség*). Vannak olyan hirdetési újságok, amelyek egyik legfontosabb szavukat, a *hirdetés* szót következetesen hibás, *hirdetés* formában írják le. B) Rendkívül gyakori az írásjelek, főleg a vesszők elhagyása. Az azonosító értelmező vesszője számtalanszor hiányzik, ott viszont, ahol nincs rá szükség, minduntalan feltűnik ez az egészében véve hasznos, de a sajtóban nemegyszer gondot okozó írásjel. C) A gyenge színvonalú lapokban egyáltalán nem ritka az *ly* és a *j* rossz helyen való használata. A *folyt-fojt* és a *súlyt-sújt* közti választásból számtalanszor az újságíró (meg persze olvasója) kerül ki vesztesen. D) A számítógépre való áttérés időszakának elején az elválasztás volt a fő veszély. Érdekes emlékként eltettem a Népszabadságnak azt az 1998. március 17-i számából való oldalát, amelyben Megnyílt a magyar nyelv hete címmel többek között erről az eseményről is olvasható elég részletes tájékoztatás. Pár nappal e szám megjelentése után egy Fett András nevű budapesti sofőrtől kaptam egy levelet – ezt is őrzöm! –, s abban többek között ezt olvashattam:

„Sokszor szóba került már az Ön különféle előadásában és műsoraiban a szavak elválasztása. Nos, a fenti példa bizonyítja, hogy a trehánytság e téren nem ismer lehetetlent. Éppen a magyar nyelv hetéről szóló és Önt idéző cikkben látható az általam meg is jelölt két igen csúf elválasztás, a *mag-yar* és a *nyomo-kban*. Nem tudom elhinni, hogy a modern, számítógépes szedésnél ne lehetne figyelni az ilyen ordító hibákra, és ne lenne lehetséges adott esetben a szóközöket szellősebbre szedni, vagy olykor összébb húzni. Csak az a baj, hogy ezzel ma már a kutya sem törődik. Ráfogják az elektronikára, és így minden meg van bocsátva. Részemről nincs és nem is lesz!” A példa mindennél ékeesebben beszél, de van még folytatása is. Újabb egy-két hét elteltével innen, Egerből, Bozsik Gabriella tanárnőtől is megkaptam a Népszabadságnak ugyanezt az oldalát, de úgy, hogy ő kijavította benne az oldalnak

azokat a szintén elválasztási hibáit is, amelyek nem a rólam szóló szöveg-részben, hanem részben ennek a cikknek, részben ennek az oldálnak a többi részében fordultak elő, s kiderült, hogy ezen az egyetlen oldalon nem kevesebb, mint tíz durva hiba, köztük további öt elválasztási hiba éktelenkedik. Ezek: *men-nyire, sza-kképzés, gondo-skodnia, dön-theti, sele-jtezhetnek*. Akkor így álltunk. Nos, néhány év alatt e téren nagyot javult a lapok színvonala azáltal, hogy Prószéky Gábor és csapata munkájának eredményeként megszülettek a nyelvhelyesség- és helyesírás-ellenőrző programok, s ezeket már általában igénybe is veszik a szerkesztőségek. Elválasztási hibák ma is akadnak, de olyan eset, hogy 23 elválasztási hiba egyetlen oldalon – erre is van példám a Magyar Hírlapból – ma már nem fordul elő. Legyünk hát optimisták!

3. A második nagy kérdéskör a helyesírás után a *hangképzés, kiejtés, beszéd* volna, tehát mindaz, ami az akusztika körébe tartozik, de ezzel, mivel a nyomtatott sajtó nem „beszél”, részletesen nem foglalkozom. Minthogy azonban úgyis meghagytam a magam számára annak a lehetőségét, hogy olykor a sajtónyelvnek olyan részével kapcsolatban is nyilvánítok véleményt, amelyet inkább a *médianyelv, médianorma* kifejezés juttat eszünkbe, egy idevágó résztémát mégis megemlítek. Ez pedig az a bizonyos nyökögés, amelynek az a lényege, hogy a rádióban vagy a televízióban megnyilatkozóknál nagyon sokan ahelyett, hogy jól elhelyezett, rövid szüneteket tartanak beszédükben, s eközben rendeznék gondolataikat, hosszú őőőőő, eeeee meg egyéb hangokkal töltik ki a rést. Egy levélíró, erről szólva, a következőket vetette papírra: „Rettegek attól, hogy mikor hangzik fel töltelékként az űűűűű magánhangzó, mert ezt eddig még nem hallottam!” Ezt a levelet, amelyet szintén őrzök, több mint hat éve kaptam. Hatására azóta én is ösztönösen azt figyelem, mikor kezd valaki űűűűű-zni beszéd közben. Még nem akadtam ilyenre. Mivel mintha már csökkenőben lenne a nyökögés (egyéb-ként Deme László idézte először ezt az egyik levélírójától merített kifejezést, l. Deme 1982), talán már nem is fogok vele találkozni. Legalábbis remélem, hogy így lesz.

4. *Szóalkotás, szóhasználat*. Az elsővel, a szóalkotással semmi gond, sőt, örömmel tapasztalhatjuk napról napra és lapról lapra, hogy a sajtóban se szeri, se száma az új keletkezésű, azaz még szótározatlan szavaknak. Bármelyik újságot lapozzuk is fel, találunk benne olyan szavakat, amelyek még semmilyen szótárban sem szerepelnek, mégis könnyen érthetők, vagyis kitűnően szolgálnak bennünket. Nem véletlen, hogy Kiss Gábor és Pusztai Ferenc egész kötetnyi új szót tett közzé a szükséges értelmezésekkel együtt (Kiss–Pusztai 1999). Olyan szavakat, amelyek nagyobbik része persze aligha fog elterjedni, mivel valamely eseményhez, alkalomhoz, sajátos témához kötődik (*adórendőrség, akcióműfaj, alapprogram, állattemető, anyagozik, atom-*

vonat, babatestőr, bankosodás, bealvás, behalászik, bérbetörő, biofegyver stb.), de nem kevés közülük elterjed, s idővel köznyelvivé válik. Példákat bármely lapunkból tucat számra idézhetnék, de talán elég, ha megemlítem, hogy Balázs Géza jóvoltából az Édes Anyanyelvünk folyóiratnak immár hatodik éve van egy Új szavak, kifejezések című rovata, s mindegyik szám-ban egy sereg új szó, a pontos forrásjelzéssel együtt. Éppen szóalkotásunk bámulatra méltó gazdagsága, termékenysége láttán nem értem, miért gyakori mégis az, hogy az újságokban idegen szavak nehezítik a megértést. Tévedés ne legyen! Nem azt szorgalmazom, hogy a közérthető, mindenki által ismert idegen eredetű szavakat is szorítsuk ki a sajtóból, hiszen azok is gazdagítják a nyelvet. Azonban nagyon egyetértek a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma által 1999-ben meghirdetett anyanyelvi pályázatnak azzal a résztvevőjével (és egyik díjazottjával), Szalai Tündével, aki úgy vélte, hogy sok ember által olvasott újságban nem szabadna minden magyarázat, értelmezés nélkül olyan idegen szót használni, amelyet a lap olvasóinak egy része nem ért meg, s így számára akár a cikk lényege vész el. Küldött is megállapításának igazolására remek példákat, olyanokat, mint *intenzifikálás*, *zoomolás*, *betegségrezisztencia*, *genocidium* stb. Ezek a példák – s még további jó néhány – mind a szegedi Délmagyarország 1999. június–júliusi számaiban jelentek meg. Vajon a szerzők arra számítottak, hogy a szegedi tanyavilág lakói értik ezeket a szavakat? S ha nem, akkor kiknek írják cikkeiket? (Szalai 2000.)

5. Ha a szóalkotásról és a szóhasználatról beszélünk, akkor külön is említést kell tennünk a *címekről*, amelyeknek minden írásos műfajban fontos szerepük van, de a sajtónyelvben talán mindegyiknél fontosabb, hiszen számtalanszor az újságcikk címétől függ, hogy az olvasó, aki az újságokat többnyire csak átlapozza, futólag nézi át, kedvet kap-e a címből az egész cikk elolvasásához. Jogosan mondta vagy három évtizeddel ezelőtt egy nyelvészkongresszuson jeles kollégám, Kovalovszky Miklós a következőket: „Főként a sajtóban fontos a címadás, hogy az olvasók figyelmét megragadják. Ezért alkalmaztak az Est-lapok olyan címszerkesztőket, mint Tóth Árpád és Szabó Lőrinc” (Kovalovszky 1974: 326). S Kemény Gáborral közösen ezért szenteltünk külön tanulmányt éppen két évtizeddel ezelőtt a sajtónyelvi címadásnak a Tömegkommunikációs Kutatóközpont folyóiratában (Grétsy–Kemény 1983). Ott a címek grammatikája és a címek stilisztikája témakörökön belül sok mindennel foglalkoztunk, ami voltaképp érdemes volna a felidézésre, de én itt most az utóbbi hetekben folytatott gyűjtés alapján mindössze két címtípust ajánlok hallgatóim figyelmébe; az egyiket inkább elismerőleg, a másikat inkább aggályoskodva, legalábbis kétkedőleg.

Az egyik a szójátékos címek csoportja. Ilyenokről már két évtizede is szóltunk Kemény Gáborral, sőt ott még egy külön csoportot is felvettünk, a

betűrímes címek csoportját. Itt most, kellő idő hiányában, csak annyit jegyzek meg, hogy a szójátékos címek napjainkban is gyakoriak a sajtóban, sőt, szinte divattá váltak, csakúgy, mint a szójátékos jópofáskodás a reklámjelmondatok készítői körében. Ezzel már jeleztem is azt a véleményemet, hogy a túlzásokat, valamint az erőltetett, nem igazi szellemességeket nem számítva alapjában véve helyeslem, hogy ez a címtípus él és virul. Az a tapasztalatom, hogy amely lapnak van erre termett, ehhez kiváló érzékkel bíró címadója, ott ezek a címek jól betöltik rendeltetésüket: szellemességükkel felkeltik az olvasók figyelmét. Ahol csak az igyekezet van meg, de a rátermetség hiányzik, ott az eredmény többnyire elég silány. A „Csak a szépre emlékezem” elve alapján szemléltetésül én most csupán néhány olyan címet mutatok be – valamennyit a Népszabadságból –, amelyen inkább az ötletesség, szellemesség érződik, mint az izzadságszag: **Szégyenkezni kell-lelt** (beszámoló labdarúgóink lettek elleni vereségéről; szept. 11.), **B, mint bukás** (női kosarasaink sorsdöntő veresége az EB B csoportjában; szept. 25.), **Koloszszális áramszünet** (képes tájékoztatás az olasz országos áramkimaradásról; a kép a Colosseumnak és környékének sötétbe borult képét ábrázolja; szept. 29.), **Hajdó a bíraskodáshoz** (beszámoló egy futballmérkőzésről, amelynek – meglehetősen ítéleteivel – Hajdó játékosvezető volt a negatív hőse; szept. 29.), **Vidámnak látja-e Magath?** (célzás a Stuttgart edzőjére, Felix Magathra, aki derűlátóan tekint csapata szereplése elé, okt. 1.).

A másik címcsoportot így jellemezném: a szlenges címek csoportja. Az utóbbi évek egyre erősödő divatja a címekben – és persze a cikkekben is – az olyan szavak használata, amelyek két-három évtizede még nem számítottak sajtóérettnek. A fordulatot a rendszerváltozás utáni első évek hozták meg, s az azóta eltelt évtized alatt valósággal divattá vált a szlengszavaknak a sajtóban, főleg a bulvársajtóban való használata. Íme, néhány példa, időrendben, minden kommentár nélkül: **A pályaőrök beintenek** (Petőfi Népe 2003. máj. 14.), **Síneket nyúltak le** (Petőfi Népe 2003. jún. 13.), **10 milliós kábszerfogyás és lopott áru a határon** (Halasi Tükör 2003. júl. 31.), **Dobbantás a kórházból** (Színes Mai Lap 2003. okt. 1.), **Szerelmével csajozott** (Színes Mai Lap 2003. okt. 2.), **Tetkós doki lett a rektor** (Blikk 2003. okt. 3.). Erről a jelenségről az a véleményem, hogy lapja válogatja. A bulvárlapokban meg a társadalmi rangjukat tekintve még lejjebb állókban nem szúr szemet az efféle cím, de az nem volna jó, ha e szokás idővel még tovább terjedne, s elérné a nagy országos lapokat is. Azokban egyelőre még fehér holló az ilyen cím.

6. A **mondatalkotásról** igen kevés az előadnivalóm. Összesen három megjegyzésem van. Az egyik: nem örülök annak, hogy már nemcsak a nyilvános előszóban, hanem írásban is terjed az a gyakorlat, hogy az újságíró az ígékötös ígék ígéjét nem meri – vagy a divatot követve nem akarja – elvá-

lasztani igéjétől, hanem a kettőt megbonthatatlan egységként kezeli. Egy példa a sajtóból, mégpedig címpélda: **Lindh gyilkosa nem kihallgatható** (Népszava 2003. szept. 29.). Természetesen vannak olyan igekötős igéink, amelyeknek igekötője csakugyan nem válhat el – tehát hibás volna ez: *nem folyósolható be* –, de ennek a szórendnek általánossá tétele, bár szerepe olykor ennek is van, nem volna szerencsés.

A másik észrevételem: a sajtónyelvben továbbra is él az a fajta címadás, hogy a főhangsúlyos rész a cím élére kerül, s ezzel összhangban a voltaképpen szükséges határozatlan névelő helyét a címben határozott névelő foglalja el. Ilyen típusú címek már a múlt század első felében is voltak a sajtóban, s általában a nyelvmuvelők nemtetszését „vívták ki”, de attól még fennmaradtak, mivel a címekben nagyon is fontos, hogy mi kerül az élre. Itt van pl. ez a cím, amelyet már említett dolgozatunkban annak idején Kemény Gáborral elemeztünk: **Három napig sült a torta**. Azt mi is elismertük, hogy „szabályos” formában ez így festene: **Egy torta három napig sült**, de hozzátettük, hogy ez így nem lenne címszerű. Az újságírónak az az eljárása, hogy írásműve címében kiemelő szórenddel él, s határozott névelőt használ határozatlan helyett, tulajdonképpen nem más, mint az olvasó felé tett gesztus. A szerző azáltal, hogy azt a személyt vagy dolgot, akiről vagy amelyről szól, képletesen máris ismertnek tekinti, mintegy beavatott társává teszi az olvasót, s ezzel az érdeklődéskeltéssel mindjárt ösztönzi is a cikk elolvasására. Nos, ezúttal csupán azt kívánom jelezni, hogy ez a címfajta mindmáig él, sőt, eléggé gyakori. Váltig úgy vélem, hogy ez nem baj. A címnek lehet saját grammatikája is. Szemléltetésül néhány friss példa: **Tornateremben lövöldözött a diák** (Blikk 2003. szept. 26.), **Felbontott úton borult fel a Merc**i (Vasárnapi Blikk 2003. szept. 28.), **Negyven éve bujkál a szicíliai maffiózó** (Vasárnapi Blikk 2003. szept. 28.).

Végül a harmadik észrevétel, amelyet most csak egyetlen példával szemléltetek, de nem azért, mintha nem volna több is, hanem inkább azért, mert nem szeretném, ha a sajtónyelvről általam megrajzolt kép egészében lehangoló lenne. Nem. Erről szó sincs. Az azonban tény, hogy az újságírói felületesség napjainkban jóval feltűnőbb, mint húsz vagy harminc évvel ezelőtt, amikor – a számítógépes korszak előtt – még gondos korrektörök vizsgáltak meg minden mondatot, s nem ment volna át szűrőjükön olyan, csupán felében-harmadában megfogalmazott mondat, amilyen pl. ez az ún. rövidhír: „Stockholmban Anna Lindh külügyminiszter meggyilkolása kapcsán új gyanúsítottat, egy elmegyógyintézetből szabadult szerb származású fiatalembert vizsgálati fogságba helyezték.” Kijavítására nem fecserlem itt az időt.

7. Záró gondolatok. Csaknem egy évtizede egy tanulmányban, ahol a nyelvhasználat egészét vettem vizsgálat alá, tanárosan így zártam értékelésemet: „S a végső osztályzat? Erős közepes. A jót és a rosszat egyaránt

mérlegelve, serpenyőre téve én nem féltem a magyar nyelvet, legalábbis a magyarországit nem. De azt fontosnak tartom, hogy mindenki, minden magyar ember érezze felelősségét anyanyelvünk iránt” (Grétsy 1994: 48).

Most az akkor leírtakhoz, azokat továbbra is érvényesnek tartva hozzáfűzöm: kiváltképpen fontosnak tartom, hogy minden újságíró is érezze felelősségét. Értse és érezze meg, hogy jóval nagyobb gondosságra, az írás becsületének megerősítésére, visszaszerzésére, a számítógépes ellenőrzés lehetőségeinek még jobb kihasználására, az újságokban – és általában a hírközegekben – az anyanyelvvel foglalkozó cikkekre, rovatokra, műsorokra van szükség, hiszen legnagyobb nemzeti kincsünkről, sőt legfőbb nemzetösszetartó erőnkről van szó, amely ráadásul 2004 nyaratól már az Európai Uniónak is egyik hivatalos nyelve lesz. S ha már előadásom eddigi tárgyilagos hangnemét épp a végén egy ilyen, az érzelmeknek is teret engedő megnyilatkozás váltotta fel, befejezésül, hogy ne az enyém legyen a záró hang, az elmondottakhoz gyorsan hozzáteszek még egy idézetet: három sort abból a Prológusból, amelyet Jókai Mór írt 1865-ben a debreceni színház avatására. A Prológus így kezdődik:

„Egy kincse van minden nemzetnek adva
Míg azt megőrzi híven, addig él.
E kincs neve: az édes anyanyelv.”

H i v a t k o z á s o k

- Balázs Géza 2000. *Lehetséges nyelvi szabványok*. A–Z Kiadó, Budapest.
- Bárczi Géza 1974. *Nyelvművelésünk*. Gondolat, Budapest.
- Deme László 1982. A nyökögés dolgában. *Édes Anyanyelvünk* 1: 11.
- Grétsy László 1994. Anyanyelvünk, anno 1994. In: *Biztonságunk záloga, a nyelv*. Tudományos Ismeretterjesztő Társulat, Budapest.
- Grétsy László – Kemény Gábor 1983. Címek a mérlegen. *Jel-kép* 2: 106–15.
- Kiss Gábor – Pusztai Ferenc 1999) *Új szavak, új jelentések 1997-ből*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Kovalovszky Miklós 1974. A cím stilisztikája. In: *Jelentés- és stilisztika*. Nyelvtudományi Értekezések 83. sz., Budapest.
- Sebestyén Árpád 1994. *Értsünk szót! Útvesztők és útjelzők mindennapi nyelvhasználatunkban*. KLTE Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, Debrecen.
- Szalai Tünde 2000. Az írott sajtó nyelvi kultúrája (szegedi nézőpontból). In: Balázs Géza és Grétsy László (szerk.): *Anyanyelvünkről – anyanyelvünkért*. Válogatás a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma anyanyelvi pályázataiból. 173–8.

Hibák, szólások, metaforák

(Sajtónyelvi helyzetkép)

1. Tisztelt hallgatóság! A digitális fényképezőkön van egy olyan opció (beállítási mód), amelynek a neve: multi-shot 12 (sokfelvételes – 12 felvételes – fényképkészítés), amelynek során a fényképezőgép 12 db kisképet készít egymást követően 400 x 300 pixel (elemi képpontos) méretben, és összeszerakja őket egy 1600 x 1200 pixelméretű képen. Ugyanakkor a fényképezőn van sorozatfelvételi beállítási mód is, amikor a kamera képes kb. három felvételt készíteni 2 másodpercenként, amíg lenyomva tartjuk a kioldó gombot. Hogyan kerül a csizma az asztalra? Nos úgy, hogy előadásomat, 12 pontba soroltam, s a példák száma a leggyakrabban három az adott nyelvi jelenség illusztrálására. Így próbálok meg a sajtó nyelvéről helyzetképet adni.

A sajtó nyelve a legváltozékonyabb stilusréteget képviseli. Naponta megújul, hiszen a figyelemfelkeltés, a jó és rossz értelemben vett szenzáció tárlása újabbnál újabb nyelvi leleményt követel a tollforgatótól. Ugyanakkor éppen a napi kényszerből fakadóan állandó is a sajtó nyelvezete, s ezt elsősorban a nyelvi klisék, közhelyek, szólások, frázisok biztosítják. (Kitűnő példa erre a Tinta Könyvkiadónál az idén megjelent Magyar szólások és közmondások tára, Forgács Tamás könyve, amely tulajdonképpen mai nyelvünk állandósult szókapcsolatait tartalmazza, példákkal szemléltetve. Grétsy László az Édes Anyanyelvünk legfrissebb számában joggal állapítja meg, hogy a „Szerző a könyvben mai nyelvünk állandó kapcsolatainak bemutatására törekedett. Ennek megfelelően választotta meg a példák forrásait, azaz a Magyar Hírlapot, a HVG-t és a Népszabadságot.” Egyetlen példát hadd emeljek ki bizonyásgul! A *fűnyíró* szóval létrejött közkeletű, közhelyszerű állandósult szókapcsolatokat. *„Úristen veled meg mi történt, elütött a fűnyíró? ... racionalizálásra hivatkozva sehol sem lehet megszüntetni az oktatást, és nem célszerű a tanév folyamán nagy elbocsátást elrendelni. A miniszter szerint nem jó a fűnyíró elv alkalmazása sem: ha mindenkitől egyformán von el támogatást a képviselő-testület, az csak azt bizonyítja, hogy menekül a konkrét megoldás elől... A jelentése tehát: a kiadások lefaragása oly módon, hogy minden terület egyformán kevesebbet kap. (A Na, erre varrjál gombot! közhelyszerű beszólást még ez a könyv sem tartalmazza, bizonyíték ez arra, hogy milyen gyorsan születnek ezek az új frazémák.)*

2. Balázs Géza Médianorma című könyvében joggal állapítja meg, hogy az elmúlt bő tíz esztendőben kétpólusúvá vált a média. Megjelent az emelkedett és a nem emelkedett, azaz a magas és az alacsony szintű médianorma. Ez a kettősség természetesen igaz minden hírközlő közegre: rádióra, televízióra, nyomtatott sajtóra. Nagyon egyszerűen kereskedelmi és közszolgálati médiastílus különböztethető meg. Ez elsősorban szóhasználatában, illetőleg a fent említett szólások, frazémák használatában mutatkozik meg. Természetesen nem választhatók el merev határokkal, vannak átmenetek, erre a későbbiekben példát is hozok.

A média nyelvének, illetőleg stílusának a legigényesebb nyelvváltozatok között van a helye, erről győz meg Wacha Imrének az egymásra épülő, igénysszint szerinti nyelvváltozat-felosztása, a nyelv belső tagolása. A köznyelven belül rögtön a második szinten helyezi el a tömegkommunikációs stílust, amely a nyomtatott és elektromos tömegtájékoztatás képzett munkatársainak nyelvhasználatára.

1. Irodalmi nyelv: a művelt, igényesen megnyilatkozóknak nyelvhasználatára. Főleg írott nyelvváltozat, hangzó formájában rendszerint írott szöveg interpretálása, reprodukálása.

A) *Informatív közlépróza:* az előbbinek inkább a szakmai nyelvhasználatban fellelhető, többségében írott változata.

2. Köznyelv

A) *Közéleti beszéd:* a nyilvánosságnak szánt megnyilatkozások (pl. publicisztika, szónoklatok) nyelvhasználatára igényes megnyilatkozási helyzetekben.

B) *Tömegkommunikációs stílus:* a nyomtatott és elektromos tömegtájékoztatás képzett munkatársainak nyelvhasználatára.

C) *Ígényes kisközéleti vagy magánmegnyilatkozás nyelvhasználatára*

D) *Regionális köznyelv:* a köznyelvnek nyelvjárási elemekkel színezett, főleg igényesen beszélt változata.

E) *Népnyelv, nyelvjárások*

F) *Nem igényes köznyelv:* írott változata megvan például a hivatalos iratokban és a munkahelyi, otthoni nyelvhasználatban.

G) *Familiáris vagy pongyola nyelvhasználat:* a kényelmes, otthonias megnyilatkozás eszköze.

H) *Provinciális, vulgáris nyelvhasználat:* a műveletlen, iskolázatlan vagy lelkileg durva, igénytelen beszélőkre jellemző.

3. A média nyelvéről szólva még nem említettük egy fontos jellemzőjét: a képes megfogalmazást. Sylvester János, az első nyelvtankönyvírónk nem kis büszkeséggel állapította meg már a XV. században az Újtestamentum fordításának előszavában a képes beszédről a következőt. „Az illen (képes) beszédvel telt az szentírás, mellyhez hozzá kell szokni annak az ki azt olvas-

sa. Könnyű kediglen hozzá szokni az mű népünknek, mert nem idegen ennek az ilyen beszédnek neme. Íl ilyen beszédvel naponkíd való szólásában...”

Bár nagy az ugrás a Bibliától a filmes sajtóig, mégis most következzenek olyan példák, ahol a képszerűség túlhajtásával, képzavarral találkozhatunk.

Gyakori nyelvhelyességi hiba a képzavar, igen sokan szóltak már róla. A bulvársajtóban a szenzációs, bombasztikus újságírás mindennapos eszköze. Ezt még fokozni kívánják a cikkek szerzői akkor, amikor filmekről írnak ismertetést, ajánló vagy éppen elriasztó gondolatokat.

Az első példában egy irodalmi szállóigét fordított ki a tollforgató.

S hogy azelőtt már az öreg Hitchcock is tudta ezt? Nyilvánvalóan többen is az ő – ha nem is köpönyegéből, de – havannaszivarjából bújtak elő.

Értjük, hogyne értenénk az asszociációt, az utalást: az ajánlott film hitchcocki sejtelmeket és izgalmakat tartalmaz, s Hitchcock pedig szivarozott. De a „Mindnyájan Gogol köpenyéből bújtunk ki” dosztojevszkiji szállóige nem erre való. Ez konkrét és átvitt értelemben is helytáll. Átvitt értelemben azt jelenti, hogy A köpönyeg az orosz realizmus korszakos irodalmi műve, konkrétan pedig egy köpenyből valóban ki lehet bújni. De egy havannaszivarból?!

A következő mondat zavarát nem is kell magyarázni. Olyan, mint a fából vaskarika:

Visszont ekkor már visszafordíthatatlanul rátalál a világhír, s a ropogós dollár is csörgedezni kezd rendszeren.

A visszafelé folyó patak pedig ropogni. Ha a szerző nyelvikép-hajhászását tovább folytatjuk, ennyit feltétlen hozzá kell tenni. Nézzük a következő példát:

Eddie Murphy elérte karrierjének azt a pontját, amire már a béka valaga is csak azért nem vet egyetlen pillantást, mert tériszonya van.

Milyen jó volna, ha az újságíró el is olvasná azt, amit írt. Nem születnének ilyen iszonyatos mondatok. Mélyen lesújtó kritikájában az alacsony színvonalat akarta képszerűen megfogalmazni, de rádöbbenhetett volna, hogy a béka valagának emberemlékezet óta nem volt tériszonya.

S ez még mind semmi. Tessék! – ahogy a nemrég elhunyt „tücsök és bogár szakértő”, Peterdi Pál mondaná.

A szóban forgó mozi ezzel a nyilvánvaló ténnyel mit sem törődik, s úgy próbálja kikerülni a lejárt lemez tehénlepényét, hogy csavar egyet a dolgon.

Ne tovább! Ennyi elég! – úgy vélem. Óriási zavarban van a kép és magyarázója!

4. Tipikus hibafajtának kell sajnos tekinteni a szólások hibás használatát. Ezek a megcsontosodott kifejezésegységek átvitt értelműek, s amint megváltoztatjuk őket, konkrét értelművé válnak, s már nem szólások. Az alábbiakban következzenek variációk egy témára. A téma a következő: *tücsköt-*

bogarat összehord/összebeszél, azaz mindenféle butaságot, rágalmat terjeszt valakiről.

Míg a köznép **tücsköt-békát kiált** e haszonélvezőkre, mondván: kiderült róluk, alkalmatlanok, és mégis kapják nyugodtan tovább a nagy dohányt, mi meg éhen döglünk.

A rendelkezési állományban dolgozókról szóló indulatos gondolattal egyet lehet érteni, el is lehet utasítani akár. De az egyértelmű, hogy a mondatban hiba van. *Kígyót-békát kiáltunk/kiabálunk/mondunk* arra, akire minden rosszat ráfogunk, netán aljasul megrágalmazunk. A *tücsök* szót más frazeológiában (állandósult szókapcsolatban) használjuk. Valaki *tücsköt-bogarat összebeszél*, *összehord*, azaz válogatás nélkül mindent. Az idézett mondat írója e két frazeológiát keverte össze.

A következő mondat szerzője már ennél is „továbbmegy”, és egyenesen az alábbiakat írja a pártokról:

Szétválnak és összeolvadnak, egymásra tücsköt-bogarat kiabálnak.

Itt még kevesebb maradt meg az eredetiből, a helyesből. Nyilván itt sem arra gondolt az újságíró, hogy általában mindenfélét mondanak (kiáltanak) egymásra a pártok, hanem mindenféle rosszat.

Az ellenfelek, akik most szeretnének labdába rúgni, hát bizony ők sem mindig válogatnak az eszközökben. Legáltalánosabb módszer, hogy tücsköt-bogarat kiabálnak ellenlábasaikra.

Hiába, manapság – mondhatjuk – sok mindenkinek kénytelen kelletlen el kell szenvednie valamiféle kellemetlenséget, azaz *le kell nyelni a békát*. És itt sem a *tücsköt*.

Gyakran előfordul, hogy beszéd vagy írás közben valakinek egyszerre több, hasonló jelentésű szólás jut eszébe, s ezeket összekeveri. Ez a hangzó sajtóban, a rögtönzött élőbeszédben nyelvbotlásnak is tekinthető (*három holtversenyzőnk van, az anyagi háttér mindkét csapat alól elszállt*), de végképp érthetetlen, hogy az írottban, tehát a napilapokban miért fordulnak elő lépten-nyomon. Hisz ott van idő átnézni, ellenőrizni a kéziratot.

Íme az első példa! Egy újság szalagcíme ez volt:

Egy kalap alatt két diploma.

Kétségtelen, létezhet olyan fura alak, aki két diplomáját egy kalap alatt tartja, nem pedig (például) a fiókban. De talán mondanom sem kell, nem erről van szó, hanem arról, hogy egyszerre, *egy füst alatt* szerzett két diplomát valaki. A másik szólás, ami az újságírónak eszébe juthatott: *egy kalap alá vesz*, azaz együvé sorol több különböző dolgot, különböző személyeket, dolgokat azonos módon ítél meg, helytelenül összetartozónak vagy azonosnak ítél.

Ugyanez a hiba található az alábbi mondatban is:

Sokan remélik, hogy elveszik a kedvét az adó- és társadalombiztosítási csalóknak, a költségvetésnek eddig fittyet mutatóknak.

Fityiszt mutatunk valakinek, ha nem akarjuk teljesíteni valamilyen kérését. Ezt úgy is mondhatjuk, hogy *fittyet hányunk* neki. De a kettő egyvelegét semmiképp sem! Egyébként a *fitty* hangfestő szavunk, a *fütty* változata, és *füttyöt* vagy *fittyet vetni* annyit jelent, mint a középső vagy mutatóujjunkhoz szorított hüvelykujjal csattanó hangot adni. Átvitt értelemben azt is jelenti, hogy nem törődik vele, rá sem hederít.

Ugyancsak két szólás jutott egyszerre az eszébe a következő gondolat leírójának is, s ez okozta a zavart:

A magunk részéről nem szeretnénk a **fellegekbe beszélni**.

A mondat alkotója azt akarhatta kifejezni, hogy nem akar hiábavalóságokat mondani, azaz a *levegőbe beszélni*, tehát nem jár a fellegekben sem, s olyat sem mond, ami teljesíthetetlen.

Ez bizony **balul sült el**.

De jobb, ha így mondjuk: *balul ütött ki, rosszul sült el*. Remélem, erről az írásról nem így vélekedik az olvasó!

5. Nem a szóláshasználat, hanem a szóhasználat hibás az alábbi három példában. Az erőteljesen figyelemfelhívó sajtó stílusának, még pontosabban stílustalanságának jellemzői bizalmas, familiáris, már-már vulgáris szavak használata. Az imént említette átmenetre bizonyos ez, hiszen a stílustörésre a Népszabadságból hozom a példákat. Íme az első:

Így aztán lesz itt majd veszni hagyott pénz bőven, mert rivalizáló hivatalnokok szívatják egymást, vagy packáznak vállalkozókkal, míg le nem járnak a határidők.

A szívatás, szívatják egymást erősen bizalmas nyelvhasználatú kifejezés a szóbeliségben.

Második példa:

Mi, magyarok, s persze románok, szlovákok, lengyelek, csehek is az elmúlt másfél évtizedben annyira el voltunk foglalva saját szemétdombunk kurkászásával, egymás lökdösésével, hogy a világ legtermészetesebb módján azonosítottuk a világot a saját provinciánkkal.

A *kurkász* ige jelentése a Magyar értelmező kéziszótár szerint a következő: kotorász, turkál, kutat, fürkész. A szótár szerint tájnyelvi ige, és az állatok kurkászására gondolva mégsem tarthatjuk ideillőnek ezt a kifejezést.

A harmadik példa:

Szerinte (egy igen tekintélyes politikus szerint) a bűnüldözésnek azt kell megállapítani, hogy »ki volt az a disznó«, aki kihasználta a feltételeket ahhoz, hogy lopjon-csaljon.

A publicista azzal kívánta szépíteni a helyzetet, hogy idézőjelbe tette a stílusában és a helyzethez nem illő szót. A politikai és a sajtónyelv egymásra kölcsönösen hatnak. Sajnálattal kell megállapítani, hogy az eldurvulásban, vulgarizálódásban mindkettőnek nagy a szerepe, felelőssége: a politikusnak

akkor, amikor használja ezeket a kifejezéseket, a sajtónak akkor, amikor szó szerint idézi ezeket, majd kommentálja ugyanebben a stílusban az eseményeket. Bár lehet, hogy a példában a szó szerinti idézéssel éppen a politikus lejáratása volt a cél... Azonban ez már nem nyelvi kérdés...

6. Nem stílustörést okoz a szóhasználat, hanem kisebb, árnyalatnyi értelmezési zavart az alábbi példákban.

Gyakran előfordul, hogy egy-egy mondat elhangzása után elmosolyodunk, mert valami hibádzott, vagy csak egyszerűen elgondolkozunk azon, hogy vajon mi sántított, mi az, ami mintha nem lett volna helyes.

Valószínűleg a rádióhallgatók közül sokan jót nevettek azon, amikor a riporter egy szociális problémákat feszegető műsorban azt találta mondani, hogy mindenki *jobb létre jogosult*. Értem én, hogyne érteném, hogy teljesen, sőt túlon túl az elesettek, szegények mellett kívánt hitet tenni a beszélő, de talán magyaráznom sem kell, hogy a nevetés oka az volt, hogy az elhangzottak után szinte mindenkinek a *jobb létre szenderül* kifejezés jutott eszébe. A szükségesnél *jobbat* ne akarjunk, mert íme mihez vezet. Figyelnünk kell a frazeológiaiakra, a kötött szerkezetekre.

Ugyanez a kötöttség érvényes a szavakra is. Amikor egy szónak két vagy több alakváltozata él egymás mellett, e variánsok jelentésükben el is különülnek egymástól. Pl. *dobban* és *döbben*, *dulakodik* és *tülekedik*. Egy újság-cikkben olvashattuk a következőt:

Mikor hazajött, késő éjszakáig beszélgettünk, **csüngtünk** minden szaván.

S mint látható a mondatból, hasonló szópár a csüng – csügg. Az első konkrét jelentésű (lóg), az utóbbi viszont elvont. Azt jelenti, hogy valaki nagy érdeklődéssel figyel, hallgat valakit, vagy azt, hogy teljes odaadással ragaszkodik valamihez, valakihez. Világos, hogy a kritizált mondatba a csügg változat kellett volna.

Ezek kötöttségek, nyelvi „összezártságok”, amelyek nem rosszak és nem korlátozást jelentőek. Ellenkezőleg: szükségesek és jók.

7. Igazságtalanak lennék, ha csak a hibákat mutatnám be e helyütt. A helyzetképjelentéshez hozzátartozik az is, amikor friss, szellemes gondolatokkal ajándékozzák meg az újságírók az olvasókat. Egy sportújságíró tollából való az alábbi idézet:

Sivatagban bókászó ember számára az ivóhely megtalálása (**hé, víz!**) jelenthet olyan megkönnyebbülést, mint a Nyírség-Spartacus labdarúgóinak a szombati, **Hévíz** elleni győzelme.

A szándékos népetimológia, szóferdítés, még pontosabban szóhatár-eltolás mint ritkább szóalkotási mód ragyogó példája ez. A különlegességet és az újszerűséget az adja, hogy tulajdonnévből köznévi alakot teremt a szerző.

A következő példa egy közismert sportnyelvi szóhasználatra épül: a zakó súlyos vereséget jelent. Az alábbi cikk írójának azonban ez kevés volt, egész szabászati szóképegyütttest hozott létre, íme:

Takaros **zakógyűjteményt** halmozott fel a Szolnok. A Nyíregyháza Spartacus NB I. B-s futbalcsapatának soros ellenfelét már háromszor „**megruházták**” hazai pályán. A Herédi-féle **műhelyben** most azon mesterkednek, hogy a Tisza partján folytatódjon a hagyomány, vagyis a negyedik **kollekció** is gazdára találjon. Egy biztos, **a szabászmutatványhoz** az eddig mutatottnál termékenyebb támadójátékot kell prezentálniuk Preisingeréknek.

8. Fontos jellemzője a sajtónak az új szavak alkalmazása. Új szóösszetételek, szószerkezetek bizonyítják ezt. Szalagcím az egyik országos napilapban: A politika dönt a **holdkolóniáról**. Két évtizeden belül emberek lakta település lehet a szomszédos égitest. Húsz éven belül állandóan lakott emberi település létesülhet a Holdon.

Az alkalmi szóösszetétel csak a tágabb szöveggörnyezetben értelmezhető.

A következő szóképzés, illetőleg szószerkezet a már korábban létrejötték mintájára alakult ki, mégis nehéz az értelmezése.

Megélhetési gyermek. A *megélhetési bűnözés, politikus, játékvezető* mintájára létrejött a *megélhetési gyermek* szószerkezet. Azt jelenti, hogy a család egyetlen jövedelem a gyermekek után kapott családi pótlék, segély, támogatás, tehát csak a pénzért vállalnak újabb gyereket az ilyen szülők.

Az utolsó példa pedig arra bizonyoság, hogy sajtóban a rövidüléssel létrejött összetételek „önálló életre kelnek”:

Bérhikire nem voltunk jogosultak. Hangsúlyozta az egyik kistélepülés polgármestere. Az *önhiki* kifejezés „utótagja” került a *bér* után. Az *önhiki* az *önhibáján kívül* szóösszetétel rövidülése, s aki arra jogosult, bizonyos összeget, pótlékot kaphat az államtól. A *bérhiki* pedig feltehetően a bérek kifizetéséhez felvett támogatás összegét jelenti.

9. Az újságolvasó ember éber kell legyen, hiszen nem mindig egyértelmű megfogalmazásban kapja az információt. A homálynak, bizonytalanságnak több oka lehet. Következzék mindjárt bizonyosság az első példa:

János ugyan konkrét példákat nem említ arra nézvést, hogy miért osztogatja oly bőszen a hibapontokat Bálintnak, ám vélhetően nemcsak szakmai, hanem ideológiai baklövésekre is gondol, amikor bírál.

Bár a szöveggörnyezetből kideríthető, hogy Áder Jánosról és Magyar Bálintról van szó, azonban afelől mindenképpen kétsége támadhat az olvasónak, hogy pertubarátja netán jó ismerős, rokona az újságírónak a két politikus. Természetesen szó sincs erről, a publicisza szerepzavarba került, a túlzottan bizalmas hangvétel nem hírmagyarázatba való, illenék a teljes néven említés.

A következő példa a birtokos szerkezet értelemzavaró szerepéről árulkodik.

A külföldi állampolgárok üzletszerű értékesítése a vásárokon, piacokon nem szűnt meg. Az elmúlt évben már a máriapócsi búcsúvásáron is nagy számban megjelentek a helyi kereskedők rovására.

A külföldi állampolgárok üzletszerű értékesítése bizony kétértelmű. A második mondat alapján ugyan kiderül, hogy nem emberkereskedelemtől van szó, azonban nem kerül az újságolvasó egy pillanatig sem zavarba, ha így fogalmazunk:

A külföldi állampolgárok még mindig árusítanak üzletszerűen különböző termékeket a vásárokon, piacokon.

S végül egy pikáns példa a szóláskeveredésre.

Az utóbbi időben szinte mindenki lehúzta a vizes lepedőt Britney Spearsről. Előbb korábbi barátja, Justin pakolt ki szerelmi életük örömeiről és visszasságairól, most pedig az őt követő szerető adott nem túl fényes véleményének hangot.

Bizonyára sokan lehúznák a vizes lepedőt az énekesnőről, azonban az újságíró nem ezt akarta közölni, hanem azt, hogy lerántották róla a leplet. Az más kérdés, hogy ezzel egyúttal rá is húzták a vizes lepedőt.

10. Napjainkban igen divatos a *mentén* névutó. Természetesen az a gond vele, mint a divatszókkal: sokkal odaillőbb szinonimát szorít ki, szürkíti a nyelvhasználatot, egysíkúvá teszi a beszédet, nem lesz árnyalt a megfogalmazás. Ugyanakkor a konkrét értelmű használat helyett (az *út mentén fák vannak*) az átvitt értelmű használat jellemző.

Mi konstruktív ellenzéki magatartást tanúsítunk, programok mentén tudnánk együtt dolgozni. Programok szerint.

Nem érdekek, távlati célok mentén zajlik a politika, a tetteket és az erőket a pártpolitika irányítja és osztja meg. Nem a távlati célok megvalósulása érdekében zajlik a politika...

A választást követően nem a Fidesz és a Kiszgazdapárt akarata szerint alakultak a dolgok a közgyűlésben, elkezdődött a pártérdekek mentén alakuló politizálás, amely nem használ a megye érdekeinek. A pártérdekek alapján történő politizálás...

11. Az igekötő-használat elsősorban az idegen eredetű szavak, igék esetében okoz gondot.

Mondhat bárki bármit, a nyár mégiscsak arra való, hogy rendesen leamortizálja az embert.

Az *amortizálódik* szó jelentése: az állóeszközök (gépek, épületek) fokozatosan elhasználódnak, fokozatosan csökken az értékük, illetve megtérülnek. Ebben a mondatban ez utóbbi értelmet vehetjük alapul, bár mindenképpen kifogásolható a szó használata emberre, s valami olyasmit jelenthet, hogy az évközi fáradság után a nyár behoz valamit a hiányzó pihenésből,

vagy éppen ellenkezőleg? S az igekötő használata is fölösleges, már-már értelmetlen, csupán befejezetté teszi az igét.

*Azt, hogy parlamenti pártok is **belekompromittálódtak** ebbe a dologba azáltal, hogy képviselőjük részt vett és fel is szólalt olyan rendezvényen, ahol ezek az urak ilyen hangnemben politizáltak.*

Az idegen szó és a magyar megfelelő igekötője kontaminálódott: *kompromittál(ódik)* = 'lejárat, rossz hírbe, gyanúba kever' + *belekever(edik)*.

*A szakma szerepét, a lakosság véleménynyilvánítását **be kellene integrálni** a törvénybe.*

A hiba az előzőhöz hasonló: *integrál* = 'egységesít, összevon, beiktat, beépít, beilleszt' + *beépít, beilleszt*.

12. Tisztelt Hallgatóság! Látszólag a lepkegyűjtés módszerével összeszedett hibák sorát mutattam be Önöknek, s látszólag ez nem visz sehová, főképp nem előre. Azonban bízom abban, hogy ez csupán egy szűk nyelvész-kör véleménye a nyelvművelésről, a nyelvhelyességről, erről az alkalmazott nyelvtudományi ágról. Vegyék úgy akár, hogy egy magyar nyelvi stílusgyakorlat-órán vettek részt, bízvást nem haszontalanul. Mivel a példák csokra után (a sorozatfelvételek után) mindig tettem valamilyen részösszefoglalás-szerű megállapítást, most valamilyen újabb szempontot érvényesítő, átfogóbb összegzésre volna szükség. Ehelyett azonban engedjék meg, hogy a helyzetkép, körkép, panorámakép elkészülte után két dologra hívjam föl a figyelmet. Az egyik: a szituációhoz illő megfogalmazásmód érvényesítést, másrészt egy nagyon egyszerű technikai javaslat: az elkészült írásmű minél alaposabb átolvasása, javítása, stilizálása a különböző segédkönyvek, azaz szótárak felhasználásával. Remélem, a kép mindenkinek összeállt.

Bulvárlapok cikkeinek szövegtani elemzése

Az ezredforduló sajtónyelvének jellemzőit kutatva induljunk ki az elmúlt két évtized idevágó szakirodalmi tételeiből, hogy kirajzolódjék a nyelvi jellemzők korábbi és a mai állapota közötti különbség. Az 1970-es, 1980-as évek tudományos eredményeit a Nyelvészet és tömegkommunikáció című kétkötetes munka foglalja össze (Grétsy 1985). A maitól mindenben különböző társadalmi, politikai, sajtóbeli viszonyok közepette az átfogó tanulmányok, szakmai elemzések máig ható érvénnyel és ma is hasznosítható kutatás-módszertani példát adva szólnak kisebb részt a nyomtatott, majd nagyobb részt az elektronikus hírközlő eszközök nyelvi, stilisztikai és – újabb terminussal – pragmatikai vonatkozásairól. A nyelvhasználat társadalmi meghatározottságát jelzi, hogy ekkor a különböző „tömegkommunikációs csatornák” – mai szóval: médiumok – nyelvhasználatában nincs számottevő különbség, ha a hírek műfaját tekintjük, és elenyésző, ha más műfajokat vizsgálunk (Buda 1985. 11). A bulvársajtót ekkor még semmilyen tekintetben nem lehetett pregnánsan elkülöníteni az úgynevezett központi lapoktól, a fogalomnak csupán idézőjeles alkalmazására van példa az akkori Esti Hírlap és a Hétfői Hírek kapcsán, amikor a más sajtótermékektől elütő címadásuk kerül szóba (i. m. 17). Buda Béla szerint a korabeli sajtó stílusát a nyelvi ritualizálás (kötelező fordulatok, szóképek) és a sztereotípiák határozzák meg.

Más megközelítéssel és részletesebb leírással él a Nyelvművelő kézikönyv, amelynek 1985-ben megjelent 2. kötete a *stílusrétegek* címszó alatt röviden vázolja a publicisztika stílus általános jellemzőit. A következőket állapítja meg: „A különféle stílusrétegek közül talán a sajtónyelv áll legközelebb az élet, a mindennapok nyelvhasználatához. Természetesen következik ez a sajtó széles körű kommunikációs szerepéből, a valósággal az élettel való sokoldalú, eleven kapcsolatából, a sajtóbeli közlemények tárgyi és műfaji változatosságából. Elkerülhetetlenül kifejlődött a sajtónyelvben bizonyos mesterségbeli rutin, az események, helyzetek és témák gyakori ismétlődése szükségszerűen kialakította a megfelelő sajátos sajtónyelvi szóhasználatot, és állandósított bizonyos szokványos kifejezéseket, fordulatokat. Mindez – a szaknyelvekhez hasonlóan – jellegzetes sajtófrazológiává merevedett. A visszatérő formulák a folytonos használatban színüket veszített és kiszikkadt tartalmú közhelyekké, megkopott sablonokká satnyultak, elszürkítve a köz-

leményeket, lerontva a közvetlenségre, egyéni hangra törekvő stílust, és zsargonszerűvé bélyegezve a sajtónyelvet.” (NyKk. II. 625–6) „A sajtó olyan stílust alkalmaz, amely legjobban megfelel a tömegtájékoztatás és tömegbefolyásolás céljának. A sajtónak az áttételezés nyelvi funkcióját kell ellátnia: eltérő műveltségű olvasókat kell tájékoztatnia, egyszerre kell világosan és mozgósító erővel is közölnie a mondanivalót.” (NyKk. II. 713)

Milyen lehet általánosságban az a stílus, amely eltérő – hangsúlyozom: igencsak eltérő – műveltségű olvasókhoz kíván szólni? Hipotézisként az egyszerűsítés, egyszerűsödés fogalmát emelhetjük ki. Balázs Géza Média-nyelv című, 2000-ben megjelent munkájában már korunkra érvényesen fogalmaz: „Az újságírókkal szemben alapkövetelmény, hogy gyorsolvasásra kell fogalmazniuk. Az embereknek nincs idejük végigolvasni, végigértelmezniük a mondanivalót. A gyorsolvasásra fogalmazás óhatatlanul egyszerűsítésekkel jár, de egyúttal a világosságot is igényli.” (Balázs 2000. 218) Az egyszerű nyelvhasználatot a piac elve követeli meg, és velejárója a kevés szó és a kevés műfaj (i. m. 217).

A sajtónyelv általános jellemzői után következzenek a részletek. A NyKk. a közérthetőséget, az idegen szavak értelmezését, korlátozott használatát, a találó, újszerű kifejezések alkalmazását és a figyelemfelhívó címet tartja fontosnak, az egyébként kerülendő sablonos kifejezéseket viszont részben természetesnek érzi, mivel a sok hasonló eseményről nem lehetne mindennap merőben újszerűen írni. Ezért a sajtónyelv közléssémái nem eshetnek azonos megítélés alá az egyéb elcsépelet frázisokkal. (NyKk. 714)

Ugyanezeket látja fontosnak kiemelni Bencédy József is a Sajtókönyvtár sorozatában megjelent Sajtónyelv című munkájában, s mellettük megemlíti a neologizmusokat, amelyeknek szerinte legfőbb népszerűsítője és terjesztője a sajtó (Bencédy 1995. 30). A folytatásból azonban kiderül, hogy az egyes sajtóműfajok nyelvezete jelentős mértékben eltér egymástól, így a hír, tudósítás, kommentár, vezércikk, riport, tárcza szó- és kifejezőkészletében, mondat szerkesztésében, stílus eszközeiben szembevető különbségek vannak. De hogy milyenek, arról részletes útmutatást nem kapunk. A közelmúltban jelent meg Domokos Lajos kiváló tankönyve, a Press – A nyomtatott és az elektronikus újságírás elmélete, gyakorlata (Domokos 2002), amely a különböző sajtóműfajok nyelvi vonatkozásaira szintén nem tér ki. Igaz, részletesen foglalkozik a szövegpragmatikával, a nyelv fölötti tényezőkkel. További – kutatás-módszertani szempontból is meghatározó – pragmatikai, stilisztikai elemzések készültek a közelmúltban (Jakusné 2002; Tolcsvai 2001), így ezt a messze vezető és terjedelmesebb kifejtést igénylő kérdéskört ez alkalommal külön nem vizsgáljuk, az érdeklődő olvasót az említett friss publikációkhoz irányítjuk.

Mai sajtónk rendkívül sokszínű: megférnek egymás mellett a mértékadó orgánumok, az elkötelezett pártkiadványok, az ismeretterjesztő, a tudományos, a kulturális, a szórakoztató és a bulvárlapok, de helyet követelnek a jó szándékú, de a médiatapasztalatokat olykor nélkülöző civil kezdeményezések, a szubkultúrák termékei, és megjelenhetnek a társadalom egy része szerint nyomdafestéket nem érdemlő irományok, nyomdafestéket nem tűrő kifejezésekkel. Ennek megfelelően nemcsak a bennük feldolgozott tematika változatos, hanem a műfajok rendszere, a hozzá illeszkedő stílus és nyelvezet. Mindezek miatt nem beszélhetünk egységes sajtónyelvről, és az ezt taglaló útmutatások, tankönyvek, elemzések nemegyszer megragadnak az általánosság szintjén, vagy pedig a bennük foglaltak némileg leegyszerűsítik a valóságot. A sajtó nyelvének, stílusának éppúgy több rétege van, mint ahogy a lapok is megoszanak az előbb említettek szerint. Az árnyaltabb kép megrajzolása végett érdemes komplex szövegtani vizsgálatot végezni a szintaktikai, szemantikai, pragmatikai és stilisztikai szint feltárásával. Az alábbi elemzésben arra vállalkozom, hogy ezeknek a szempontoknak a figyelembevételével megkíséreljek képet adni a bulvárlapok szövegeiről. A vizsgálat kiterjed a tematikára, a címadásra, a szóhasználatra, ezen belül az idegen szavakra, a képszerűség elemeire, a frazeológiai egységek, a szólások használatára, a stílusra, különös tekintettel a bizalmas stílus és a szleng elemeire. A szűkebb szakmán kívül nem annyira ismert, hogyan vehetők számba statisztikai módszerekkel a mondattani sajátosságok, a mondategységek, mondategységek (tagmondatok). Velük érdemes behatóan foglalkozni, míg a szövegpragmatikára külön nem térünk ki, mivel róla a már említett újabb szakmunkák részletesen szólnak, így a hatáskeltés, a befolyásolás tényezőiről és a diskurzuselemzésről.

A vizsgált cikkek kiválasztása nem véletlenszerűen, hanem meghatározott elvek alapján történt: belekerült az elemzésbe a lap első négy, valamint utolsó oldalának minden írása a *Blikk* 2003. augusztus 2-ai és minőségi bulvár megjelölésű *Színes Mai Lap* 2003. augusztus 7-ei számából. A feldolgozott műfajok: hír, rövidhír, riport, tudósítás, glossza. Egyáltalán nem szerepelnek sporthírek, sporttudósítások, hirdetések és apróhirdetések. Az utóbbiakat már csak azért is célszerű elkerülnünk ebben az áttekintésben, mert szövegtani jellemzőik igen nagy mértékben különböznek az említett jellegzetes publicisztikai műfajokétól. Összesen 48 cikkel foglalkozunk, közülük 25 a *Blikk*-ben, 23 a *Színes Mai Lap*-ban jelent meg. A két lapot esetenként kezdőbetűikkel rövidítjük: *Blikk* – (B), *Színes Mai Lap* – (ML)

Címek

Mi az, ami legelőször megragadja az ember figyelmét egy lapban? A fényképek és a címek. Az írott és az elektronikus médiában egyaránt meg-

határozó szerepe van a címeknek, így érdemes alaposabban foglalkozni velük. A sajtóbeli címeknek tizenkét típusát különíti el Kemény Gábor: 1. leíró, eseményközlő, 2. ténamegjelölő (nem rematikus), 3. protokoll, 4. szenzációs, 5. lakonikus, 6. kérdő, felszólító mondatos (nem kijelentő), 7. semmitmondó, 8. sűrítő, 9. alliteráló, 10. parafrázis (módosított felidéző), 11. közhelyes, 12. humoros, szójátékos (Kemény 1989). A vizsgált anyagból hiányoztak a protokoll, a semmitmondó, az alliteráló címek, a parafrázisok és a közhelyes, tehát összességében kellően változatos címadással találkozunk.

Sajátos összefüggés figyelhető meg a címek tartalma, nyelvi megformálása és a cikk megjelenési helye között. Úgy tűnik, hogy igazán figyelemfelhívó címek, illetve témák az első és az utolsó oldalon kapnak helyet, míg a belső lapokon kisebb arányban találkozunk „ordító” címekkel. Érdemes figyelniük a címlapon megjelenő képekre is: jelen van a vér és az erotika. A címek csoportosítása:

Címlap:

- (B) *Schumacher hadat üzent a McLarennek* [fénykép]
Beckham kilóra megveszi Ronaldót
Szaddám Huszein átszabatta magát? [fénykép]
Sárba döngölte egy fiatalember a rablót [fénykép a sérült ápolásáról]
Hobóék jubileumi koncertje
Melltartókat árvereztek el (r)
Megtizedelte a gin a gyászoló rokonokat (r)
Fájdalomdíjért perelte be az orvost (r)
Villámot fotózni érkeznek a turisták (r)
Liz Taylor, 1959 [fürdőruhás fénykép]
- (ML) *Magvasi szerint ifjabb Knézy Jenő megölte apját* [az első oldal felét betöltő cím]
Brutális ollós gyilkosság [az elvérzett áldozat fényképével]

Utolsó oldal:

- (B) *Begyógyul-e az ózonlyuk?* [monokinis lány fényképével]
Kapa állt a fejébe [két fényképpel, premier plán és kistotál]
Elhunyt Marie Trintignant
Lincseléstől féltik a piromániást (r)
Rács mögött a gyilkos drogkereskedők (r)
Az izlandiak élnek a legtovább (r)
- (ML) *Britney agresszív az ágyban*
Szorult helyzet [erotikus fényképpel]
Levágta ujját és elvitte a kocsiját
Őrizetben a prostigyilkos

Belső oldalak:

- (B) *Szaddám szakállá megnőtt, haja ősz?
Lőni vagy nem lőni?
Berkecz nem kap munkát
Kulcsár öt ügyfele 1,8 milliót kér
Erdogan kormányfő bukása
Tisztelegni tanulnak a leendő Grippen-pilóták
Mi újság? Hegedűs Róbert
Labdáznak a tigrisek
Sárba döngölte egy járókelő O. Andrást*
- (ML) *A nap kérdése – Lesz-e népszavazás a kórháztvénnyről?
Megszólal az ollós gyilkos
Állati törvény
Engedmények kötelezettsége
Harmincas volt a múmia (r)*
Ingyenes locsolás (r)
Kerékpáros halála (r)
Szökésben (r)
Őrizetben a rasszista (r)
Magát lőtte mellbe (r)
Hamis a bizonyítvány
Légkondicionáló okozta a kórt
Terézváros nem találja vagyonát
Öbölátúszás hátszéllel
Negyedszázados Anita
Kossuth császárral
Ráment a kapcsolata a fogdaszerelemre*

*r = rövidhír. A vizsgált lapokban minuszos hír nem volt, csak címmel ellátott rövidhír.

Az első oldalon szereplő címekben – még a külpolitikai tudósítások élén is – megjelennek a bizalmas szóhasználat vagy a szleng elemei, szólásai (*kilóra megveszi, átszabatta magát, sárba döngölte*). Előfordulnak túlzások, kétes igazságtartalmú kijelentések (*Magvasi szerint ifjabb Knézy Jenő megölte apját*). Az utóbbit érdemes rövid pragmatikai elemzéssel megvizsgálni, vajon milyen hatással van a befogadóra. A egész mondatos cím fókuszsa a *K. J. megölte apját*, a *Magvasi szerint* olyan bevezető mondatrészt, amelynek túl nagy jelentőséget nem tulajdonít az olvasó. Mivel a tudatban rögzülő lényeges hír maga a fókusz, ezáltal átértékelődik a cím egésze, és elszakad a valóságtól. A cím itt nyílt bűnügyi gyanúsítássá lép elő, noha a cikk tartal-

mából kiderül, hogy meglehetősen kétséges ennek a feltételezésnek az igazságtartalma. Rendszerint az efféle szerkesztés következményei a sajtóperek, a helyreigazítási kérelmek.

A belső oldalakon megjelent címek között arányaiban kevesebb a szenzációjahász, több a témamegjelölő, korrekt kijelentés: *Berkecz nem kap munkát – Kulcsár öt ügyfele 1,8 milliót kér – Erdogan kormányfő bukása – Tisztelegni tanulnak a leendő Grippen-pilóták – Terézváros nem találja vagyónát – Öbölátúszás hátszéllel*. Kevés a rövid, egy-két szavas cím; a tartalmas, informatív szókapcsolatok vagy mondatok jól eligazítanak arról, hogy miről szól a cikk. A címek típusa változatos. A rövidhírekre jellemző a kriminalitás: *Kerékpáros halála – Szökésben – Őrizetben a rasszista – Magát lötte mellbe*. Az *Őrizetben a rasszista* nem bizonyított minősítést tartalmaz. A belső oldalak címei között alig van szlenges kifejezés. Kissé furcsa, túlzottan tömör egy meglehetősen terjedelmes írás élén a *Negyedszázados Anita* cím, amelyben egyik vezető közéleti személyiség lányának 25. születésnapjáról van szó.

A címekről összességében megállapíthatjuk, hogy általában jól kifejezik a cikk tartalmát, nyelvtani, szemantikai, pragmatikai (két kivételtől eltekintve) és stilisztikai szempontból egyaránt.

Szóhasználat

Idegen szavak

Összesen 68 idegen szó szerepelt a vizsgált anyagban, közülük mindössze néhány ismétlődött, így a szóelőfordulások száma 85. A 4811 szövegszónak ez alig 2%-a (pontosan: 1,76%-a), tehát az idegen szavak aránya igen minimális. Itt elég az összesített adatokat közölnünk, mivel mindkét lapról ugyanezt mondhatjuk el.

Mai nyelvhasználatunkról gyakran hallani az általánosítást: elárasztanak bennünket az idegen szavak, különösen a legújabb angol jövevényeket kárhoztatják egyesek. Erre a nyelvváltozatra tehát nem igaz a fenti megállapítás. Természetesen más lenne a helyzet, ha a számítástechnika nyelvét, a szórakoztatóipar (film, videó, zene), illetőleg egyes újabb sportágak szókészletét vizsgálnánk. Az idegen szavak alacsony száma és aránya a bulvárlapokban pozitívum: megfogalmazásukban az érthetőségre törekednek – még ha erősen purista szemmel nézve jó néhány idegen elem magyarral helyettesíthető is lenne.

Ha az idegenszerűségek eredetét nézzük, feltűnő, hogy nagy részük latin eredetű, nem pedig angol. (Bár némelyik latinizmus mai használatában jogosan feltételezhetünk némi angol hatást is.) Hangsúlyozni kell, hogy az alábbiak jelentős része nemzetközi műveltség szó, így használatuk megszokott,

természetes, magyar megfelelővel nem helyettesíthető. Nem találunk gyakran használt, túlzásba vitt, elkoptatott divatszókat, egyedül a *brutális* melléknév négyszeri előfordulása jelzi a bulvárlapok sajátos témaválasztását. Érdekes még a *díva* háromszori megjelenése két szóösszetételben (*szexdíva*, *popdíva*). Újítással alig találkozunk (*gruppenparti*). Elmondhatjuk tehát, hogy az idegen elemek száma nem magas, nem okoz megértési nehézséget.

A következő idegen szavak fordultak elő a vizsgált cikkekben (zárójelben az előfordulások száma):

<i>agresszív</i> (2)	<i>gruppenparti</i>	<i>konzulátus</i>	<i>prosti</i>
<i>akklimatizáció</i>	<i>higiéné</i>	<i>kozmikus</i>	<i>prostituált</i>
<i>amnesztia</i>	<i>homoszexuális</i> (2)	<i>legális</i>	<i>sofőr</i>
<i>bróker</i> (2)	<i>illegális</i>	[<i>lég</i>] <i>kondicionáló</i>	<i>speciális</i>
<i>brutális</i> (4)	<i>információ</i> (2)	<i>lincselés</i>	<i>specializálódott</i>
<i>dezodor</i>	<i>informátor</i>	<i>masszírozó[gép]</i>	<i>spórol</i>
<i>diktátor</i>	<i>injekció</i>	<i>mini</i>	<i>spray</i>
<i>dokumentum</i>	<i>inkasszó</i>	<i>misszió</i>	<i>széf</i>
<i>drog[kereskedő]</i>	<i>intelligencia</i>	<i>mumifikálódott</i>	<i>szex</i> (2)
<i>ex[fogdaparancsnok]</i>	<i>interjú</i>	<i>operatív</i>	<i>szexdíva</i> (2)
<i>flekkén</i>	<i>intim</i> (2)	<i>ödéma</i>	<i>sztár</i> (3)
<i>fotó</i> (3)	<i>kamera</i>	<i>paraméter</i>	<i>szuper</i>
<i>fotózni</i>	<i>karakter</i>	<i>piromániás</i>	<i>sztriptíz</i>
<i>front[ember]</i> (2)	<i>katasztrófa</i>	<i>popdíva</i>	<i>terrorista</i>
<i>funkcionál</i>	<i>klima</i>	<i>pozitívum</i>	<i>tesztpilóta</i>
<i>gengszter</i>	<i>koncert</i>	<i>probléma</i>	<i>tipp</i> (2)
<i>gin</i>	<i>konzul</i>	<i>professzor</i>	<i>verzió</i>

Bizalmas, szleng kifejezések

A bizalmas, szleng kifejezések száma mindössze 16. Kétharmad részük a Blikkből való. A két lapban nemcsak arányuk tér el jelentős mértékben, hanem stílusértékük is különbözik. A Blikk alább szereplő kifejezései inkább szlengesek, a Színes Mai Lap hat felsorolt szava bizalmas nyelvi. A közel 400 mondathoz és 5000 szóhoz képest ez meglehetősen alacsony szám (0,3%). A megfogalmazásra tehát nem jellemző a túlzott közvetlenség, a bizalmaskodó hangvétel. Ezekhez hasonló kifejezésekkel mértékadó (nem bulvár) napilapok egyes cikkeiben is találkozhatunk:

(B)	(ML)
<i>coki mindenkinek</i>	<i>cucc</i>
<i>feldobta a rendőrségen ('feladta')</i>	<i>cukkol</i>
<i>feldobták Hussein családját</i>	<i>csücsül</i>
<i>Hussein nehogy eliszkoljon az amerikaiak elől</i>	<i>lufi</i>
<i>egy frászt kelek fel</i>	<i>srác</i>
<i>kilóra megveszi</i>	<i>szülinap</i>
<i>rárohad a falazat ('börtönben sinylődik')</i>	
<i>sárba döngöl (2)</i>	
<i>suska</i>	
<i>zsaru</i>	

Frazeológia – szólások, képszerűség, terpeszkedő kifejezések

Feltűnően kevés szólást, illetőleg képszerű kifejezést találunk a mintegy 400 mondatban, szám szerint mindössze 12-t, közülük hárommal már találkoztunk a bizalmas, szleng kifejezések között:

(B)	(ML)
<i>kilóra megveszi</i>	<i>elcsavarta a fejét</i>
<i>sárba döngöl (2)</i>	<i>fényt derített rá</i>
<i>rárohad a falazat</i>	<i>kézben tartja a dolgokat</i>
<i>kisiklik a keze közül</i>	<i>kioltotta az életét</i>
<i>szorul a hurok</i>	<i>megdobogtatja a szívet</i>
<i>odaédesgette magához</i>	
<i>szúrós tekintettel méregeti</i>	

Az előző pontban jelzettekhez hasonlóan ebben a tekintetben is különbözik a két lap: a Blikk három újszerű szlenges szókapcsolata mellett hagyományos szólás mindössze kettő fordul elő (*kisiklik a keze közül, szorul a hurok*). A Színes Mai Lapból viszont hiányoznak a szleng szólások. Összességében elmondhatjuk, hogy nem jellemzőek a képszerűség eszközei, a szerzők mindvégig egyszerű, köznyelvi fordulatokat alkalmaznak. Itt érdemes megjegyezni azt is, hogy a nyelvművelés által terpeszkedő kifejezéseknek nevezett szókapcsolatok (*átadásra kerül, bizonyítást nyer, intézkedést fogamatosít, végrehajtásra kerül, vizsgálatot folytat*) nem szerepelnek zavaró mértékben. Korábban sajtónyelvi jellemzőnek tartották őket, és elmarasztalólag szóltak róluk. A vizsgált anyagból nem ez derül ki, és elvétele történő használatukat nem lehet hibául felróni, már csak azért sem, mert bizonyos típusai egyre megszokottabbakká válnak (*akadályt képez, adóssággal rendelkezik, késésben van, hiány mutatkozik*).

Nyelvhelyesség, helyesírás

Igen nagy pozitívuma a vizsgálatnak, hogy a legszigorúbb megítéléssel is csak elvétve lehetett néhány kisebb nyelvhelyességi hibát találni. Az utóbbi minősítés – „hiba” – igazságtalanul szigorú is, mivel többnyire olyan nyelvi jelenségekről van szó, amelyeket ma már a nyelvhasználók általában nem éreznek helytelennek. Ezek a következők:

A kapcsolatban névutó nem túl szerencsés használata: ...a francia köztársasági elnök megrendülését fejezte ki ... a színésznő halálával kapcsolatban (inkább: *miatt*). Azért is érdemes kicserélni itt másik, érzékletesebb névutóra, mert a cikkben közvetlenül utána töváltozatával találkozunk: *A színésznő [...] egy filmforgatás kapcsán Litvániában tartózkodott*.

A köszönhetően névutószerű használatakor stílusosabb, ha csupán pozitív jelentéstartalmú fogalmakkal kapcsoljuk össze, ám kevésbé megfelelő ebben a mondatban: Az esőzésnek köszönhetően 18 lakás került víz alá (inkább: *az eső/esőzés miatt*). Tanúi vagyunk annak a folyamatnak, hogy a *köszönhetően* elveszti pozitív jelentéstartalmát, és előbb-utóbb semleges hatású névutóvá válik.

Csupán egy vitatható igekötő-használati kérdéssel talákoztunk: *Németszámban a magasabb egészségügyi szolgáltatás nehezen elérhető – inkább: nehezen érhető el*. Az igekötős igenevek igekötője tagadáskor, valamint akkor, ha hangsúlyos határozó előzi meg, elválik, és az igenév után kerül. A mondat másik, kevésbé feltűnő javítanivalója: *magasabb egészségügyi szolgáltatás helyett magasabb szintű*.

A szövegekben ugyancsak egyszer-egyszer szerepelt a *csak és kizárólag* tautologikus (szószaporító) forma, valamint a divatozó *nem igazán* ('nem nagyon, nem eléggé, nem túlságosan') kifejezés.

Szintén egyetlen helyről hiányolhattuk a birtokos jelző szükséges *-nak, -nek* ragját, onnan viszont nagyon hiányzott (ML9): *A szomszéd házból egy fiatalember lép ki. Ő Imre bácsi, a meggyilkolt öreg unokája*. Szó szerint véve: a szomszédból kilépő fiatalember Imre bácsi. Az előzményekből persze tudjuk, hogy a meggyilkolt öreg Imre bácsi, de a mondatban ezt a tényt szintaktikailag is egyértelműsíteni kell. Mivel az értelmező jelzős szerkezet (*a meggyilkolt öreg*) miatt elválik egymástól a birtokos szerkezet két tagja (*Imre bácsi unokája – Imre bácsinak az unokája*), ki kell tenni a birtokos jelző ragját mind a birtokos jelzőre, mind pedig annak értelmezőjére: *Ő Imre bácsinak, a meggyilkolt öregnek az unokája*.

Többször előfordul a lapokban a kiemelő szórend, az úgynevezett rikkancs-szórend. Főleg a rövidhírek címadására jellemző az ilyen fókuszba állítás, de ez érthető, sőt talán kívánatos is: *Melltartókat árvereztek el, Megtizedelte a gin a gyászoló rokonokat, Fájdalomdíjért perelte be az orvos, Villámot fo-*

tőzni érkeznek a turisták, *Harmincas volt a múmia*; más cikkek címében: *Lincseléstől féltik a piromániást, Léghkondicionáló okozta a kórt*. Ilyenkor a közlésben legfontosabbnak ítélt mondatrészek kerülnek a cím élére, ezzel együtt nagyobb nyomatékot, kiemelő hangsúlyt kapnak. Ha viszont a cikkek szövegében találkozunk indokolatlan nyomatékosítással, azt már jogosan kifogásolhatjuk: *Megtizedelte a gin a gyászoló rokonokat. Tizen hunytak el egy kameruni halotti toron. miután koccintottak az elköltözött rokon emlékére*. (Egyenes szórenddel: *Tizen elhunytak egy...*) Az efféle szerkesztésmód ma-
gukban a cikkekben csak ritkán jelentkezett.

A vizsgált anyagban zavaró helyesírási hibák nem fordultak elő. Örven-
detes, hogy a számítógépes elválasztás miatt korábban megszorodott és
gyakran kifogásolt helytelenségek mára eltűntek, bizonyára a korszerűbb
programoknak köszönhetően. Egyedül az összetett mondatok központosításá-
ban volt néhány javítanivaló, jobbára a tagmondathatárokon elmaradó írásjel
miatt: *Nem tudta mikor kell jönni*. – Helyesen: *Nem tudta, mikor kell jönni*.
Ez a jelenség tipikusnak mondható, különösen akkor, amikor a kapcsolóele-
mek hiányoznak. Ilyenkor a rövid, néhány szavas – utalószó nélküli – fő-
mondatot követi a mellékmondata, amelyből sokszor elmarad a kötőszó:
Nem tudta [azt], [hogy] mikor kell jönni.

Kötőszóhasználat – vonatkozó mellékmondatok

Bizonyos fokig nyelvhelyességi (másképpen viszont fogalmazási) kérdés az
összetett mondatok kötőszóhasználatát. Ennek kapcsán két jelenségről kell
részletesen szólni: a vonatkozó mellékmondatok gyakori előfordulásáról és a
kötőszóelhagyásról, ezen belül főleg a *hogy* törléséről. Mindkét mondatser-
kesztési sajátosság nagyon jellemző a vizsgált anyag egészére, és nem csu-
pán egyes szerzőkhöz köthető, hanem jól láthatóan általános jegy, újabb fo-
galmazási sajátosság.

A Nyelvművelő kézikönyv szerint a *hogy* kötőszó elhagyható sok alanyi
és tárgyi mellékmondatból, főképpen ha bennük kérdő névmás vagy névmási
határozószó is van (*a levélből nem tűnt ki, [hogy] mikor szállítsuk az árut*),
és ugyancsak elhagyható a függő idézetekből (*Apád is mondta, [hogy] mi-
lyen hanyag vagy*). (NyKk. I. 878) Sem itt, sem pedig a későbbi NyKsz.-ban
nem utalnak a szerzők arra, hogy a kötőszóelhagyás olykor zavaró is lehet,
és arra sem, hogy sajtónyelvi jelenség lenne.

A *hogy* kötőszó törlésére jellegzetes példa egy 7 mondatos cikk, amelyből
4 esetben hiányzik a kötőszó (ML14: Terézváros nem találja vagyonát).
Csak az érintett mondatokat közöljük, némileg rövidítve, és a későbbi elem-
zés miatt számozva: (1) *Üres volt a Postabank széffe, így továbbra sem lehet
tudni, Ø hol vannak a hatodik kerület milliói*. (2) *Utóbb kiderült, Ø Ispánky*

a pénzt még februárban a Postabank Bécsi úti fiókjában helyezte el.[...] (3) Többen úgy vélték, *Ø* a pénz még mindig a bankban hever elzárva. (4) A VI. kerület polgármestere a Színes Mai Lapnak elmondta: *Ø* a széfet már kinyitották... Természetesnek tarthatjuk a *hogy* kötőszó törlését elsősorban a függő idézetet tartalmazó tárgyi alárendelésekben, amelyek főmondata – igéjének jelentése miatt (pl. *mond, kijelent* stb.) – tartalmilag jobban elkülönül mellékmondatától. Ha ezt az elkülönülést, önállóságot írásban kettősponttal is kiemeljük, akkor kötelező a törlés (4). Ha viszont nem kettőspont, hanem vessző állna a 4. sz. mondatban, szerencsésebb lenne a kötőszós megoldás (...*elmondta, a széfet már kinyitották; ...elmondta, hogy a széfet már kinyitották*). Beszédben a kettőspontot rövid szünettel érzékeltetjük, vessző esetén viszont szünet nélkül összekapcsoljuk a két tagmondatot. Szemantikai okok miatt is más típust képvisel a 2. és a 3. példák főmondatának igéje (*kiderül, vél*). Mindkettőben jobban érzékelhető a *hogy* hiánya. A törlést hibának ugyan nem tarthatjuk, de gyakori elhagyása fogalmazási modorosság, éppen úgy feltűnik és éppen úgy kerülendő, mint a *hogy* kötőszó ügyetlen halmozása adott szövegrészen belül.

Más kötőszók elmaradása is jellegzetessége a sajtónyelvi stílusnak. Ugyancsak egy cikkből emeltük ki a következő mondatokat (ML9): (1) *Tamás anyjával él, Ø semmilyen kapcsolata nincs apjával. [...]* (2) *Tamás már hetek óta otthon van. (3) Nyilatkozni nem akar, Ø sietve távozik. [...]* (4) *Soha semmilyen gond nem volt vele, Ø kicsi kora óta ismerem. (5) Nem félek, amiért hazajött. (6) Azóta viszont nem láttam, Ø szerintem alig megy valahova. (7) Imre is gyerekkora óta ismerte, Ø odaédesgette magához. (8) Nem tudom, Ø mi történhetett köztük...* Az utolsó esettel, a *hogy* kötőszó elmaradását az imént taglaltuk, a megelőző szövegrészletben viszont más kötőszók hiánya tűnik föl. A magyarázat a tagmondatok kapcsolódásában van: a szerkesztetlenség jele, hogy három esetben (3., 6., 7.) laza kapcsolatos mellérendelésnek elemezhetjük. Ez azt jelenti, hogy nincs szoros tartalmi-logikai kapcsolat a két tagmondat között, hanem két cselekvés, két kijelentés egymás mellé rendelése, pusztán az időbeli egymásutániség miatt. Az 1. sz. mondat másféleképpen átmeneti: lehet laza kapcsolat, és – kevésbé meggyőzően – talán ellentétes mellérendelés is. A 4. mondat látszólag szintén laza kapcsolatos viszonyt takar, valójában azonban ellipszist rejt: *Soha semmilyen gond nem volt vele, [és ezt tudom, hiszen] kicsi kora óta ismerem*. Az ellipszis itt teljes tagmondatra és a kötőszóra terjed ki. Az így kiegészített három tagmondatos mondatban laza kapcsolatos mellérendelés és magyarázó mellérendelés van. A tagmondatok kapcsolódásából kitűnik, hogy alapvető fogalmazási jellemző a laza szerkesztésmód, illetőleg a szerkesztetlenség. A kötőszó gyakori hiánya nem stíluselemnek, hanem inkább fogalmazási modoros-

ságnak vagy egyszerűsítésnek tekinthető. Emiatt töredezetté, kevésbé összefogottá válik a szöveg, konnexitása tehát gyöngye.

Ugyancsak jellegzetessége a sajtóbeli szövegeknek a vonatkozó mellékmondatok gyakori alkalmazása, ezen belül pedig a jelzői és az értelmezői mellékmondatok szerepeltetése:

Szigorú rendőrségi őrizetben tartják Stephane Jousse-t, azt a férfit, aki felelős a... (értelmező jelzői mellékmondat)

Életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték azt a német drogkereskedőt, aki... (kijelölő jelzői mellékmondat)

Meghalt az a férfi, aki tegnap hajnalban Akasztón, kerékpárján egy tehérgépkocsi takarásában át akart haladni a menetirány szerinti jobb oldalra. (kijelölő jelzői mellékmondat)

Elfogták K. Lászlót, aki július 20-án este... (értelmező jelzői mellékmondat)

Halmazódásuk: Még mindig keresik azt a férfit, aki a gyanú szerint több pénzváltót kirabolt a Balatonon. A rendőrség nyilvánosságra hozta a pénzváltó biztonsági kamerájának felvételét, amely rögzítette a rablást. (kijelölő jelzői és értelmező jelzői mellékmondat)

A tragédia a múlt hét végén történt, amikor Cantat brutálisan megverte őt. A litván hatóságok azonnal letartóztatták a férfit, aki azóta előzetesben van. (értelmező időhatározói és látszólag értelmező jelzői mellékmondat, valójában mellérendelő értékű alárendelés)

A jelzői és az értelmezői mellékmondatokra jellemző, hogy a főmondat és a mellékmondat egyaránt bővített, sőt számos bővítményük van. Ilyen szempontból összevethetők az alanyi és a tárgyi alárendelésekkel, amelyek főmondata nem feltétlenül tartalmaz ennyi bővítményt. Más megközelítésben: a jelzői és az értelmezői mellékmondatokra az információgazdagság a jellemző. A 2. számú mellékletből kitűnik, hogy a mondatok kapcsolódásának elemzéséből nagyobb anyagot áttekintve további hasznos tipológiai megállapításokat tehetünk. (A mellé- és az alárendelések aránya, fajtái, a vonatkozó mellékmondatok gyakorisága stb.)

Mondatszerkezeti sajátosságok

A vizsgált anyag egészének adatai

A mondategészek száma:	375
A mondategységek száma:	751
A szóelőfordulások száma:	4811

Átlagértékek (kerekítve)

A cikkek átlagértékei

A cikkek száma:	48
Ebből rövidhír (1–3 mondategész):	13

A mondategészek átlagos száma cikkenként (mondategészek/cikkek):	7,8
A mondategészek átlagos száma cikkenként (a rövidhírek nélkül):	10,7
A mondategységek átlagos száma cikkenként (tagmondatok/cikkek):	15,6
A mondategységek átlagos száma cikkenként (a rövidhírek nélkül):	21,4
A szóelőfordulások átlagos száma cikkenként (szóelőfordulások/cikkek):	100
A szóelőfordulások átlagos száma cikkenként (a rövidhírek nélkül):	137

A mondatok és mondategységek átlagai

A mondategészek mondategységeinek átlaga (megys./megész):	2,0
A mondategészek szóelőfordulásainak átl. száma (szóelőford./megész):	12,8
A mondategységek szóelőfordulásainak átl. száma (szóelőford./ megys.):	6,4

Bár az átlagok elfedik a szélső értékeket, mégis érdekes összefüggéseket vehetünk észre. Ha figyelmen kívül hagyjuk a rövidhíreket mint sajátos műfajt, egy-egy cikk (szöveg) átlagosan 10-11 mondategészből, 21-22 mondategységből, illetőleg 135-140 szóelőfordulásból áll.

A további elemzésben már nem kell eltekintennünk a rövidhírek adataitól. Viszonylag alacsony a mondategészek mondategységeinek száma, a szerkesztettségi mutató (2,008). Ez azt jelenti, hogy kevés a többszörösen összetett mondat, és a mondategészek átlagosan két mondategységből állnak. Tanulságos összevetnünk e mutatókat Deme László – természetszerűleg más szövegtípusokra, más műfajokra kiterjedő – gyakorisági vizsgálatának adataival. A szerkesztettségi mutató legalacsonyabb értéke nála 1,97, a szövegek többségében pedig 2,4 és 3,5 között változik (Deme 136–157), tehát érezhető – legalább 20%-os – különbségről van szó.

Anyagunkban a kontrollcsoporthoz képest valamivel alacsonyabbak a telítettségi mutatók, azaz a mondategészek és a mondategységek szóelőfordulásainak a száma: egy-egy mondategész átlagosan 12,8, egy-egy mondategység pedig mindössze 6,4 szóból áll. Deme vizsgálatában a következőket találjuk: a mondategészek telítettségi mutatója 15,67, a mondategységekben 8,32 (i. m. 273; 276). Az eltérés kb. 16-18%.

Elemzett szövegeink is alátámasztják Deme Lászlónak azon megállapítását, hogy minél hosszabb a mondategész, annál rövidebbek a benne foglalt mondategységek, és annál kevesebb szóelőfordulást tartalmaznak. Vizsgálata szerint a mondathosszúság növekedése kedvez az ultrarövid (négy szónál rövidebb) mondategységek megjelenésének (i. m. 280). A cikkekben az az oka ennek, hogy a többszörösen összetett mondatokban gyakran szerepelnek rövid abszolút főmondatok utalószóval vagy anélkül, alannyal és állítmánnyal, (*X. bejelentette, hogy...*; *Y. azt nyilatkozta, hogy...*; *Z. kiállt amellett, hogy...*), módosító mondatrészletet tartalmazó mondatok (*Úgy tűnik...*; *Valószínű, hogy...*; *Feltételezhető, hogy...*).

Mellékletek

1. A szóelőfordulások* száma tagmondatonként, mondatonként, cikkenként (Részlet)

A cikk száma	A mondat száma	A szavak száma tagmondatonként	A szavak száma mondatonként	A szavak száma cikkenként
1.	1.	5 – 12 – 9 – 5	31	
	2.	7 – 6 – 5	18	49
2.	1.	3 – 8 – 3 – 11	25	
	2.	7	7	
	3.	2 – 16	18	50
3.	1.	14 – 2 – 9	25	
	2.	5 – 6	11	
	3.	18 – 7	25	61
4.	1.	13	13	
	2.	11 – 4	15	
	3.	12	12	
	4.	1 – 2 – 8	11	
	5.	6 – 5	11	62
5.	1.	15	15	
	2.	12	12	
	3.	11	11	
	4.	2 – 3 – 11 – 5	21	59
7.	1.	11 – 7 – 5 – 7	30	
	2.	12 – 12	24	
	3.	12 – 3 – 8 – 8	31	
	4.	5 – 4 – 7	16	
	5.	4 – 5 – 1 – 3 – 5	18	
	6.	1 – 3 – 2 – 8	14	
	7.	9 – 6	15	
	8.	10 – 12	22	
	9.	4 – 9	13	
	10.	13 – 7	20	
	11.	7 – 8	15	
	12.	9	9	
	13.	13	13	
	14.	5 – 7	12	
	15.	3 – 4	7	
	16.	11	11	
	17.	6 – 5 – 5	16	
	18.	6 – 3	9	
	19.	5 – 5	10	306

* A táblázatban a szóelőfordulásokat röviden szavaknak nevezzük.

**2. A mondategységek és a mondategészek száma,
a mondatok főkapcsolásának típusa***
(Részlet)

A cikk száma	A mondatok tagmondatainak száma és a főkapcsolás típusa	A mondat-egészek száma	A mondategységek száma
1.	4a – 3m	2	7
2.	4a – 1 – 2a	3	7
3.	3a – 2m – 2ml	3	7
4.	1 – 2m – 1 – 3m – 2m	5	9
5.	1 – 1 – 1 – 4a	4	7
7.	3a – 2v – 4v – 3a – 5a – 4a – 2a – 2a – 2m		
	2m – 1 – 1 – 2m – 2m – 1 – 2v – 2a – 2m		
	2v	19	44

Rövidítések a táblázatban: a = alárendelő főkapcsolás, m = mellérendelő főkapcsolás, ml = laza mellérendelő főkapcsolás, v = vonatkozó mellékmondatos alárendelő főkapcsolás

H i v a t k o z á s o k

- Bencédy József 1995. Sajtónyelv. Sajtókönyvtár sorozat. Sajtóház Kiadó.
- Buda Béla 1985. A tömegkommunikáció nyelvének néhány kommunikáció-lélektani és szociolingvisztikai sajátossága. In: Grétsy László (szerk.): Nyelvészet és tömegkommunikáció. II. kötet. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest. 7–29.
- Deme László 1971. Mondatszerkezeti sajátosságok gyakorisági vizsgálata. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Domokos Lajos 2002. Press. A nyomtatott és az elektronikus újságírás elmélete, gyakorlata. Teleschola, Budapest
- Grétsy László (szerk.) 1985. Nyelvészet és tömegkommunikáció. I–II. kötet. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest.
- Jakusné Harmos Éva 2002. A nyomtatott sajtó hírei a diskurzuselemzés szemszögéből. Magyar Nyelvőr 142–56.
- Kemény Gábor 1989. Milyen címen? Címzavakban a sajtónyelvi címadásról. In: Szaknyelvi kalauz. Szerk.: Biró Ágnes. Gondolat Kiadó. 101–133.
- NyKk. = Nyelvművelő kézikönyv I–II. Főszerk. Grétsy László és Kovalovszky Miklós. Akadémiai Kiadó. 1980–1985.
- NyKsz. = Nyelvművelő kézisztár. Főszerk. Grétsy László és Kemény Gábor. Auktor Kiadó. 1996.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2001. Két napihír összehasonlító stílusérték-vizsgálata. Magyar Nyelvőr 299–318.

Sajtónyelv – médianyelv – médianorma

1. A „sajtónyelv – médianyelv” témakör azt a kérdést rejti, hogy nyelvi szempontból miként határozható meg, s vajon egyáltalán meghatározható-e a sajtó, a média. Legtágabban persze azt értjük ezeken a kifejezéseken (sajtónyelv, médianyelv), hogy „a sajtó/a média nyelvhasználata”, vagyis az a nyelvváltozat, amelyet az adott sajtótermék vagy még tovább általánosítva általában a sajtó használ.

Van-e egyáltalán sajtónyelv? Lehetséges-e egy fogalomba sűriteni – hogy csak korunk sajtótermékeinél és médiaválasztékánál (a választék most legyen egyes területeken túlzás) maradjunk – a Népszabadság, a Blikk, a Story, a Kossuth rádió, a Tilos rádió, a Duna Televízió, az ATV és – hogy a legmodernebb médiatípusról is szó essék – az Origo internetes portál nyelvhasználatát? Aligha. Akkor van-e egyáltalán értelme sajtónyelvről, médianyelvről beszélni, és mit tükröznek az ilyen címszavak a nyelvművelő, nyelvhasználati szótárakban? Természetesen van értelme sajtónyelvről beszélni, ha tudjuk, ha szem előtt tartjuk, hogy legalább annyira elvonatkoztatás ez a terminus, mint a gyermeknyelv, a palóc nyelvjárás, a börtönszleng vagy a divatkifejezés stb. Azért van értelme, azért szükséges sajtónyelvről (és rögtön hozzáteszem) médianyelvről beszélni, mert ez a heterogén nyelvváltozat a nyilvánosság erejével bír, és – ha nem is előírt, azaz preskriptív, de föltétlenül szociokulturális, viselkedési – mintaként, igazodásként szolgál. Ha pedig nyelvi mintaként szolgál, akkor hatással van általában az emberek nyelvhasználatára, nyelvi kulturáltságára.

2. A tanulmányon végigvonul a „sajtónyelv – médianyelv” kettőssége. Pedig csak technikai kérdésről van szó. Mindkettő a tömegkommunikáció nyelvét jelenti. A sajtó a magyar nyelvben megmaradt a hagyományos (nyomtatott) sajtó megnevezésének, csak jelzős szerkezetekben tudjuk más médiatípusokra is vonatkoztatni: elektronikus sajtó, hangos-képes sajtó, on-line sajtó stb. A média viszont csak az elektronikus sajtóra vonatkozik (elektronikus média), valamint az új médiára (internetmédiá).

A tömegkommunikáció terminológiája így néz ki a magyar nyelvben:

(I.) hagyományos felosztás: újság – rádió – televízió

(II.) jelzős és magyarított megoldások: nyomtatott (hagyományos) sajtó – elektronikus (hangos, hangos-képes) sajtó – on-line sajtó

(III.) összefoglaló elnevezések: tömegkommunikáció (magyarítása: hírközeg), tömegtájékoztatás, média (médium – médiumok, *médiák)

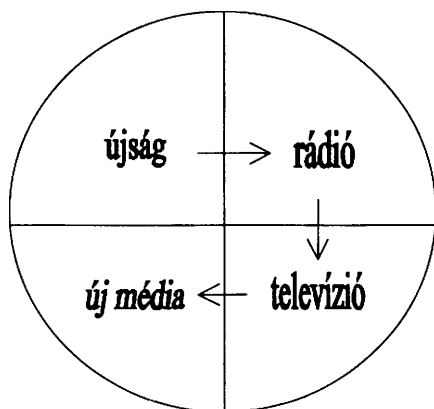
(IV.) az új média megnevezései: metamédia, polimédia, internetmédia

Fontos tisztában lenni a fogalmakkal, mert például az egyik kamara nemrégiben „elektronikus sajtó” megjelöléssel kívánt kitüntetni egy internetes fórumot, miközben külön rádiós és televíziós díjakat is adtak (azok is elektronikus sajtónak minősülnek).

A megszokott jelentésfejlődéssel akár a magyar *sajtó* szó, akár az angol *média* jelenthetné mindegyik tömegkommunikációs eszközt. De a nyelvhasználatban nem mindig jön létre ilyen ésszerű, gyakorlati szempont. Hadd említsem meg a sajtóban is sokszor fogalmazási gondot okozó nyelvi formát:

(1) *programjainkat általános és középiskolásoknak, főiskolásoknak és egyetemistáknak is ajánljuk*

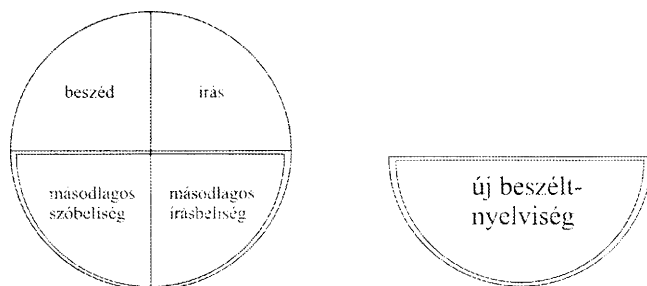
Hogyan lehetne ezt egyszerűbben mondani? „Iskolásoknak?” Akkor megsértődnek a főiskolások és az egyetemisták. Hogyan lehetne legalább e két iskolatípus hallgatói megnevezéseit összevonni? Majd talán a bolognai rendszerben... A szlovákiai magyarság körében nincs meg ez a bonyolultság, ott mindenkit főiskolásnak neveznek.

1. ábra: Médiatípusok

3. A sajtó- és a médianyelv tehát a tömegkommunikáció (szerintem nem csak egyszerűen: tömegtájékoztatás vagy hírközlés) sokszínű, több változatú és stílusú nyelvhasználatát jelenti. Külön-külön beszélhetünk a (hagyományos, nyomtatott) sajtó, a rádió, a televízió, az új média (internetmédia) nyelvhasználatáról. Az egyes médiatípusoknak megfelelően a sajtónyelv lehet beszélt (rádió, televízió, új média), írott (nyomtatott sajtó, televízió, új

média). Sőt „finomabb” megkülönböztetés szerint a rádió és a televízió nyelvében nemcsak egyszerűen az élőbeszédet figyelhetjük meg, hanem az ongi értelemben vett „másodlagos szóbeliséget” (felolvasás), a televíziós sms-ekben, valamint az új médiában pedig a saját magam megalkotta terminussal a „másodlagos írásbeliséget” (sms-, internetes írásmódok). A sajtó- és a médianyelv tehát alapvetően kettő, de újabban már inkább négy nyelvi létmódot használ. Ahogy a beszéd és az írás között van érintkezés, átmenet, úgy a másik két létmód is összefonódik a többivel.

2. ábra: A nyelvi létmódok

A következőkben példákat mutatok be az egyes tömegkommunikációs nyelvi létmódokra – a rádiós élőbeszédre és felolvasásra, az újságban közölt tudósításra és az sms-hírszolgáltatásra. Valamennyi szövegtípusban jól megfigyelhető nyelvi jellemvonások vannak.

(2) (élőbeszéd, társalgás)

– Kérdeztem a Volánbusz illetékesét is, Öntől is kérdezem, hogy mire készülnek, ha folytatódik a havazás, akkor mire számíthatnak azok, akik vasúton szeretnének közlekedni?

– Hát ha folytatódik a havazás, ugye ez 10-15 perces fogalom az elővárosi forgalomban, ez kihat ugye a távolsági személyvonatokra is, mert ugye Budapesthez közelítve a váltóállítási nehézség miatt a személyszállító vonatok ugye megkapják a maguk 10-15 percét, és ugye mire ki tud fordulni, ki tud indulni Budapestről, ugyanúgy a 10-15 percet megkapja. (A Mávinform munkatársa a rádiós műsorvezető kérdésére válaszol, 2004. 01. 28.)

(3) (írásbeli szöveg)

Havazás országsszerte. A hóesés miatt szerdán országsszerte lelassult a közlekedés... A Mávinform tájékoztatása szerint a vonatok menetrendszerűen közlekedtek, de a behavazott sínpályákon váltóállítási nehézségek miatt az utasoknak 10-15 perces késéssel kellett számolniuk. (Népszabadság, 2004. január 29.)

(4) (másodlagos szóbeliség, írott szöveg felolvasása)

Főleg az elővárosi forgalomban vannak fennakadások a vasúti közlekedésben, ez annyit jelent, hogy a székesfehérvári, pusztaszabolcsi, a komáromi, a váci, valamint a hatvani vonalakon vannak váltóállítási nehézségek. Emiatt a Budapestről induló és érkező személyszállító vonatok 10-15 perccel késnek. Ez természetesen kihat a távolsági vonatokra is. A MÁV Rt. szakemberei nagy erővel tisztítják a váltókat, azokon a helyeken, ahol a váltókon fűtés van, ott a legnagyobb teljesítményre kapcsolnak. (A Mávinform munkatársának előre elkészített szövege, 2004. 01. 28.)

(másodlagos írásbeliség)

(5) *6 éves, kerékpározó kislány gázolt egy kocsit Dorogon, életveszélyes állapotban van. Figyelmetlenül kanyarodott ki az útra, ez okozhatta a balt. (Westel sms-hírszolgáltatás, 2003. április 29.)*

(6) *2 millió Ft-tal támogatja a Rádió C-t a Józsefvárosi önkormányzat. 6 milliót már kaptak a Meh-től, 4 milliót pedig a munkaügyi tárca ígért. (2003. április 25.)*

(7) *Egy kecskeméti autószalon tulajdonosa állítólag 40 milliót csalt ki saját számlájára biztosítótól. Több drága autót szándékosan törtek össze. (2003. március 8.)*

4. Napjainkban az új nyelvi létmódok (másodlagos szóbeliség, másodlagos írásbeliség) létrejötté, kialakulása mellett ezek keveredése, folyamatos alakulása is a média nyelvhasználatának fő jellemzője. Gondoljunk csak arra, hogy az eleinte szinte kizárólag „felolvasó” rádió miként lett „csevegő” rádió. A másodlagos szóbeliség helyét sok műsortípusban elfoglalja a kötetlenebb élőbeszéd. Mindamellett bizonyos műfajokban (hírközlés) aligha szorul ki a másodlagos szóbeliség. A másodlagos írásbeliség előbb a mobiltelefonok üzenetküldő szolgáltatását (sms) és az e-mail-levelezést hódította meg, majd pedig betört a televízió képűségjére, most más sok élő adás képernyőjére („a nézők sms-ei”), a mobiltelefonokra (előfizethető mobil sms-hírszolgáltatás, lásd 5–7. példáinkat), valamint a különböző, nyilvánosság-bővítő fórumok nyelvhasználatára is jellemző, sőt egyes stílusjegyei a bulvársajtót is egyre inkább áthatják.

További érdekes szempont a sajtó- és a médianyelvben az egyes médiumok közötti kommunikációs/nyelvi átrétegződés. Többnyire a hagyományos sajtóban kialakult műfajokból lettek az újabb médiumok műfajai (pl. újsághírből rádiós, később televíziós, még később sms-hír). Írott szövegből lesz hangos (felolvasás), illetve képes (film), akusztikus formák befolyásolják a nyelvhasználatot (zene, szignál) stb. Ide sorolhatjuk a multimediális (több jelrendszert használó) szövegek összeadódó hatását is. Megértésre, illusztrálásra, ám manipulációra is szolgálhatnak egyes fajták. Pl. egy rendőrségi

tudósításban (amelynek a címe is meglehetősen félrevezető) meglehetősen „furcsa”, ha a svábbogár rovarrendszertani képét, latin nevét használják fel illusztrációként, s talán nem is egészen rejtve konnotációs következtetéseket!

Svábbogarak elől menekült Rejtő

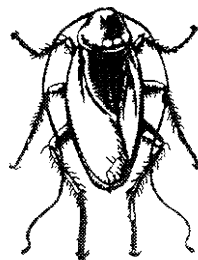
Svábbogarak elől „menekítették ki” az ügyészek *Rejtő E. Tibort* a rendőrségi fogdából a Nagy Ignác utcai büntetés-végrehajtási intézetbe, derült ki *Vóko György* ügyész hét végi nyilatkozatából. A Legfőbb Ügyészség osztályvezetője a Magyar Rádió 16 óra című műsorában beszélt arról, hogy svábbogarakkal volt tele a K & H bank előzetes letartóztatásban lévő volt vezérigazgatójának zárkája, sőt még az ágya is a rendőrségi fogdában. Emiatt – és nem a nyomozással összefüggésben – kért a büntetés-végrehajtás ügyeiben illetékes ügyésztől meghallgatást a volt bankvezető. Rejtő panaszát meghallgatták, majd ezt követően a végrehajtást felügyelő bv-ügyész kérte a bankár átszállítását egy másik fogdába. Ez egy nappal a kérelem vétele után meg is történt. Minderről a rendőrséget tájékoztatták.

Ismeretes, hogy a „rejtélyes” átszállítást előbb a szocialisták frakcióvezető-helyettese külön sajtótájékoztaton nehezményezte, majd Lamperth Mónika belügyminiszter az ügyészségen kérte számon, amire a válasz az volt, hogy kizárólag a fogva tartás körülményei miatt vitték el *Rejtő E. Tibort*. Ezt követően hallgatták ki, igaz, meglehetősen hosszan, az ügy érdemi kérdéseiben is.

5. A tömegkommunikáció – mint említettem – több, mint tömegtájékoztatás, több, mint hírközlés. Talán éppen ezért nem fogadta el a szó magyartását (*hírközeg*) a közvélemény. A kommunikáció – különösen az újabb pragmatikai felfogások tükrében – nem hírszolgálat, nem pusztán információtovábbítás. A kommunikáció cselekvés, viselkedés, magatartás. A tömegkommunikáció is a cselekvésünket, viselkedésünket, magatartásunkat befolyásoló tényező, az életünk, életmódunk része. Nem csak azért olvasunk újságot, hallgatunk rádiót, mert híreket akarunk tudni a világról. Sokkal inkább azért, mert „nem akarunk lemaradni”, mert „érdekes”, mert „szórakoztató”,

Vóko György elmondása szerint a többi fogva tartott is a bankárhoz hasonló körülmények között él a rendőrségi fogdában, és értük is ugyanígy felel a bv-ügyész. Az osztályvezető a továbbiakban emlékeztetett az ügyészek azon törvényi, sőt alkotmányos kötelezettségére, mely szerint a fogva tartott bármikor, négy szemközt meghallgatják. Ez tavaly több mint tízezer esetben történt meg, tette hozzá.

A *Rejtő E. Tibor* panasza nyomán lefolytatott vizsgálata azt derítette ki, hogy a legutóbbi rovarirtás hatástalan volt, valóban tele vannak a fogdák svábbogarakkal. A méregkihelyezést ezért megismétlik.

Svábbogár (*Blatta orientalis*)

(Népszabadság, 2003. október 20.)

mert „botrányos”, mert „(fel)izgató”, mert benne vagyunk egy folyamatban, amelyben ismerős helyzetek vesznek körül, s amelyből nem jó kiszakadni. Jól jelzi ezt a háttérrádiózás és a háttér-televíziózás (nyilván van háttér-újságolvasás is). Az ember „megszokásból” hallgatja a rádiót, nézi a „televíziót”, viszonylag ritkán fordul elő, hogy kihegyezetten fülel, vár valamilyen hírre, általában az információk minden különösebb nyom nélkül szaladnak el a füle mellett. Igen, sokszor azért rádiózunk és „hallgatjuk” (különösebb odafigyelés nélkül) a híreket, hogy megnyugodjunk: „nem történt ma semmi különösebb”. Vagy történt, de „hála Istennek nem nálunk”. Vagy: „nálunk, Magyarországon történt, de hála Istennek nem a családommal” stb. Hogy a hírszerkesztők mennyire nem törekednek a tiszta és világos megfogalmazásra, mutatja a kereskedelmi rádiók ún. headline-híradásában elterjedt egybeolvasási szokás:

- (9) (a) *Baleset a Forma 1-en Kofi Annan figyelmeztette az Egyesült Államokat esős idő várható.* (Egybeolvasott formában elhangzott headline-híradás egy kereskedelmi rádióban.)
 (b) *Baleset a Fomra 1-en. Kofi Annan figyelmeztette az Egyesült Államokat. Esős idő várható.* (Eredeti formájában helyreállított headline-híradás.)

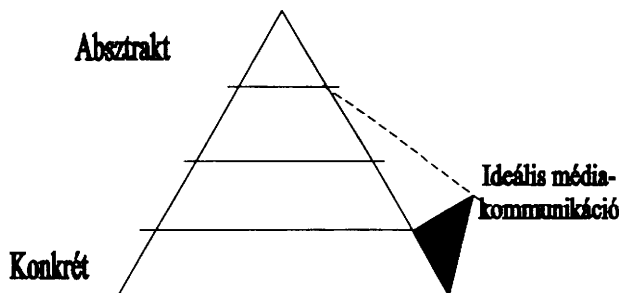
Nyelvi szempontból mindennek azért van jelentősége, mert nyelvi kultúránkat, magatartásunkat, viselkedésünket nagy mértékben és többnyire ugyanígy, rejtetten, nehezen követhetően, alig elemezhetően befolyásolják azok a szövegek, szövegtípusok, kommunikációs módok, amelyekben az említett módon aktívan vagy passzívan részt veszünk. Mivel egyre távol a médiavilág, szinte nincs olyan hely, helyzet, amelybe a média ne tola-kodna be (konyha, üdülés, autó, utazás, tárgyalás – pl. mobiltelefonos hírszolgáltatás), feltételezhetjük, hogy ezek a média nyelvi hatások is megsokszorozottan jelentkeznek.

6. A tömegkommunikációt a legegyszerűbben a „TK = 1A + 2P” képlet-tel szoktam meghatározni, amelyben a TK = tömegkommunikáció, az A = aktualitás, az egyik P = publicitás, a másik P = periodicitás. Vagyis akkor beszélünk tömegkommunikációról, ha annak a tartalma aktuális (időszerű), ha publikus (nyilvános), valamint ha periodikus (kiszámíthatóan visszatér, ismétlődik). A képletnek nyelvi vonatkozása is van. A sajtó- és médianyelv is meghatározza az aktualitás, a publicitás és a periodicitás. A sajtónyelv – aktuális, amennyiben időszerű, friss dolgokról szól az újságíró, gyakran szükségszerűen megújuló terminológiával. A sajtónyelv aktuális voltát jellemzi a neologizmusok nagy száma. Ezzel a sajtónyelv az új nyelvi formák egyik megjelenési terepe. A sajtónyelv – publikus, vagyis nagyobb (kereskedelmi médiában a lehető legnagyobb) nyilvánosságnak szól. Tehát olyan

nyelvhasználatra van szükség, amellyel egy bizonyos réteget vagy a lehető legszélesebb rétegeket el lehet érni. Egyes bulvárlapoknál olyan szótárak léteznek, amelyek a „sikeres”, „mindenkihez” szóló szavakat tartalmazzák, és az újságírókat arra buzdítják, hogy ezeket minél inkább használják. Ezzel a sokszínű nyelvhasználattal szemben a sematikus, egyszerű formákat népszerűsítik, sulykolják. A sajtónyelv – periodikus, vagyis ismétlődő, visszatérő nyelvi formákat is használ. Ezzel a bevésést segíti elő. A sajtó- és médianyelvre tehát – nyelvi szempontból – jellemző az új, valamint a rétegzett nyelvi formák megjelenése és a visszatérés. A visszatérés különösen kedvez a gyakran használt sajtónyelvi kifejezéseknek (divatoknak).

7. Mielőtt a sajtónyelv – médianyelv jellemzőit tárgyaljuk, tekintsük át a tömegkommunikáció funkcióit. Ezek a következők: tájékoztatás (információs kapuőr funkció), vita-eszmecsere-fórum (nyilvánosság, demokráciaőrző, „örzökutya” funkció), szocializáció, életmódgazdagító törekvések, oktatás, kultúra, ismeretterjesztés, szórakoztatás stb. Értelemszerűen minden funkcióhoz rendelhetünk nyelvi vonatkozásokat is: a tájékoztatás legyen közérthető, világos, mert csak akkor, ha a lehető legtöbb emberhez jut el, valósulhat meg a nyilvánosság demokratikus funkciója; az információs kapuőr funkció mellé társíthatjuk a nyelvi kapuőr (nyelvbefolyásoló) funkciót (nem jelenik meg minden nyelvváltozat a tömegkommunikációban); a vita-eszmecsere nyelvi oldala leginkább annak kulturáltságában, dialogikus voltában ragadható meg; a szocializáció nyelvi szocializáció is egyben; a kultúra a nyelvi kulturáltságot, egyfajta „etalont” is jelent; az ismeretterjesztésbe beleérthető nyelvi ismeretterjesztés, a szórakoztatásba az igen gazdag nyelvi humor stb.

A tömegkommunikáció és a nyelv kapcsolatát legszemléletesebben az ún. absztrakciós létrával mutathatjuk be. A nyelvhasználatnak ugyanis több szintje van, megkülönböztethető egy inkább absztrakt (elvont) és egy inkább konkrét szint.

3. ábra: Az absztrakciós létra

Az absztrakcióhoz közelítenek a motiválatlan szavak (pl. számunkra idegen szók, szakmai kifejezések), az újonnan keletkezett szók (különösen újabb szóalkotások), a bonyolult nyelvtani szerkezetek (pl. szimultán mondatszerkesztés az elhangzó szövegben), a megértést nehezítő beszéd-sajátosságok (pl. gyorsbeszéd, hadarás). A konkrét nyelvi szinten a motivált (közismert, gyakori, aktív) szavak, az egyszerűbb nyelvtani szerkezetek (pl. a szukcesszív mondatszerkesztés) találhatók. Az absztrakciót növeli az írásbeli megfogalmazásmód, a konkretizációt segíti az élőbeszéd. Hadd illusztráljam ezt néhány nyelvi példával:

(10) (a) *Milyen volt idén nyáron a szállodák töltése?* (absztrakt, szakmai kifejezés)

(b1) *Milyen volt idén nyáron a szállodák kihasználtsága?* (konkrét)

(b2) *Elég vendég volt nyáron?* (konkrét)

Illetve további példák az absztrakt nyelvi szintre:

(11) *Nagyon hosszú betegségkarrier áll mögötte.* (rádió)

(12) *Mikor fogják koncesszióba adni az autópályát?* (rádió)

(13) *A konszignációs raktárból eltűnt az áru.* (rádió)

(14) *Négy Opel-dealer rendezett sajtótájékoztatót, a médiacenterben beszélgetünk...* (kereskedelmi rádió)

(15) *Jó lenne, ha a hivatásforgalomban nem használnák a gépkocsit.*

– *Arra gondol, hogy ne járjunk munkába autóval?* (Magyar Rádió, Krónika-háttér)

(16) *Az ötszáz diák sztrájkja, a tanári kar és a megyei tanfelügyelőség közti példátlan mértékben kiéleződött konfliktus miatt a legszélesebb körök rokonszenvét nyerték meg a jogvédelem jegyében fellépő leendő pedagógusok, akik képtelenek voltak belenyugodni igazgatójuk jogtalannak tudott, antidemokratikus módszerekkel keresztülvitt menesztésébe, s valóban országosnak nevezhető ama aggodalom is, mely a minisztérium késlekedését figyelte, mely késlekedés csak a helyzet elmérgesedéséhez, a válság mélyüléséhez vezethetett....* (Romániai Magyar Szó, 1996. okt. 12–13.)

Ez utóbbi mondat elsősorban többszörös alárendeléseivel, szimultán szerkesztésmódjával okoz megértési nehézséget (még olvasásra szánva is).

A hivatalos (különösen jogi) nyelvhasználat sok országban fölveti a demokrácia, a jogbiztonság kérdését is. Megfigyelhető, hogy a törvények (határozatok) absztrakt nyelvhasználata szakadékot teremt a törvényhozók – jogalkalmazók – jogkövetők között. Ennek bizonyítására a személyi jövedelemadóhoz készített útmutatóból idézek:

(17) *A végrehajtásról rendelkező kormányrendelet rendelkezései szerint a foglalkoztatott a nyugdíjjarulékot a járulékalapul szolgáló jövedelme, legfeljebb azonban a tárgyévre tervezett egy naptári napra jutó bruttó átlagke-*

reset kétszeresének naptári évre számított összege után fizeti meg, mely a költségvetési törvény alapján 2002. évben napi 6490 Ft-nak, illetve évi 2.368.850 Ft-nak felel meg.

(18) A természetbeni juttatások közül adómentes: ... az, amelyet a munkáltató, a bér kifizetője a közoktatásról szóló törvényben meghatározott gyermek, tanuló számára – rá tekintettel a családok támogatásáról szóló törvény szerint nevelési ellátásra jogosult – szülő vagy a vele közös háztartásban élő házastárs útján a tanév első napját megelőző 60 és az azt követő 30 napon belül tankönyv, ruházat (ideértve a munkáltató, illetve a bér kifizetője nevére szóló, az előzőekben felsorolt javak beszerzéséről szóló számla ellenértékének az említett időszakban történő megtérítését is) vagy kizárólag az említett javak vásárlására jogosító utalvány formájában évi 10 ezer forint értéket meg nem haladóan juttat (adómentes iskolakezdési támogatás)...

Elmondható tehát, hogy a tömegkommunikációs funkciók mindegyikének van nyelvi oldala, s ez a nyelvi oldal rajzolja ki a sajtónyelv-médianyelv kereteit.

8. A tömegkommunikáció legtöbb megvalósulási formája tartalom szerint kétpólusú. Egyik oldalon áll a főként közösségi (politikai, közéleti, művelődési, egyik szerző szerint: értékelvű), a másik oldalon a szórakoztató (bulvár- vagy tabloid-) sajtó vagy média. A rádiók és televíziók esetén a törvényi szabályozás közszolgálati és kereskedelmi médiáról szól.

	közszolgálati	kereskedelmi	társadalmi, civil
alapelv	korlátozottan profitképzés hozzáférhető	profitképzés	nonprofit
irányítás	állami (kuratórium) politikai arányosság	tömeges magán	kiválasztottak autonóm
szolgáltatás kiterjedés, befogadók előny hátrány(ok)	közszolgálati	elvileg semleges szórakoztató	helyi politika közösségi
	tömeges közérdekű ellenőrzött drága	tömeges hatékony kevésbé igényes	csoportos kreatív kevésbé igényes
műfajok értékek	változatos széles skála	piacnak alárendelt nem változatos nézettség/hallgatottság	bizonytalan nem változatos alternatív
nyelvezet	igényes	kisigényű	kisigényű
összegzés	választékos sokoldalú sokoldalú	nem választékos egyoldalú kevés szintű	változó

4. ábra: A médiaszektorok jellemzői

A két pólus mögött a politikai-társadalmi-gazdasági szabályozás, működtetés különbsége rejlik. Természetesen hitelesebb a két pólus helyett inkább vonalat kijelölni, s azon, az átmeneteket is jobban érzékeltetve ábrázolni a médiatípusokat. Egyik szociológusunk szerint a közszolgálati és a kereskedelmi média kettősségében, szembeállításában a Nietzsche által megfogalmazott emberi kétarcúság, vagyis az emberben alapvetően meglévő apollóni és dionüszoszi kettőssége nyilvánul meg. Az apollóni ember eszményeket keres és állít, a magasra tör, tudatos, a dionüszoszi tobzódik, ösztönvilágának enged. A modern média mintha ezt a kettősséget mutatná fel. Bizonyos tabuk, szabályok, valamint törvények határozzák meg a különbséget (pl. „nyomtatást nem tűrő szavak”).

A médiaszektorok legfontosabb jellemzőit a 4. ábra mutatja.

9. A kommunikáció legfontosabb jellemzőit a $K = 5E$ képlettel szemléltethetjük. E szerint a K = kommunikáció, az $5E$ pedig a következő: együttműködés, empátia, energia, etika, esztétika. Tehát a sikeres kommunikációhoz szükség van együttműködésre (szabályokra), empátiára (beleélő képességre), energiára (fizikai és szellemi erőfeszítésre), etikára (erkölcsi szabályokra) és esztétikai érzékre. A kommunikációs jellemzők megfeleltethetők az ideális kommunikációt meghatározó grice-i maximáknak is, amelyeket a mennyiség, a minőség, a kapcsolat és a módor kanti kategóriáiból vezet le. Ezekből sok minden következik a nyilvános nyelvhasználatra, különösen a sajtó- és médianyelv normájára vonatkozóan. Pl. Légy kellően informatív! Ne mondj olyasmit, amiről azt hiszed, hogy hamis! Légy releváns (megfelelően járulj hozzá a kapcsolathoz)! Légy érthető! Kerüld a kifejezés homályosságát! Kerüld a kétértelműséget! Légy tömör! Légy rendezett! Légy udvarias! Ne árts!

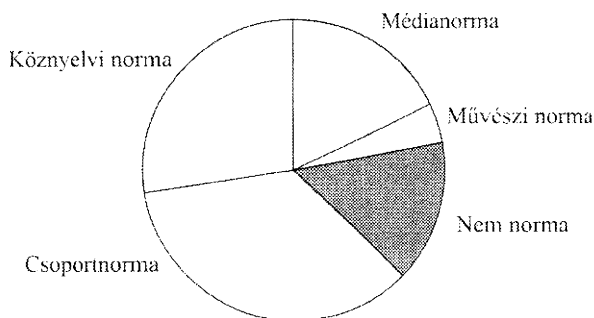
(19) *Legutóbb egy kétéves regéci kisfiút támadott meg a vipera, akit kórházba szállítottak. (rádiós hír)*

(20) *A lakásban olyan nagy volt a forgalom, hogy az ottélőknek is feltűnt és feljelentették a lakás lakóit. (újsághír)*

10. Mit is takarhat a sajtó, a média nyelvi normája! Ebben a pontban természetesen csak általánosságokat lehet megfogalmazni, mert a sajtó, a média területileg és megjelenési formáit tekintve rendkívül összetett. A sokat vitatott nyelvi norma alapja: az együttműködési szándék („meg akarom érteni magamat másokkal, meg akarok érteni másokat”).

Mivel nyilvános nyelvhasználatról van szó, a nyelvi norma alapja az irodalmi nyelv és köznyelv, valamint a köznyelvi kiejtés. A példátlanul egységes magyar nyelvben nem is jelent különös gondot az irodalmi és/vagy köznyelv követése. A sajtó tevékenységéből, feladatából fakadóan persze különböző nyelvi rétegek, nyelvjárási hatások is beszűrnek. Évtizedek

óta példaként hozzák fel a nyelvi hagyományok iránt érzékeny emberek, hogy Rapcsányi László mennyire szépen zárt e-zik, vagy hogy Lőrincze Lajos milyen szép dunántúli nyelvjárásban (inkább nyelvjárási elemekkel) fogalmazott rádiós ötperceiben. Úgy vélem, hogy a nyelvi sokféleség megjelenítése és természetes közegben való használata nagyon fontos. Vagyis a tudósítók bátrabban is használhatnák nyelvjárásukat vagy regionális köznyelvüket, esetleg ide sorolható nyelvi jellemzőiket. A köznyelvi kiejtésnek a médianyelvben különféle szintjei lehetnek. A Magyar Rádióban kialakított mikrofonengedély-szempontrendszer nyelvi-kiejtési sajátságok szerint megkülönbözteti a bemondó, a műsorvezető, a riporter és a szakriporter „megszólalási” szinteket. Ez a szempontrendszer gyakorlatilag a „nem létező” magyar beszélt nyelvi norma, amelynek betartására a Magyar Rádióban a mikrofon- és nyelvi bizottság ügyel.

5. ábra: A médianorma elhelyezkedése

A sajtó vagy média nyelvi normája a kialakult társadalmi elvárások szerint kisebb részben tükör (matrica), nagyobb részben normatív (mintaadó). Ez utóbbit erősíti a közvéleménynek az a gyakori felháborodása, hogy „ezt hogy engedhetik meg a rádióban vagy a televízióban”. Hozzátehetjük persze azt, hogy külső és/vagy belső forrásból táplálkozó nyelvi szabályzórendszeink eltérőek, s egy kisközösségi, szubkulturális médium értelemszerűen többet engedhet meg nyelvileg magának, mint a közpénzen fönntartott közszolgálati rádió.

A kisebb részben tükör elvből következik, hogy a sajtó- vagy médianyelv követi a nyelvi változásokat, bár – ha a megítélésre van mód – némelyeket csak késleltetve. Jó példa lehet erre a vonatkozó névmások használatának átalakulása. A személyeken túl újabb emberek csoportjaira is értett *aki* vonatkozó névmás használata az élőszóban terjed, az igényesebb rádiókban és a televíziókban többnyire csak alkalmi megszólalók használják, másutt egyre

többen, írásban azonban a legtöbb lap még törekszik az *ami – amely – aki* hagyományos megkülönböztetésére.

(21) *Magyarországon is keressük azokat a patikákat, gyógynövényboltokat, akik kedvet éreznek az Életkristály népszerűsítéséhez.* (reklámújság)

Ugyancsak ide tartozó példa lehet az élőbeszédben megrövidülő, ám írásban stabilan létező *-ban/-ben* határozóragunk.

A sajtó- vagy médianorma fontos jellemzőjének tartom a hagyományt. A nyelvi hagyomány elsajátítása és követése segíti a megfogalmazásmód-választást, növeli a kommunikációs empátiát, s ebből következik a lehető legnagyobb megértés, megértetés.

A sajtó- vagy médianorma magában foglal esztétikai és etikai mozzanatot is. Az esztétikai mozzanat a választékosságra törekvés, az etikai mozzanat alapja nem független a szándékoktól.

Ha a normatípusok között szeretnénk elhelyezni a médianormát, akkor leginkább a köznyelv és a művészeti nyelvhasználat között jelölhetjük ki a helyét azzal a megszorítással, hogy a norma értelemszerűen médiumfüggő.

H i v a t k o z á s o k

A megszólalás feltételeiről a Magyar Rádióban. 6/1993. sz. elnöki utasítás

A nyelvi követelményekről és a megszólalás feltételeiről az MR Rt.-ben. 3/1999. sz. MR Rt. elnöki utasítás

Balázs Géza: A média nyelvhasználatának kritikai megközelítése. Magyar Nyelvőr, 1997: 274-282.

Balázs Géza: Magyar nyelvkultúra az ezredfordulón. A-Z, Budapest, 1998.

Balázs Géza: Médianorma. Magyar Rádió, Budapest, 2000.

Balázs Géza: Médianyelv. Magyar Rádió, Budapest, 2000.

Balázs Géza – Benkes Zsuzsa: Magyar nyelv a gimnáziumok és a szakközépiskolák 9. évfolyama számára. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2001. (A tömegkommunikáció című fejezet.)

Grétsy László és Kemény Gábor szerk.: Nyelvművelő kézisztár. Auktor, Budapest, 1996.

Grice, Paul: A társalgás logikája. In: Nyelv, kommunikáció, cselekvés I. Szerk.:

Pléh Csaba – Siklaki István – Terestyéni Tamás. Tankönyvkiadó, Budapest, 1988. 233-250.

Ong, Walter: Orality and Literacy. The Technologizing of the Word. London, New York, Methuen, 1982.

Beszéd és nyelvi helyesség a rádióban

A rádiós beszédhelyzetekről és beszédéről

A rádiós, tévés **beszéd**ről szólva a nyelvész és a nyelvművelő részéről két irányból szokta szó érni a „ház elejét”. Részben a helyes–helytelen kiejtés irányából, részben a helyes–helytelen nyelvhasználat, a nyelvhelyesség hibák felől.

Engedtetsek meg, hogy – előljáróban – egy-két meghökkentő gondolatot mondjak el a helyes, igényes kiejtésről és beszédéről.

1.1. A helyes kiejtés és a nyelvi helyesség is csak forma, noha lényeges eleme, de nem **lényege** a beszédnek és általában a kommunikációnak, hanem mindkettő csak aláztos „szolgáló leánya” az információnak, a gondolatnak – ha van gondolat és mondandó. A legfőbb „szolga” a mondandót hordozó „szöveg”, a „közlemény”. Ezt szolgálja a kiejtés, a hangzásforma. A beszéd – bár történelmileg „elsődleges” a látható, írott megjelenési formája mellett – hallható és ugyanakkor röpké életű megjelenési formája a nyelvnek is és a gondolatnak is.

1.2. Mi a nyelv? – Bárczi Géza A magyar nyelv életrajza című munkájában így vall róla: „A nyelv, gondolataink, érzelmeink kicserélésének ez a mindennapi használatú eszköze mindennemű emberi fejlődésnek egyik legfőbb tényezője, sőt föltétele. Neki köszönhető legnagyobbbrészt, hogy az egymást felváltó nemzedékek tapasztalatai halmozódhatnak, s az utódokra átszállhatnak; hogy a természet közömbös vagy éppen ellenséges erői ellen való harcot nem kell minden egyes generációnak előről kezdenie, sőt minden egyes embernek külön elszigetelten megvívnia. [...] S „a nyelv” mindenki számára elsősorban az anyanyelv [...], melynek minden elemét ezer meg ezer emlék színezi és tölti meg tartalommal, mely egész nevelkedésünket, fejlődésünket kíséri, sőt bizonyos fokig gondolkodásunk tartalmát is meghatározza.”

Jeles írónk, Sánta Ferenc, más megfogalmazásban megismétli Bárczi gondolatait, s hozzáteszi: „[a nyelv] maga ösztökél arra, hogy többet ismerjünk meg a világból: több dolognak adjunk nevet. Vagyis több dolgot érintsünk meg a gondolatunkkal. Mert a nyelv gondolat: az tehát, ami egyedül képes birtokunkba adni a világot.” Azzal a gondolatsorral folytatja, hogy a nyelv gyönyörködtet is, ha helyesen használjuk, szabadabbá is tesz, mert „ez

ad lehetőséget képességeinknek kibontására, s annak gyakorlására is, ami leginkább megkülönbözteti az embert az élővilágban – hogy ítélkezik. Megismer és ítélkezik. S ez az, ami az egyes ember szabadsága is.” Végül ezt írja: „Ő [a nyelv] általa él valamely nemzet. Magunk magyarok is. [...] ha a nyelv pongyolasága, botladozása a gondolat hitványulásának a jele, akkor romlása a nemzet életét veszélyezteti.” (A nyelvről – iskolásoknak.)

Ha egy kicsit továbbgondoljuk Bárczi Géza és Sánta Ferenc szavait, mondhatjuk: a nyelvben és a nyelv *használatában* is ott él – bár gyakran elrejtve – a múltunk, a jelenünk, a jövőnk. A nyelv ugyanis a nyelv használói által és a nyelvhasználatban él.

Ugyanakkor a nyelv egyszerre úr és szolga. Szolga, mert szolgálja a gondolatot és a gondolatcserét (a kommunikációt), de úr is, mert „uralkodik” a gondolatunkon, gondolkodásunkon is, hiszen általa és vele gondolkodunk, általa-vele ismerjük meg és ragadjuk meg a világot. Jó úr, ha jól tanít, jól láttat és közvetít, rossz úr, ha ő uralkodik el – kliséivel, henye formáival a gondolkodásunkon.

1.3. Mi a nyelvhasználat? – A gondolat, mondandó kifejezésének – vagy a gondolatlanságnak, a mondandó elrejtésének – a *módja* a nyelv segítségével. És ebben az „életében” – mind írott, mind beszélt (hangzó) változatában és formájában – tükröz, ábrázol és jellemez is. Hordozza, közvetíti hangzásában is, írott formájában is azt a gondolatot, mondandót, szándékot, melyet általa és vele ki akarunk fejezni.

A gondolatnak, a mondandónak a megfogalmazási módja, nyelvi formája – stílusa –, hangzásformája által tükrözi is, egyúttal jellemzi is a beszélő (író) személyét, személyiségét (jellemét); pillanatnyi lelkiállapotát, annak esetleges változásait; megnyilatkozásának a tárgyhoz és beszédpartneréhez való viszonyát; a beszédhelyzetet és egyúttal azt a szűkebb vagy tágabb közösséget is (családot, munkahelyi együttest, vidéket, tájat, nemzetet), amelynek a beszélő vagy író a tagja, ahol él. – Ezt tudni illik, erre tudatosan ügyelni is kell fontos a rádiózásban.

2. Az utca és a közélet mintáiról, etikai, erkölcsi és beszédmagatartásáról nem szólva pár szóval érintsük az elektronikus médiumokból felénk áradó beszédet. Ha napjaink általános helyzetét nézzük, a következőket mondhatjuk:

2.1. A közszolgálati vagy közszolgálati jellegű rádiók és televíziók (Kossuth, Petőfi, Bartók adó, mrt, m2, Duna tévé, Hír tévé, PAX, Spektrum, NatGeo). nyelvhasználatát, kiejtését tekintve – annak ellenére, hogy sokan szidják nyelvhasználatukat, műsoraikat – állíthatom, hogy még mindig, még hibáikkal együtt is üde színfoltok és követendő jó minták a kereskedelmi adókból elhangzó beszédhez viszonyítva. Persze a műfaji kötöttségek és a megszólalók (hivatásos beszélők, külső szakértők, különböző műveltségű riportalanyok) beszédképessége következtében még ezeknél is rétegezett a

nyelvhasználat szövegben is, hangzásban is. Ráadásul ez utóbbiak is gyakran kénytelenek engedményt tenni igényességük rovására a közönség megnyerésére a kereskedelmi adókkal folytatott harc miatt.

2.1.1. A hivatásos rádiósok és tévések közül a közszolgálati adóknál a *bemondók*, *hírolvasók* beszéde – olykor még a kereskedelmi adók többségénél is – szinte mintaértékű. (Ők többnyire írott szöveget szólaltatnak meg. A riporterek, riporter-műsorvezetők többségének beszéde (gyakran felolvasás, nagyon gyakran spontán előszó, gyakran vágással „gyógykozmetikázva”) szintén elfogadható, kevés kivételtől eltekintve szinte mintaértékű. Jó mintát adnak az igényes beszédre mind felolvasásukkal, mind spontán beszédükkel. (Kérdés: mennyien figyelnek beszédükre, kik és mennyien hallgatják a közszolgálati adókat.)

2.1.2. A *nyilatkozók*, *szakértők* beszéde is elfogadható. Szaktudásukkal általában együtt jár nyelvi igényességük is. Persze akad nagyon vitatható megnyilatkozás is, még ha rövidítésekkel, a nyögések, hibák kivágásával „szépítve” van is a beszéd. Hogy milyen a meghívott szakértők beszéde, az sokban függ a beszédhelyzettől, a megnyilatkozók fogalmazási készségétől, anyanyelvi műveltségétől, szaktudásától. A tartalmában, nyelvi és hangzásformájában példamutatótól a „flott” semmitmondáson át a teljes üresjáratig, olykor a már érthetetlen hadaró kiejtésig széles a skála.

2.1.3. A „*gyalog*” *riportalányok*, az interaktív műsorokban betelefonálók beszéde – szövegformában is, hangzásában is „olyan, amilyen”. Tükrözi a beszélők gondolati összeszedettségét, személyiségét, műveltségi – olykor műveletlenségi – fokát. Hála a közszolgálati rádiók, tévék szerkesztőinek, viszonylag ritkán kerülnek adásba „beszédképtelen” megszólalók.

2.1.4. Baj van azonban, ha nem is nagy, a tudománynépszerűsítő tévéfilmek, tévéadások *alámondásával*. Sokszor még a hivatásos beszélőknek sincs fogalmuk arról, mit is olvasnak fel: szövegmondásuk egysíkú, unalmas, tele van értelemtorzító hangsúlyozással, rossz dallamvezetésű mondatokkal. Hangzásbeli sztereotípiákkal. Érezhető, hallható, hogy nem tanulmányozták át a megszólaltatandó szöveget: blattolnak, hangsúlyozási, hanglejtési kliséket használnak. Szerencsére a látvány, a film képanyaga sok mindent „eltakar” és a helyére tesz.

2.1.5. Külön gondot jelent az ifjúságnak szánt adások beszéde. Ezek számos esetben szövegükben is, hangzásukban is „csináltak”. Nyelvhasználatukban is mesterségesek: álifjúsági nyelven, áltermészetességgel szólalnak meg. Rendszerint érződik a szerepjátszás.

2.2. Sokkal nagyobb a gond a *kereskedelmi adóknál*, elsősorban a kereskedelmi rádióknál.

2.2.1. Bár a *hírolvasók* beszéde többnyire itt is elfogadható, mégis meg kell említenünk beszédüknek egy, nem éppen szimpatikus tulajdonságát.

Tempójuk túlságosan, olykor a pontos artikulációt is károsítóan gyors. Inkább csak tempója van, semmint lendülete és ritmusa, dallamvezetése többnyire egysíkú, emelt fekvésben monoton „zsinórbeszéd”. Mert állítólag ez a modern. Nem hallunk igazi, értető szövegmondást. Ez azért káros, mert a hallgatót is gyors, dallamtalan beszédre ösztönzi. Nem szólva arról, hogy megnehezíti az információ befogadását. „Elmegy a fejek fölött.”

2.2.2. A tartalmas és igényes beszéd szempontjából gyakran erősen negatív minta a *műsorvezetők* beszéde. A kereskedelmi televíziók adásaiban főleg az ifjúságnak szánt műsorok szereplőinek „ál-fiatalos” beszéde. A könnyűzenei témákban ők nagy jártasságot árulnak el, csak éppen a nem magyar zeneszerzők és együttesek, énekesek nevét mondják túlzottan tökéletesen idegenes kiejtéssel, többnyire már hipertökéletes és ezért érthetetlen angolsággal. Műsorvezetői csevegésük is gyakran csak fecsegés: teljesen magánjellegű témákról is társalognak. Nincs igazi mondandójuk. A konferáló szövegek tempója is túlságosan fel van pergetve, beszéddallamuk is gyakran idegenszerű; állítólag ez a korszerű. Nehéz elfogadtatni, hogy a nyugati (francia, olasz, spanyol) adók gyors ritmusú beszéde nyelvük jellegéből adódik: több szóval kell kimondaniuk azt, amit a magyar, ragozó nyelv lévén, egyetlennel is ki tud fejezni.

2.2.3. Náluk sokkal problematikusabb a kereskedelmi rádiók bizonyos állandó és felkapott, sztárolt szereplőinek – köztük számos műsorvezetőjének – a beszéde. Némelyiküknek „szövegélése” – kissé megváltoztatva József Attila szavait – „kecstelenül oktalan, sőt ostoba fecsegés”. Témáik gyakran magántémák, stílusuk is gyakran triviális, sőt gusztustalan, otromba. Szövegformájában is, hangzásában is. Az a hallgató érzi, hogy beleselkedik, behallgatódik valamilyen magánlakásba. A műsorvezetők egy jelentős része nem veszi észre, hogy magánügye, magántémája még nem közérdekű téma – annak ellenére, hogy saját maga vagy közvetlen beszélgető társa számára érdekes lehet.

Ennek egyik oka: ezt a stílust, beszédmodort hozták magukkal. Valóban lezserek, nem is tudnak, nem is akarnak mások lenni. Exhibicionizmusuk, olykor tudatlanságuk miatt nem is gondolnak arra, hogy a nyilvánosságnak és a magánéletnek is témában is beszédmodorban is más-más a normája.

A másik ok a tudatos tabutörés lehet: olyan témákról beszélni, melyekről ez idáig nyilvánosan nem volt szokás, „illetlennek” számított szólni, és olyan stílusban, mely a trágárságig „őszinte”, „szókimondó”, ezért a beszédstílus is egyrészt olyan tabutörésnek számít, amelyen jólesően botránkozik meg az igényesebb hallgató, és amelyet éppen hétköznapisága miatt sajátjának érez az igénytelen hallgató. A tévéműsorok közül a Való Világ és a Heti hetes típusú adásokat sorolhatjuk ide.

Mivel a kereskedelmi adók – éppen zenei anyaguk miatt – a leghallgattabb rádiók közé tartoznak (távolsági autóbuszokon, taxikban, magánautókban, üzletekben mindenütt a kereskedelmi csatornák zenéjét lehet hallani) mind a helyes magyar beszédre, mind megfogalmazás- és gondolkodásmódjára, sőt nemegyszer az erkölcsi magatartásra is – állítom – rossz, romboló mintát adnak. Mintha némely kereskedelmi adó műsorvezetője a vélemények, nézetek kimondásának szabadságát, a szólásszabadságot összetévesztené a nyelvhasználat *szabadosságával*. A szólásszabadság ürügyével megengedi magának a gondolkozásbeli és megnyilatkozásbeli alpáriságot.

2.2.4. Az ún. *interaktív műsorok* egy részében a betelefonáló rádióhallgatók részben jókivánságukat fejezik ki, részben zeneszámokat kérnek. E műsoroknak tematikus részében a megszólalók gyakran saját gondjaikat mondják el, ezekhez kérnek tanácsokat. Máskor közérdekű témákat próbálnak megbeszélni. Megnyilatkozásaik, beszédük olyan, amilyen; személyiségüket, kulturális színvonalukat, igény szintjüket tükrözi. Spontán előszóval megnyilatkozóak ők, a spontán előszóra jellemző, olykor ijesztő szövegalkotási pontatlanságokkal. Nagyobb baj, hogy ezeket a tematikus beszélgetéseket vezető-irányító, rendszerint fiatal „műsorvezetők”, az adott rádió munkatársai is többnyire rendkívül felkészületlenek. Nincs – életkoruk miatt sem lehet – valódi tapasztalatuk a felvetett vagy adott témával kapcsolatban, olykor még igazi mondandójuk sincs.¹ Ennél nagyobb baj: nem áll mellettük olyan szakértő sem, aki segíthetne nekik, és valódi tanácsokat adhatna a betelefonáló és tájékozatlan, gyakran segítséget kérő hallgatóknak. Ennek hiányában – bár ez sem kevés! – a beszélgetés nem több a problémák meghallgatásánál – és mellébeszélésnél. Lényeglátó, összeszedett gondolkodásra nem nevel mintájával. Legfeljebb felszínes gondolkodásra. A közszolgálati adók interaktív műsorainak többségében a műsorvezető-szerkesztőn kívül olykor két szakértő is segítségére siet a betelefonáló hallgatóknak.

3. A kereskedelmi rádióknak és tévéknek nyelvi és etikai magatartása rendkívül fontos (lenne) az általános műveltség és a beszédkultúra fejlesztése szempontjából. Jó lenne, ha ezek a rádiók, tévék *szolgálni* és nem csak *kiszolgálni* akarnák hallgatóikat, azt a korosztályt, társadalmi réteget, réteggközönséget, amelyet adásaikkal megcéloltak. Hiszen még a kereskedelmi rádióknak és televízióknak is el kell(ene) látniuk bizonyos közszolgálati feladatokat (tájékoztatást és kulturális funkciót is) a szórakoztatás mellett. Mivel pedig „a rádióknak”, minden rádióknak és minden tömegtájékoztató orgánumnak nagy a hitele és tekintélye, az átlagos műveltségű hallgatók e rádiók

¹ Pl. az egyik kereskedelmi rádióknak egyik egyébként igényes, jó beszédkészségű és kommunikatív képességű fiatal, nőtlen, gyermektelen, szülőszobát nem látott munkatársa beszélgetett a hallgatókkal a párválasztásról és az apás szülésről.

és tévécsatornák nyelvi–etikai magatartását tekintik, vagy legalábbis fogadják el (beszéd)mintának.

De még ha nem fogadják is el – a rádiók iránt kétségtelenül meglévő tekintélyt legyőzve – a kereskedelmi csatornákból állandóan hallott beszéd mondandójával, tematikájával együtt (gondoljunk csak a reklámhatásra) észrevétlenül belesulykolódik nyelvi tudatukba. Hiszen a zeneszámok, zenei blokkok között megszólaló beszéd tartalmával, hangzásformájával akkor is hat, ha nem figyelünk rájuk. (A gyerekek mennyire tudják a reklámszövegeket!)

4. Sajnos az utcákon, némely rádióadásban, tévécsatormán hallható igénytelen beszédet alig-alig tudja ellensúlyozni az iskolai anyanyelvi oktatás és a Péchy Blanka alapította Kazninczy-díj meg a belőle kinövő mozgalmak, pedig ez utóbbiak többsége éppen az iskolai anyanyelvoktatás erősítését célozza.

Bizony az általános iskolákban az alsóbb osztályokban az olvasás, felolvasás tanításakor –nagyobb figyelmet lehetne – kellene – fordítani a szűkebb és tágabb értelemben vett kiejtésre (az előbbiben a pl. a tájnyelvi ejtés értékeinek megóvására és a beszédhibák javítására), a felsőbb osztályokban, középiskolákban ezen kívül az értő/értető szövegmondás, a helyhez, alkalomhoz, beszédpartnerekhez illő kommunikáció tudatosítására – de nemcsak a magyarórán a feleléskor, a szemléltető bemutatáskor, a versmondáskor. Mindezekon felül a gondolkodás, a szövegalkotás és az etika összefüggésének tudatosítására, s ezek együttes fejlesztésére. Bizony igaza van Illyés Gyulának, amikor arra hívja fel a figyelmet, hogy „a jó magyar beszéd és írás *tanítását a helyes gondolkodás tanításával kell kezdeni*” és „Az írás és beszéd *módja* mindenkit leleplez”.²

5. Miért volt szükség a „beszédfejlődésnek” ilyen áttekintésére?

Azért, mert a „kezdő” rádiós, tévés is ezt a beszédfejlődési utat tette és teszi meg. Az ezekben a „körökben” kapott minták alapján alakítja ki a maga „beszédnormáját”, mind a „beszédetika”, mind a „beszédesztétika” terén. Az „innen hozott anyagból” gazdálkodik a mikrofon és a kamera előtt is. Érdeemes megnézni, elegendő-e az a nyelvi képrész, elegendő-e az az ismeretanyag, mellyel a kezdő rádiós nekiindul pályájának. Fel vannak-e készülve a pálya sokirányú feladatára.

A nyilvánosság előtti megszólaláshoz nem elegendők a „magánéleti normák”. A nyilvános megszólalás, a nyilvános szereplés más „normák” figyelembevételét követeli meg. (Vagy legalábbis kellene, hogy megkövetelje.) Már csak azért is, mert a nyilvános és a nyilvánosságnak szóló beszéd más kommunikációs szituációkban zajlik le, mint a magánszféráé, akár közvetlen

² Magyar beszéd – elemistáknak. A kiemelések tőlem. W. I.

és totális kommunikációról legyen is szó, akár az elektronikus tömegtájékoztatásról.³ Rádásul a „korszerű”, a „mai” tömegtájékoztatás más, keményebb feladatok elé állítja a rádiók, tévék munkatársait.

6. A rádiós és tévés beszéd jellegéről, változásáról

A rádiózással foglalkozó szakértők az 50–70-es évekről szólva a Magyar Rádiót többnyire „felolvasó rádió”-ként emlegették – főleg az ún. prózai és információs műsoroknak kommunikációs szituációi, következésképpen szöveg- és hangzásformája alapján. Ezt a „felolvasó rádiót” az jellemezte, hogy a prózai adásoknak, azaz a szűkebb és tágabb értelemben vett tájékoztató műsoroknak szövegeit a szerzők (hírszerkesztők, tudósítók, kommentátorok, újságírók, szakszerzők, műsorszerkesztők) először *írásban megfogalmazták*, majd az írott szöveget felolvasták. A hallgatókhoz tehát – elvileg – gondolkodva fogalmazott, tehát nyelvileg jól megszerkesztett szövegek, közleménye jutotta el.

A hatvanas, de még a hetvenes években is főleg rádióbemondóknak, később egyre gyakrabban maguknak a szerzőknek – mindenképpen tanult beszélőknek – a tolmácsolásában, felolvasás formájában hangzottak el a híradásoknak, politikai jellegű, tudomány-népszerűsítő műsoroknak és a zenés műsoroknak az összekötő szövegei. Jelentős részük egyenes adásban (így pl. a hírek, krónikaműsorok), más részüket előbb hangszalagon rögzítették (pl. a kommentárokat, hírmagyarázatokat, tudósításokat, a tudomány-népszerűsítő előadásokat, a könyv-, film-, hangverseny-ismertetések és -kritikák többségét), majd későbbi időpontban forgatták le. Így kerültek – kerülnek ma is – adásba az irodalmi műsorok, hangjátékok is.

Természetesen riportok, interjúk, „beszélgetős műsorok” is elhangzottak az adásokban. Ezeknek szereplői (riporterek, riportalányok) általában spontán módon fogalmazva, „egyes beszédben” (tehát nem írott szöveget felolvasva) fejtették ki gondolataikat. A magnóval felvett, tehát hangszalagon rögzített beszédet azután a riporter vagy a szerkesztő – nemegyszer az adásidő szűkössége miatt is – „megvágta”: elhagyta belőle a nem lényegre törő részeket, a gondolati üresjáratokat. Néha nyolc-tíz perces felvett anyagból készült el az egy-két-három perces, gyakran 30–40 másodperces riport, amely végül is adásba került. Számos esetben – már amennyire lehetett – a riporter-szerkesztő nyelvileg is megtisztította a mondatokat. Kihagyta belőlük a spontán beszédre jellemző töltelékelemeket, a gondolkodással, szöke-
reséssel együtt járó hosszabb szüneteket vagy a nyögéseket, pontatlan megfogalmazásokat, a gondolkodás üresjárait stb. Olykor még sorrendiségükben is átrendezte az elhangzottakat. Többnyire célratörőbbé alakította: fesze-

³ Ezek mind megvannak a köz- és magántudatunkban. Egy részük meg is van fogalmazva az újságírói etikai kódexekben és az illetlen- és protokollkönyvekben. Kérdés, hogy ezeknél miért és mennyivel erősebb a „tabutörés”.

sebbre-rövidebbre kurtította a szöveget. Mindennek eredményeként általában célszerűbben megszerkesztett, logikailag rendezett és nyelvileg is pontosabban, igényesebben megfogalmazott szöveg került adásba. (Azért még így is találtak elég sok kifogásolni valót – pl. zsargonelemeket, felesleges idegen szavakat stb. – a nyelvi pontosság és nyelvi helyesség védelmezői, annak ellenére, hogy a beszéden olykor alig-alig lehetett észrevenni, hogy a megnyilatkozó esetleg iskolázatlan, sőt analfabéta volt.)

Ebben az időszakban viszonylag kevés volt az ún. „egyenes adás”, az „élő”, tehát az olyan helyszíni riport, tudósítás, mely az események lezajlásával egyidejűleg került sugárzásra. Főleg a sporteseményekről (labdarúgó mérkőzésekről) vagy a nagyobb politikai rendezvényekről (pl. pártkongresszusokról) hallhattunk közvetítést „élőben”.

Nagyjából ugyanez volt a helyzet a televíziózásban is.

A 70-es évek közepétől, a 80-as évek elejétől (a televíziózásban kb. a 90-es évektől) megváltoztak és egyre nagyobb mértékben változtak meg a rádiózási (és televíziózási) szokások. A „felolvasó rádió” egyre inkább „beszélő rádióvá” alakult át – kétféleképpen is. Kezdetben az előre, írásban megfogalmazott szövegeket (pl. híreket, tudósításokat, szakelőadásokat) már nemcsak hivatásos és tanult beszélők szólaltatták meg, hanem mind gyakrabban a szerzők: a rádiós hírszerkesztők, a rádiós újságírók, kommentátorok; még később a szakírók is saját maguk olvasták be írásaikat. Ennek egyik eredménye az lett, hogy az évek során megváltozott a rádiós információs szövegeknek a stílusa, elsősorban mondat szerkesztése, de hangzása is.⁴

Korábban ugyanis az informatív rádiós közlések szövegét, mondat- és szövegszerkezetét az írottság, a tömörségre törekvő *írott nyelvi stílus* jellemezte. A szövegmondatok többségét az olyan túlságosan is tömör, grammatikailag egyszerű bővített mondatok adták, amelyekben sok volt az ún. balra bővített, azaz több alá- és mellérendelt, „alászerkesztett” tagból álló szó szerkezet.⁵ (Az ilyen mondat gyakran volt „grammatikailag” egyszerű bővített mondat.) Az ilyen „szimultán szerkezetű” mondatokból álló szöveget kezdetben csak a hivatásos beszélők (bemondók, előadóművészek) tudták biz-

⁴ Vö.: A rádióbemondó beszéde című kötet (MRT TK, Bp., 1973) tanulmányaival és a Magyar Rádió Rt. nyelvi bizottságának jelentéseivel.

⁵ Vö. Deme László: Kinek is fogalmazunk? Tiszatáj, 1971, 856–62; Deme László: A bemondói munka mondatfonetikai kérdéseiről. In: A rádióbemondó beszéde, MRT TK 1973, 71–101; Deme László: A szövegalkotás szerkezeti-szerkesztési kérdései. In: Szónokok, előadók kézikönyve, Kossuth Könyvkiadó, 1974, 116–51; Deme László: A rádióban elhangzó beszédéről. MRT TK Tanulmányok VIII. 4. 1976.; Deme László: A rádióhírek szövegezése és elmondása. MRT TK Tanulmányok X. 1978, 1. sz. 1–68; Deme László: A rádióhírek szövegalkata és hangzásformája. RTVSzle II. 1978, 48–55; Deme László–Cserés Miklós: A rádióban elhangzó beszédéről [1976]. In: A hatékony rádiózársért – A Rádió nyelvi bizottságának elemzéseiből (1976–1991). Kiadja a Magyar Rádió nyelvi bizottsága, 1993, 13–50.

tonságosan és értelmesen: értőn-értetve felolvasni.⁶ Gyakran még ők is kinlódtak a túl tömör mondatszerkezetű hírek, szakszövegek megszólaltatásával. (Következésképpen még az ő szövegmondásuk is gyakran „steril”, biztonsági felolvasás lett: egyenletes beszédírámmal, szűk hangterjedelemmel, nagyjából egyenlő erejű hangsúlyokkal, nem a lényeg kiemelő hangsúlyozással.) Az ilyen szövegek jó tolmácsolása – különösen a nyolcvanas évek elején – nagy gondot jelentett a beszédtechnikailag képzetlen szerzőknek: nem tudták értve-értetően: logikus hangsúlyozással, hanglejtéssel megszólaltatni a saját maguk által írt szöveget – legfeljebb csak „hangosítani”: szóról szóra, mondatról mondatra araszolgatva, agyonhangsúlyozva felolvasni. Ezért gyakran előfordult, hogy a hírszerkesztők saját szövegüket, melyet az Esti krónika első kiadásában még maguk olvastak fel, a második kiadásában már bemondókkal szólaltatták meg.

A hetvenes évek közepétől – éppen az elmondottak felismerése miatt – a rádiós szövegek stílusa kezdett egyre kommunikatívabbá, mondhatóbbá válni.⁷ A szövegmondatok szerkezete egyre inkább közeledett az élőszószerű szerkesztésmód felé: a túl tömör, bonyolult szószerkezeteket tartalmazó egyszerű bővített mondatok helyét mind nagyobb mértékben átvették az ún. szukcesszív mondatok. Ezek olykor grammatikailag bonyolultabbnak tunk, hiszen többszörösen – de nem sokszorosan – összetett mondatok voltak, mégis könnyebben lehetett megszólaltatni őket, mert hozzátoldó szerkesztésmódjuk következtében nem kellett a feszített – alászerkesztett – bonyolult szószerkezeteket nagy dallamívekkel összefogva hangosítani. Ugyanakkor kommunikatívabbakká is váltak az ilyen módon megfogalmazott szövegek, hiszen a hallgatót nem kényszerítették fokozott figyelemre. Hozzátoldó szerkesztésmódjuk következtében kisebb nyelvi-logikai-grammatikai egységekben sorolták, sorakoztatták egymás után az információkat.

Mindez nagyjából még ma is érvényes az információs műsorok – így a híradások, krónikák, híradók – nagy részére. Ezek még ma is „felolvasó” és előre megszerkesztett adások mind a rádiókban, mind a televíziókban. A televíziókban a nem felolvasásos (hanem spontán beszédes) adások jelentős része nem egyenes adás, felvételtől sugározzák.

A „beszélő rádióvá” való (át)alakulás másik formája az volt, hogy – az előre megírt, majd felolvasott szövegű adások mellett – mind több olyan műsor hangzott el, melynek gondolatait már nem előre, nem íróasztalnál fogalmazták meg, hanem „mikrofonnál írták”: egyre több lett a riportműsor, és

⁶ Vö.: Deme László: Grammatikai képlet és akusztikai képlet kapcsolatához. Magyar Fonetikai Füzetek (MFF.) 3. 1978, 7–13.

⁷ Vö. Wacha Imre: A rádióhírek kommunikativitása (A rádióhírek megfogalmazásáról és mondhatóságáról). Nyr. 113. 1989. 412–25; uő.: A rádióhírek szövegformája és megszólaltatási gondjai (A rádióhírek megfogalmazásáról és mondhatóságáról). Nyr. 114. 1990. 129–42.

gyakrabban sugárzott a rádió (és a televízió is) olyan informatív műsorokat is, amelyeknek szereplői: a politikusok, tudósítók, kommentátorok, szakértők, szakelőadók, kutatók, tudósok, sőt a hétköznapi emberek már beszélgetésben, többé-kevésbé természetes beszédhelyzetben, riportalanyként vagy meghívott szakértőként, olykor kerekasztal-beszélgetésben, spontán élőszóval fejtették ki gondolataikat, nézeteiket. Az így elmondottak többnyire még mindig nem az eredeti megfogalmazásban hangzottak fel és el az adásokban: a hangszalagon (videofelvételen) rögzített gondolatsort a rádiós és tévés munkatársak (riporterek, szerkesztők) – mint korábban is – „megvágták”, többnyire tartalmában is, nyelvében is célratoróbbá alakították, feszebbre-rövidebbre kurtították.

A tájékoztató jellegű műsorok (hírek, tudósítások, kommentárok, krónikaműsorok, kritikák) többségének szövege ekkor is írásos alapról szólt meg. Jelentős részük élő, egyenes adásban (pl. a hírek, a krónikák bizonyos műsorvezetői és hírszövegei), más részük pedig (hang)felvételről – a rádióban a krónika jellegű adásokban bejátszásként (pl. a tudósítások, riportok, az összetett riportműsorok egységeit összekötő műsorvezetői szövegek, a szakelőadások), a televízióban a híradó típusú adásokban felvételtől, sok esetben alámondással vagy szóharapással hangosított képsorok formájában. Így van ez ma is.

Az írott alapról megszólaló szövegek szövegformájára ekkor már eléggé erőteljesen hatott az élőszó és a kommunikativitás követelménye: mondat-szerkezeteik oldottabbak, gördülékenyebbek, következésképpen könnyebben mondhatók.

Napjainkra már többé-kevésbé megfordult az arány. A Kossuth rádióban – legalábbis egy, a rendelkezésünkre bocsátott vizsgálati anyag alapján (2001. aug. 7.) ezt állíthatjuk – erőteljesen visszaszorult a felolvasás. Többnyire csak az olyan szövegek hangzanak el írott alapról, amelyek a publicisztika műfaji rendszerezése alapján a szűkebb értelemben vett információs és a kritikai, illetőleg az ún. járulékos műfajcsaládba sorolhatunk (a hírek, a krónika típusú műsorok hírei, műsorvezető szövegei, a tudósítások, a tudomány-népszerűsítő műsorok, szakelőadások, kommentárok, kritikák, valamint az irodalmi műsorok – versek szépirodalmi alkotások – stb.). A műsorok más részében természetes beszédhelyzetben, pontosabban valódi kommunikációs helyzetben megfogalmazott, de hangszalagon rögzített, spontán élőszó hangzik fel. Még az olyan műsorokban is, amelyek tartalmukban voltaképpen közérdekű információkat (pl. politikai, gazdasági, tudományos jellegű tudnivalókat) hordoznak, tehát ilyen alapon a szűkebb értelemben vett információs műfajcsaládba sorolhatnánk őket. Mivel azonban beszélgetés, riport és interjú formájában jelennek meg (mint például a Határok nélkül adás egy részében), a publicisztika tudományának rendszerezése alapján a

riport, interjú kategóriába sorolandók. Az ilyen riportok többsége azonban még mindig nem teljesen spontán, hiszen többnyire megszerkesztett, gyakran nyelvileg is „kiigazított” formában kerül adásba. A beszéd a maga természetesen, nyers formájában szinte csak az egyenes, élő adásokban szólal meg (pl. a helyszíni tudósításokban, riportokban, vagy például a Bartók rádió zenedélutánjaiban, melynek műsorvezetői szövegét olykor jeles költők, zeneesztétikusok mondják, teljesen szabad szövegalkotással), valamint az ún. interaktív műsorokban hangzik fel. Ezek viszont azt mutatják: sok tanulni-valónk lenne, hogy élőszóban, spontán módon is kerek, követhető, egészséges mondatokkal fogalmazzuk meg gondolatainkat.

Megváltozott az arány a televíziózásban is. Szinte mindegyik csatormán megjelentek az ún. beszélgetőműsorok és kerekasztal-beszélgetések amelyekben a szerkesztő-riporter-műsorvezető valamilyen közérdekű kérdést vitat meg a közélet vagy a tudományos élet egy vagy több illusztris képviselőjével, szakértőjével. Ezeknek azonban a többsége előre felvett és megvágott-megszerkesztett műsor. Kevés az igazi egyenes adás.

Még inkább megváltozott az élőszó és a felolvasás aránya a kereskedelmi rádiókban.⁸ Ezek az adásidő túlnyomó részében zenét sugároznak. A közszolgálati rádióval szemben gyakori, sőt túl gyakori szignálszerű bejelentkezésük. (A szignálok szövege részben állandó, részben változó.) A kereskedelmi rádiók meghatározott időtartamban – és időpontban – reklámokat játszanak be. Többnyire óránként híreket is hallhatunk. Az adásidő egy részében délelőtt is, délután vagy este is többféle beszélgető és álbeszélgető, interaktív blokkok vannak. Az utóbbiak egyikét-másikát felvételtől megismétlik. A valódi interaktív műsorok telefonbeszélgetéseit a műsorvezető irányítja-vezeti. Műsorstruktúrájuk azonban nem annyira pontos és következetes, mint a közszolgálati rádióé. Ez utóbbinál mindig azonos időpontban jelentkeznek a hírek, krónikák és az állandó jellegű műsorok. Még a reklámok is. A közszolgálati adók műsorszerkezete és műsorrendje megbízható.

A kereskedelmi adókban a zeneszámokat, a zenei blokkokat a műsorvezető konferálja be, sokszor a betelefonáló hallgatók kérését teljesítve, többnyire spontán élőszóval, gyakran az adó szignáljával, olykor a reklámmal együtt. A szignálok írott szövegre épülnek, ugyancsak írott szövegen alapulnak a megjátszottan, reklámhangvétellel, olykor több szereplővel megszólaltatott – eléggé hatásvadász reklámok is. (A reklámhangvétel és vele együtt egy felpergetett beszédtempó a közszolgálati adók reklámjaiban is megfigyelhető.) Felolvasással szólalnak meg a hírek. A beszélgetős műsorok részben egyenes adású és teljesen spontán beszélgetések a műsorvezetők (rádiós

⁸ A kereskedelmi televíziózásban kevésbé. Megvágott és megszerkesztett változatban kerül adásba még az olyan spontán-beszélgetéses műsor is, mint a Fábry-show. Egyenes, megvágatlan, bizonyos értelemben interaktív adás viszont pl. a Duna Televízióban a Kalendárium.

kollégák) között, részben – az interaktív műsoregységekben, illetőleg zene-számok kérések – egyenes adású spontán beszélgetések a műsorvezető és a betelefonáló hallgatók között, részben pedig előre felvett álbeszélgetések, részben pedig megtervezett „becsapásos” – tegyük hozzá: sokszor ízléstelen – telefonbeszélgetések. Nyelvi és hangzási formájukon ez erőteljesen érződik is.

7. A kommunikációs helyzetekről

A beszédcselekvést és a rádiós kommunikációs szituációt, valamint a *rádiók munkatársainak* kommunikációs tevékenységét vizsgálva a rádiós beszédhelyzeteknek és magának a rádiós beszédnek – nyelvhasználatra, nyelvi illetanra is kihatóan – két fő típusát, a *rádiók munkatársainak* kétféle szerepkörét, kétféle kommunikációs funkcióját szokás megkülönböztetni.⁹

„Adásidejének nem lebecsülendő hányadában a rádió – még ma is – valójában nem beszél, hanem *felolvas*; ami szövegeinek fogalmazás- és hangzásformája szempontjából meglehetősen nagy különbséget jelent. Felolvas a hírolvasó, a jegyzetíró, a kommentátor, a szakelőadó; nemegyszer a riport-vagy interjúalany, a nyilatkozattevő is. Az utóbbi két évtizedben nőtt meg, először fokozatosan, majd ugrásszerűen az élő adások (egyenesben közvetített riportok, interjúk, tudósítások, közvetítések stb.) száma, s ezzel a dolog természeténél fogva a *spontán beszéd* részesedési aránya. Ez utóbbi belül persze egyre fontosabbá válik a különbség – és a különbségtétel – aszerint, hogy a *rádiós beszélő* milyen viszonyban, milyen minőségben szólal meg.

Tudnunk kell: minden beszédaktus – minthogy partnerhez irányul – három pillérre épül. Az első a kapcsolat felvétele, a második a kapcsolattartás, a harmadik a kapcsolat lezárása. A valóságos kommunikációs helyzetben – melyben a két partner bármikor helyet, szerepet cserélhet: a beszélő hallgatóvá, a hallgató beszélővé válhat – a szerepcsere nem igényel újból és újból kapcsolatfelvételt és -lezárást; a megnyilatkozások egymásra támaszkodva enélkül is összeállnak egésszé. – A rádiózásban bonyolultabb a helyzet. A *rádiós beszélő* [azaz a rádió munkatársa] valójában *információs helyzetben van* [kiemelés tőlem, W. I.]: még ha közvetlenül a hallgatónak beszél, akkor sem *vele*, csak *hozzá*; ha meg látszólag beszélget valakivel, a vele felvett kommunikatív kapcsolat igazából ugyancsak a hallgatónak szól, az ő informál(ó)ását célozza és szolgálja. Ilyenkor a rádiósnak mindkét féllel – a beszédpartnerrel, de a hallgatóval is – fel kell vennie, tartania, majd is lezárnia a kapcsolatot.

⁹ Deme László: A rádióbemondó beszéde; uő: A nyelvi érintkezésformák problémái a rádiózásban. A Magyar Rádió Részvénytársaság Oktatási Osztálya, Bp. 1991., 1997.; I. még Deme László–Grétsy László–Wacha Imre (szerk.): Nyelvi illetan. Szemimpex kiadó. Bp. é.n. 85–90. Vö. még: Wacha Imre: Beszéd: szituáció, szöveg és hangzás együttese a rádióban és a televízióban. In: Nyelvészet és tömegkommunikáció. I. Szerk. Grétsy László. Tömegkommunikációs Kutatóközpont Bp. 1985.

Így most felvetett témánk [a nyelvi érintkezésformák] szempontjából az a típusalkotó szempont, hogy *kihez szól* közvetlenül a rádiós beszélő (mondjuk így a beszélő rádiós). Ha a hallgatóhoz, akkor a *rádiós szempontjából* „beszélő műsorról”, a hallgató(k)hoz fűződő információs–kommunikációs kapcsolat tekintetében *direkt műsorról* van szó; ha viszont a hallgató füle hallatára beszél ugyan, de valaki mással (és persze valaki mással ugyan, de a hallgató „számára”), akkor ez a rádió felől nézve „beszéltető műsornak”, a hallgatóhoz fűződő információs–kommunikációs kapcsolat szemszögéből *indirekt műsornak*” minősül.”¹⁰

7.1. Magam a rádiós és tévés információs–kommunikációs szituációkat részben *kevert*, formailag – majdnem – közvetlen, részben pedig *áttételes kommunikációnak* tartottam.¹¹ A rádióban részben, a televízióban – látszólag – teljesen totális kommunikációnak. Olyannak, amelyben a kommunikáció egyszerre és együtt zajlik a verbális és nonverbális csatornán, szemben a korlátozott kódú, írásos kommunikációval. Csakhogy ezek – a közvetlen és totális, valódi kommunikációval ellentétben – egyirányú, informatív helyzetben lezajló közlések. A *rádióban* a verbális (azaz a szóbeli) közlés egyszerre és együtt verbális, orális és auditív, de nem vizuális. A szövegmegértést tehát kiegészítik és segítik (már amikor) az akusztikus eszközök: pl. a hangsúlyozás, a hanglejtés és a beszéddritmus. A *tévében* a verbális közlést – egyszerre orális és auditív formája mellett – kiegészíti és segíti még a vizuális csatorna is: a látvány, amely gyakran többletinformáció(ka)t is hordoz (pl. mutatja a beszélőket, a helyszínt, a hallgatókat stb.), olykor azonban eluralkodik a verbális csatorna felett: éppen eltereli a figyelmet a lényeges verbális információról, vagy más hangsúlyt emel ki, mint a verbális közlés.

7.1.1. Az *áttételes közlés* a rádiós kommunikációban zömmel a *direkt*, a rádiós szereplő szempontjából a *beszélő* műsoroknak felel meg. A közlésfolyamatot tovább elemezve ez azt jelenti, hogy a gondolatoknak közlése – már az adó fél szempontjából is két lépcsős folyamat: az első a gondolatoknak nyelvi formába öntése, azaz verbalizálása, megfogalmazása. Ez többnyire *írásos* cselekvés: gondolkodva fogalmazás. Eredménye az (elvileg) pontosan megfogalmazott, kidolgozott nyelvi kódú *írott szöveg*.

Az első mozzanat – célját tekintve – kétirányú lehet: a) a szerző a saját maga számára fogalmazza meg és rögzíti írásban közlendő gondolatait, hogy majd egy későbbi időpontban saját maga olvassa fel; b) más számára fogalmazza meg mondandóját, hogy majd ez a másik személy (bemondó, felolvasó, műsorvezető) szólaltassa meg – lehetőleg adekvát módon – az ő számára és a későbbi hallgatók számára írásban rögzített szöveget.

¹⁰ Deme 1991/1997.

¹¹ Vö. Wacha Imre: A korszerű retorika alapjai. Szemimpex Kiadó, Bp., [1994]. I: 134–52.

A második mozzanat – akár maga a szerző (író) olvassa fel szövegét, akár más szólaltatja meg – (elvileg) két „ütemű”. Az elsőben a megszólaltató (a szerző vagy a felolvasó) átolvassa, áttanulmányozza a szöveget: miként van az tartalmi, szövegszerkezeti szempontból felépítve, logikailag, nyelvileg meg szerkesztve, melyek a fontos, hangsúlyozandó-kiemelendő részei stb. A második ütem az írott nyelvi kódnak akusztikus nyelvi kóddá való átalakítása: a hangosítás, felolvasás, az akusztikus megszólaltatás.

Ezt a két folyamatot sematikusan így ábrázolhatjuk (A = szerző, B = felolvasó):

$A \rightarrow A \rightarrow \text{Hallgató}$

Azaz: fogalmazás > a leírtak felelevenítése és átkódolása (felolvasása) > befogadás a hallgató részéről.

$A \rightarrow B \rightarrow \text{Hallgató}$

Azaz: fogalmazás > az írott szöveg áttanulmányozása és átkódolása (felolvasása).

Ezt követi a hallgató részéről:

a befogadás (meghallás) > megértés > a hallottak, megértettek tudatosítása.

Megmarad tehát a valódi, közvetlen, négylépéses kommunikációból a közlés és a vétel, s elmarad a hallgató, a befogadó részéről a visszajelzés, valamint a közlő újrászabályozó tevékenysége. Ezért nem kommunikációs, hanem csak információs az ilyen beszédhelyzet. Tipikusan ilyen szituációban születnek meg a hangzanak el a rádió és tévé felolvasásai, az egyszemélyes megnyilatkozások, pl. a hírek, tudósítások, konferálások, összetett műsorokban bizonyos műsorvezetői szövegek, illetőleg az ilyen műsorok összekötő szövegei, az egyszemélyes szakelőadások stb. Sőt ilyen beszédhelyzetben szólal meg egymás mellett és egymás után a krónika típusú műsorokban a műsorvezető-szerkesztőnek, a hírolvasó bemondónak és a tudósítónak előre megfogalmazott szövegen is alapuló beszéde. Igaz, a krónikaműsorokban a stúdióban ott ül egymás mellett a műsorvezető szerkesztő és a bemondó – a tudósítást, a riportokat többnyire már felvételtől játsszák be –, hallják egymás beszédét, és ekkor is, egyéb esetekben is ott van, és hallja a beszédet a technikai helyiségben tevékenykedő műszaki személyzet. A beszéd azonban *nem hozzájuk* szól, csak a *jelenlétükben* hangzik el. (Legalábbis nem elsődlegesen szól hozzájuk.) S ha ők egymással vagy a szereplőkkel beszél(get)nek, az egy másik kommunikációs folyamat. Ilyenek pl. hírei és tudósításai, a Kossuth rádió krónikaműsorainak műsorvezetői, bemondói és tudósítói szövegei, a közlekedésről, időjárásról szóló információk, valamint

összetett, műsoroknak, riportműsoroknak (pl. Határok nélkül, Magyarországról jövők stb., stb.) műsorvezetői, a bemondók, a tudósítók szövegei, az összetett műsorok összekötő szövegei, a színészek által megszólaltatott szépirodalmi szövegek stb. A kereskedelmi rádiók adásaiban a hírek, a tudósítások, az időjárás-jelentések, a közlekedési hírek és a reklámszövegek, valamint a szignálok és ilyenek az „álbeszélgetések” is. Ezekről és a reklámoktól eltekintve kevés kifogás érheti az ilyen szövegek nyelvi formáját. Legfeljebb tartalmuk lehet egysíkú.

Sajátosan emelt szintű megjelenési formája ennek a beszédnek, amikor színész, előadóművész szépirodalmi vagy dokumentumszöveget (verset, szépprózát, hangjátékban narrációs részt) szólaltat meg. Ilyenről a többször is találkozunk a Kossuth rádióban. A Danubius és a Sláger Rádió 2001. aug. 7-i vizsgált anyagában ilyen felvétel nincs. És nem nagyon találkozunk ilyenekkel a többi kereskedelmi rádió műsorában sem.

Nem szabad azonban elfeledkeznünk arról, hogy az írott szöveg eredeti „működési formájában” – főleg nyelvezetét, mondat- és szövegszerkesztés módját tekintve elsősorban leendő *olvasójának* szól. Megfogalmazójában is, befogadójában is más szövegalkotási és percepciósi folyamatok zajlanak le, mint a spontán beszélőben és annak hallgatójában.¹² S ez a tény felolvasója számára gyakran hangoztatási gondokat jelent, hallgatója számára pedig gyakran megnehezíti a befogadást és a megértést.

Ugyancsak elemi szintű megjelenési formája ennek – mind felolvasásos, mind spontán előadásos változatában – a Mindentudás egyeteme. Ez tulajdonképpen kevert műfaj is, hiszen közönség jelenlétében (tehát közvetlen és totális kommunikációs helyzetben) zajlik le, viszont a tévé adásába már némileg megszerkesztett változatban (is) kerül.

7.1.2. A rádió- és tévéműsorokban természetesen élt és ma is él a – Deme László terminus technicusával élve – *direkt* vagy *beszélő* műfajoknak *nem áttételes* változata is. Ezekben a rádiós beszélő: tudósító, bemondó, riporter közvetlenül *spontán beszéddel* szól a hallgatókhoz. Ebbe a kategóriába az élő adások műsorvezetőnek a közönséghez szóló megnyilatkozásai tartoznak, így a tudósítóknak (nem a riporterne!) élő, egyenes adásban felhangzó beszéde (pl. sporteseményeknek egyidejű közvetítése, kommentálása, nagygyűlések alkalmával az eseményekről a történésekkel egyidejűleg elhangzó tudósítások stb.), bizonyos összetett, „esztrád” műsorok műsorvezetőinek a közönséghez szóló beszéde. Ilyenekkel mind a közszolgálati, mind a kereskedelmi rádiók konferálásaiban, számos műsorában pedig az ún. interaktív

¹² Vö. Deme László: A bemondói munka mondatfonetikai kérdéseiről. In: A rádióbemondó beszéde, MRT TK 1973, 71–101; Wacha Imre: A retorika vázlata. MR Rt. 1992.

műsorvezetői szövegekben találkozunk. A tévék adásaiban is vannak hasonló jellegű megnyilatkozások.

7.2. A rádiós szereplő szempontjából – Deme László szakkifejezésével élve – *beszéltető* vagy *indirekt* műsorokat (kommunikációs szituációjukat tekintve) magam a kevert, *formailag közvetlen, valójában közvetett kommunikáció* körébe sorolom. Ezeknél egy totális kommunikációnak vagyunk részesei jobb esetben, rosszabb esetben azonban csak fül- és szemtanúi, még rosszabb esetben: kihallgatói, leselkedői.

7.2.1. A rádiós beszélő nyelvi érintkezésformáinak tekintetéből ezt a beszédhelyzetet, amelybe a publicisztika műfajfelosztása szerint¹³ a riport és az interjú tartozik – Deme László így jellemzi:

„[...] a nyelvi érintkezésforma megválasztása akkor válik igazán problémává, ha a rádiós beszélő nem a hallgatóközönséghez szól közvetlenül, hanem párbeszédes formában (esetleg mint csoportos beszélgetés vezetője vagy résztvevője) olyan szerepet vállal, amelynek folytán az ő »direkt« beszéde a hallgató számára »indirektté« válik, minthogy nem a közönség a közvetlen címzettje, hanem a mikrofon előtt álló (ülő) beszédpartner. Ilyen helyzetet teremt például a riport, az interjú, a kerekasztal-beszélgetés.

Ebben a helyzetben a rádiós beszélő könnyen úgy érezheti, hogy a számára kevésbé természetes »információs helyzetből« (vagyis egy legfőljebb lelki szemeivel látott, átlagosnak képzelt, de mindenképpen »arctalan« címzettnek szánt beszédformából) átléphet egy számára természetesebbnek tűnő, valódi »kommunikatív« helyzetbe (azaz olyan beszélgetésbe, amelyet egy vagy több, de látható és visszajelzéseket is adó »partnerrel« folytathat. Ez azonban csak a rádiós beszélő (szubjektív) szempontja; hiszen a rádiós beszédviszony (objektív) szemszögéből ennek a helyzetváltásnak épp fordított az értéke és hatása. A rádió – legalábbis a közszolgálati rádió – ugyanis a hallgatóért van, érte-hozzá-neki beszél; s így akkor önmaga – és megszólalója mint rádiós, akkor van (objektíve) természetes beszédhelyzetben –, amikor a hallgatóhoz szól, akárha ahhoz a bizonyos arctalanhoz is. És akkor lép ki ebből a (hallgatója szemszögéből nézve természetes) beszédhelyzetből, amikor valaki *máshoz* beszél, mással beszélget, akárha magának a hallgatónak.

Itt tűnik ki információ és kommunikáció különbsége. Az információs kapcsolathoz két pólus kell: adó és vevő; s itt az áramlás egyirányú: adótól a vevő felé. A kommunikációs kapcsolatban két pólus van: két partner; de ezek szerepet cserélhetnek, itt a visszajelzés azonnali, tehát az áramlás kétirányú. A rádiós beszélő a hallgató számára »informátor«, az vele »kommunikálni« nem tud. (Ezért találóbb megjelölés kapcsolatukra, hogy »tömegtá-

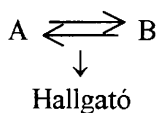
¹³ Vö. Vukovics Géza: Sajtóműfajok. In.: Újságírók kézikönyve. Összeállította Vukovics Géza és Kalapis Zoltán. A Fórum kiadó és a Magyar Szó napilap közös kiadványa. Újvidék, 1989. 9–72.

jékoztató« eszköz, mint a megtévesztő »tömegkommunikációs«.) – Ha tehát a rádiós beszélő kilép az információt adónak a szerepéből, és kommunikációs partnerként beszél(get) egy riport- vagy interjúalannal, akkor kikapcsolta, cserben hagyta a hallgatót mint információt vevőt. Illetőleg – még pedig minél kötetlenebb, oldottabb, bensőségesebb a beszélgetése partnerével, annál inkább – arra kárhóztatja a rádióhallgatót, hogy (e kirekesztettségén túl-téve magát) beleskelődjék, illetőleg behallgatózzék egy nyitva hagyott ablakon, ahol két összeemelegedett beszélő igen jól érzi egymást – nélküle, sőt rávaló tekintet nélkül.¹⁴

Az esetek többségében hasonló helyzetben van a riport és az interjú alanya is. Ő a riporter kérdéseire válaszol, hozzá szól, vele beszélget, de az ő mondandója is – valójában – a jelen nem lévő arctalan hallgatóságnak szól. Voltaképpen. Ráadásul, ha nem gyakorlott előadó, feszélyezi a szokatlan beszédhelyzet: a mikrofon jelenléte, a nyilvánosság tudata, hangfelvételnél a bakik esetén a javítások, ismétlések, egyenes adásban pedig az „időtábornok”: a szűkösre szabott másodpercek, a javíthatatlanság tudata és az antagonisztikus ellentmondás a tömör fogalmazás elve és az élőszó lazább szerkesztésmódja között. Ha jó a riporter, alanya hamar megelégedezik a „szokatlan” beszédhelyzetről, de könnyen elfeledkezik gondolatainak jelen nem lévő valódi (?) címzettjeiről is, következésképpen a riporterral beszél, hozzá szól, neki mondja el gondolatait.

Ennek a nagy műfajcsaládnak a kommunikációs alapsémáját így adhatjuk meg:

a) riport, interjú:

7.2.1.1. Főleg a rövid kérdésből és a rá adott rövidebb-hosszabb válaszból álló és – mint mondani szokták – az „utca emberével” készített, megszerkesztett riportok, párbeszéddek tartoznak ide. Ezek többnyire egy-egy nagyobb műsoregységben vagy riportokból, tudósításokból összeállított műsorban hangzanak el. Máskor pl. szakértők kerekasztal-beszélgetésében, vitaműsorban találkozunk velük: mintegy betétként egy-egy problémakörnek, témakörnek, ismeretanyagának a kibontását, valamilyen jelentős kulturális eseménnyel kapcsolatos tudnivalók kifejtését, illusztrálását szolgálják, esetleg az eseménytudósítást színezik-hitelesítik a párbeszéd formával. Ismét máskor valamilyen szempontból figyelemre méltó eseményt vagy személyiséget mutatnak be. Ilyenekre jellemző példát a Kossuth rádióban sokat találunk. Példaként említhető a Zene rovat néhány riportja, a sportolókkal, zené-

¹⁴ Deme i. m. 12.

szekkel készített riport és Magyarországról jövők néhány betétriportja a drogokról, a Napközben stb. A Danubius és a Sláger Rádióban kevés ilyen riport hangzik el.¹⁵ Az MTV műsoraiból ide sorolhatók az Este és – bizonyos mértékig – a Napkelte, a Duna tévéből a Kalendárium, a TV2-ből a Tények beszélgetései és a Hírtévé számos adása.

Emelt szintű változatként *talán* ebbe a kategóriába sorolhatjuk irodalmi – vagy irodalmi igényű? – művek hangjátékszerű megszólaltatását. De csak azért, mert párbeszédes formában hangzanak el. Valójában nagyon komplikált beszédhelyzetekben és felvételi szituációkban zajlanak le ezek a beszéd-produktumok.

7.2.1.1.1. A riport, interjú műfajcsaládba tartozó beszédhelyzeteket is és a bennük elhangzó megnyilatkozásokat (legalábbis egy részüket) talán inkább *riport-monológ*nak lehetne nevezni. Ezek ugyanis nem annyira beszélgetések, kérdezz-felelek riportok, hanem valamilyen rövid riporteri, tudósítói kérdésre adott inkább hosszabb, mint rövidebb válaszok. Többnyire valamely felelős vagy hivatalos személytől adott tájékoztatások, a kérdésekre adott kifejtő magyarázatok, olykor szinte tudománynépszerűsítő kiselőadások. Tehát inkább egy korább említett kommunikációs szituációba, a *beszélő műfajok* közé kellene sorolnunk őket. Mégis ide tartoznak, hiszen a közlés (a szöveg) természetes – legalábbis látszólag természetes – beszédhelyzetben, a riporter kérdésére válaszolva és élőszóban fogalmazódik meg. Az más lapra tartozik, hogy a szerkesztő-riporter a felvétel előtt olykor hatalmas előkészítő munkát végzett: felkészült a témából-anyagból, a szereplőkből, többé-kevésbé megbeszélte, miről is szóljon a nyilatkozó-szakértő. A felvétel után pedig vagy ő, vagy a szerkesztő később „megvágta”, esetleg sorrendiségében is átszerkesztette a felvett anyagot, akár oly módon is, hogy saját kérdéseit kivágta a felvételből.

Ilyenek voltak egy vizsgált teljes napi anyagában a Kossuthon a Határok nélkül műsor nyilatkozóinak, a Mesélő Krónikák professzorainak vagy a Tanúim lesztek rovat adásában megszólaló könyvtárosnak „kiselőadásai”. Nyelvhasználatuk mindenkor igényes. Olyannyira pontos a nyelvi formájuk, hogy alig-alig lehet eldönteni valóban spontán beszéd-e az, ami elhangzik, vagy pedig írott szöveg az alapjuk. A Danubius és a Sláger Rádió vizsgálati anyagában nem találunk ilyen műsort. De találunk ilyeneket mind a közszolgálati, mind a kereskedelmi tévék adásaiban, vitaműsoraiban, kerekasztal-beszélgetéseiben is.

7.2.1.2. Oldottabb, de nyelvezetében, szerkezetében ugyancsak nagyon igényes változata ennek a kommunikációs szituációnak az *interjú*. Ilyen

¹⁵ Talán ide sorolhatók a kereskedelmi adók álriportjai is, valamint a stúdiókban együtt ülő műsorvezetők csevegései, olykor fecsegései is.

hosszabb beszélgetések főleg a közszolgálati adókon hangzanak el. Ezekben a rádióriporter nem „sima” kérdező, hanem – nagyon visszafogott, kevés szavú – beszélgetőtárs is. A Sláger és a Danubius Rádió vizsgált anyagában ilyenekkel nem találkozunk. A Magyar Rádió adásaiban ilyen visszatérő műsor például az Aranyemberek, a Kopogtató. A különböző tévék adásai közül – legalábbis számomra – emlékezetes volt a régebbiek közül Heller Ágnes filozófussal, az újabbak közül Pozsgai Imrével készített portré.

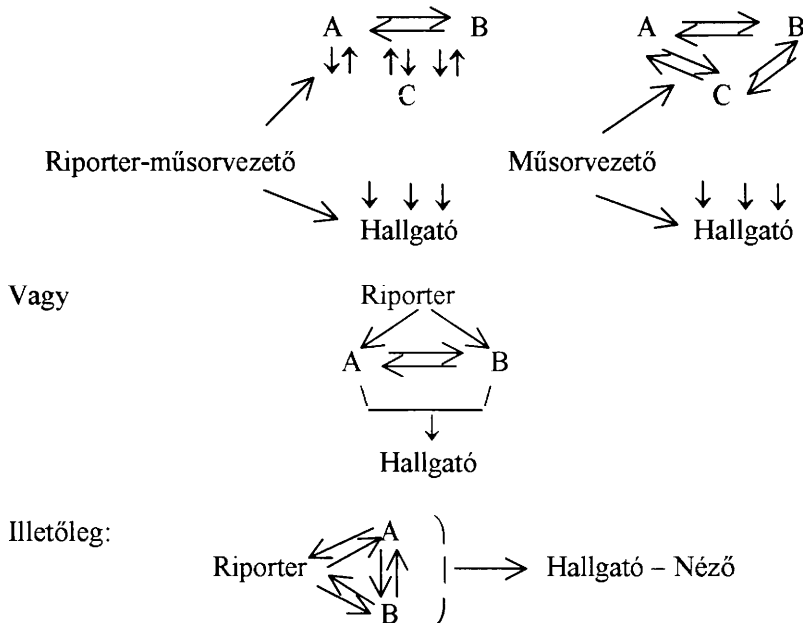
Az említett példák mind szerkesztett műsorok, felvételtől hangzanak el az adásban. Néha valóban nehéz eldönteni, vajon nem írott alapról szólalnak-e meg, hiszen mondszerkesztésük eléggé kerek, nyelvezetük, megfogalmazási módjuk is annyira igényes. Csak néhány olyan szó, szófordulat – melyet nem vágott ki a szerkesztő-riporter „ollója” – és a hangzásforma (a szűkebb értelemben vett kiejtés, valamint a hangsúlyozás, a hanglejtés és a beszéd némileg lüktető ritmusa, lendülete), árulkodik arról, hogy a felvétel természetes beszédhelyzetben készülhetett, és nem felolvasás. A tévékben pedig a vágókép, a szereplőváltás vagy az áttűnés.

7.2.2. A rádiós szereplő szempontjából *beszéltető* műsoroknak másik (hagyományos) formája a *riportnak többszereplős változata*, a *kerekasztal-beszélgetés* vagy a *többszereplős vita*.

7.2.2.1. Ennek egyik változatában felolvasó stúdióban, tehát nyugodt körülmények között, nem szűkre szabott időintervallumban zajlik le és kerül hangsúlyra a beszélgetés. A műsorvezető vagy a szerkesztő-riporter a beszélgetés irányítója- és szervezőjeként, nagyon gyakran pedig beszélgető-vitatkozó-információkat adó társként „beszélget” többnyire két – olykor több – meghívott vendéggel. Ők általában a szóban forgó témakörnek szakértői vagy hivatalos képviselői, esetleg valamilyen szempontból jeles személyiségei. Többnyire az ilyen műsorokban hangzanak el a riport-monológok. E műsorok zöme tehát beszélgetés jellegű, olykor „szerepezzéssel”, tehát előre megbeszélt sorrendben; egymást követő, de egymáshoz kapcsolódó monológszerű megnyilatkozásokban viszik tovább a témát, fejtik ki nézeteiket. A beszélgető jellegre nemcsak a riporter szavai: felkonferáló, a szereplőket bemutató, nekik a szót megadó, olykor egy-egy kérdés megtárgyalását kiváltó mondatai utalnak, hanem a felvett, majd megvágott, tehát megszerkesztett beszélgetésben tudatosan benne hagyott élőnyelvi fordulatok, töltelékelemek, a szereplőknek bizonyos mértékig lazább mondszerkesztése, a nyögések, szókeresések, ritkábban bakik és egyéb hangzásbeli sajátosságok is. Az ilyen műsorok tehát szerkesztett műsorok: a műsorvezető-szerkesztő a felvételen rögzített beszélgetést megvágja, esetleg a beszélgetés egyes részleteit logikusabb sorrendbe rakja stb. Ennek is köszönhető (no meg a szereplők nyelvi kultúrájának, kulturált magatartásának és a riporter alapos felkészülésének is), hogy az ilyen műsorok nyelvhasználata igényes. Az adásban hangfelvételtől hangzanak el.

ban hangfelvételtől hangzanak el. Témájukban is érdekesek, nyelvileg is igényesek, példamutatóak. A kereskedelmi rádiók műsoraiban ilyen beszélgetést ritkán, illetőleg más összetételben hallunk, ezért később szólunk róla.

Rádióbeli sémáját így vázolhatjuk fel:

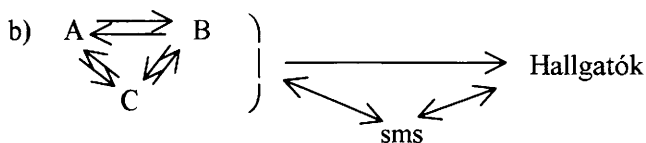
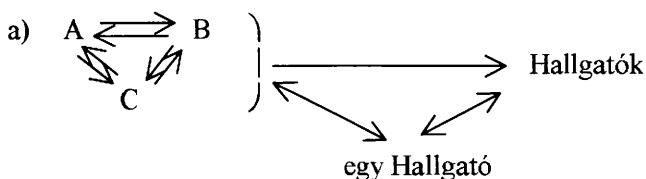
7.2.2.2. A rádiós és tévés szereplő szempontjából *beszéltető* vagy riport-műsorok, a *kerekasztal-beszélgetéseknek* egy másik, nem éppen hagyományos formája már feszesebb és feszítettebb kommunikációs helyzetben zajlik: adóstúdióban, egyenes adásban. Ráadásul többnyire ún. *interaktív műsorban*.

Az adóstúdióban egyenes adásban zajló beszélgetésben a szerkesztő-riporter műsorvezetői, moderátori és egyúttal riporter szerepkörben irányítja a rendszerint aktuális közéleti vagy közérdekű témával foglalkozó beszélgetést. Olykor előre felvett riportokkal, hallgatói levelekből vett idézetekkel exponálja a kérdést, vagy igazol bizonyos véleményeket. Beszélgető társai, riportalanyai – többnyire két-két vendég – az adott téma szakértői, hivatali-hivatalos képviselői, valamilyen szintű felelősei, tehát hivatalos-hivatali minőségükben vannak jelen. A beszélgetés első felében részben spontán megfogalmazású beszélgetésben általában a témával kapcsolatos tudnivalókat fejtik ki, így reagálnak a riporter kérdéseire. Így viszik tovább a kifejtést, kiegészítve a már elhangzottakat. Máskor – mivel eltérő vagy ellentétes nézeteket képviselnek – vitáznak is egymással.

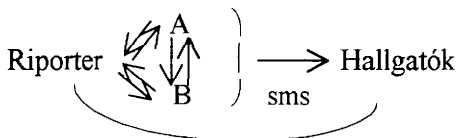
Az stúdióbeszélgetésbe közvetlen kommunikációval: telefonbeszélgetéssel bekapcsolódnak a műsor hallgatói is, ezért *interaktív* a műsor. Kérdéseket tesznek fel a stúdióban ülő-beszélgető szakembereknek, ellenvéleményt hangoztatnak, azonnali választ, megoldást várnak-kérnek telefonon elmondott vagy sms-en megírt gondoljaikra. A műsornak ebben – rendszerint második – interaktív részében a szakértőknek azonnal kell válaszolniuk, s olykor át is kell venniük a riporter-műsorvezető beszéltető szerepét. Kérdezettből, nyilatkozóból kérdezővé, majd újra nyilatkozóvá válnak.

Mindegyik – eddig említett – beszélgetésnek természetesen előfeltétele, hogy a riporter alaposan felkészüljön a témából, beszédpartnereiből, és velük együtt előkészítse a beszélgetést.

A kommunikációs szituáció elnagyolt sémáját így adhatjuk meg:

Esetleg így:

Mivel az ilyen beszédhelyzetekben kevés idő áll rendelkezésére a megnyilatkozóknak, nincs lehetősége gondolkozva fogalmazni, azonnal, „prompt” kell válaszolnia. Inkább a gondolatra, a mondandóra koncentrálni, mintsem a nyelvi és a hangzásformára. Ez pedig erős szakismereti tudás, jó stílusérzék, „szavakészség”, gazdag és igényes nyelvhasználat birtokában lehet sikeres. (A megnyilatkozóknak tudnia kell a szaknyelven megszerzett ismereteit, tudását köznyelvre fordítani.)

A *nem rádiós szereplőknek* a beszédében (néha a rádiósokéban is) megszorozódnak a szókeresést, gondolkodást jelző nyögések, az elnyújtott szóvégek, szünetek, és a befejezetlenséget, a folytatás, a szó megtartásának szándékát jelző lebegő, nyitva tartott dallamformák, az akusztikailag lezártan gondolatok. Jellemző még a lazább, elnagyoltabb artikulálás (szavak

kimondásakor elharapott szótagok, hangok mormolt képzése, kiugratása, ragok, szóvégződések elnyelése, szavak ismétlése stb. Még az iskolázott szakértők beszédében is elég sok a lazán szerkesztett, befejezetlen mondat, sőt a baki is. Mondataikban megtalálhatók az ún. töltelékelemek (*ugye, te'át, nomost asziszem* stb.). A szakértő vendégek beszédében eléggé tipikus a szakmai szókincs használata. De nem nagyon találkozunk a szakmai zsargon jelenségeivel.

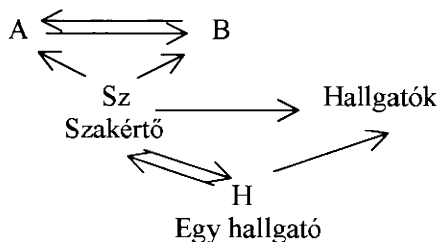
A szakértő szereplőkénél fegyelmezettebb a jó beszédkésztségű, igényesen fogalmazó riporterek, műsorvezetők, a rutinos műsorvezető-riporterek beszéde, mind hangképzés és dallamvilág, mind szövegalkotás tekintetében. Beszédükben megfigyelhető még a tartózkodó nyelvi magatartás, az ügyelés az egyébként sok gondot okozó nyelvi illemre a megszólítások, említések tekintetében. De gyakran az ő mondataikban elő-előfordulnak a töltelékelemek és a henyén artikulált szavak.

A beszélt köznyelv mindennapi használatának jellemzői, olykor a körülményes kifejezések, fokozott mértékben megfigyelhetők a *betelefonáló hallgatók* megnyilatkozásaiban. Ők kevésbé tudják közlendőiket célratorően és röviden megfogalmazni. Ezek egyébként jellemzik a „hétköznapi” riportalanysok beszédét is. Mégis nagy különbség tapasztalható a Kossuth rádió és a kereskedelmi adók betelefonáló hallgatóinak nyelvi igényessége között.

Az ilyen jellegű adásokban eléggé sokszor megfigyelhető az együttbeszélés: a szereplők egymás szavába vágnak, egyszerre mondják a magukét, segítik, kiegészítik éppen beszélő társaikat, kérdéseket tesznek fel nekik stb.

7.2.2.3. Ebben a műsортípusban gyakran tapasztalható, hogy a stúdióban ülő szakértők közül csak az egyik vesz részt a hallgatóval folytatott beszélgetésben. Ilyenkor a szakértő-nyilatkozó rádiószereplő és a betelefonáló hallgató között alakul ki a nyilvános párbeszéd. Erre is a spontaneitás, a természetes élőszó ismertetőjegyei a jellemzőek. Legfeljebb annyi tartalmi-nyelvi különbséggel, hogy a szakértő általában pontosabban (ugyanakkor többnyire elvontabban), kevésbé konkrétan fejezi ki magát, mint a betelefonáló hallgató. Ilyenkor is sok hezitálást, nyögést, töltelékelemet találunk mindkettőjük beszédében. Gyakori a közbevágás, az együttbeszélés is.

Sémáját így adhatjuk meg:

Az ilyen kommunikációs helyzetekre, az ezekben felhangzó beszédre jó példákat találunk a Kossuth rádió Napközben magazinműsorában.

A közszolgálati adókon megszólalók többsége (beleértve ebbe a betelefonáló hallgatókat, az utcai riportalanyokat is) logikai szerkezetét és nyelvi formáját tekintve is pontosabban, kerekebben, igényesebben fejezi ki magát, mint a kereskedelmi adók betelefonáló hallgatói (és némelykor műsorvezetői). A magatartáskultúra, nyelvi igényesség tekintetében is érezhető a két különböző típusú adó között a különbség. Vélhetőleg mert más az adók célzott és valódi hallgatói közönsége és a műsorvezetők, vendégek szakmai felkészültsége. Ez persze nem azt jelenti, hogy a kereskedelmi adók hallgatósága csak az ún. igénytelenebb rétegből kerül ki. Elsősorban a (könnyű)zene kedvelői adják a hallgatói gárdát. Ennek a közönségnek azonban csak egy szűkebb része (nem mindig a legigényesebb rétege) telefonál be – talán lehet azt mondani – partnert keresve „felfelé”, és magát megmutatni „kifelé” is. (Persze ez így megfogalmazva túlzott leegyszerűsítés. Érdemes lenne elemezni a kereskedelmi adókon pl. a beérkezett zeneszámkérő telefonhívásokat: hányan kérnek zeneszámot maguknak (sokan), munkatársaiknak (többen), családtagjaiknak (eléggé sokan).

8. Noha sok az azonosság, mégis mások a beszédhelyezetei, mások a tartalmi–nyelvi produktumai a kereskedelmi rádióknak.

Az eddig bemutatott kommunikációs szituációk többségét megtaláljuk az ő az adásaikban is, de bizonyos értelemben módosult formában. Utaltam rá, más a különböző adók: a közszolgálati adók és a kereskedelmi rádiók megcélzott hallgatósága, más a beszédpartnerek szerepköre, más – amiről eddig még nem szóltam – a megszólalók közötti partnerviszony, és jelentősen eltér, erőteljesen különbözik a Kossuth rádióban és a kereskedelmi adókban a beszéd célja, stílusa is. Főleg pedig: a kereskedelmi rádiókban erőteljesen korlátozva van a beszédre, beszélgetésre fordítható adásidő.

A partnerviszony is többszörös. Egyik síkja az adásban szereplők (pl. riporter és riportalany, műsorvezető és szakértők) közötti kapcsolat, a másik a nem látott–hallott, de megcélzott hallgatóval–nézővel való partnerviszony, és végül a stúdióbeli szereplők (műsorvezető, szakértők stb.) kapcsolata a betelefonáló, sms-ező interaktív hallgatókkal, nézőkkel.

Nagyon jól megfigyelhető mindez, mindennek bonyolultsága, ha összehasonlítjuk a különböző adók nyelvi udvariassági formáit: a köszönést, megszólítást, említést, bemutatást, tegezés–nem tegezést. A közszolgálati adók udvariassági formái jóval konzervatívabbak. Az ifjúsági és bizonyos portré-műsoroktól eltekintve általánosabb a nem-tegezés (3. személyű igealakok használata, teljes néven, ranggal, foglalkozással való említés stb.). A kereskedelmi adóknál a beszélgetésekben szinte általános a tegeződés, a becenév használata. A köszönésnek sokféle formájával találkozhatunk a napszaki kö-

szönéstől a *sziáig*. A beszélgetés hangvétele is tartózkodóbb a közszolgálati adóknál. A kereskedelmi adóknál – a műsorvezető részéről – olykor a trágárságig alacsonyodik. Egyáltalán nem biztos, hogy ez a szólásszabadság jele és eredménye. Inkább a modortalanságé, a hallgatónak, partnernek a semmibevétele. Esetleg: az önkontrollnak, az önkritikának a hiánya, a szakma igazi követelményeinek nem kellő ismerte (mi illik a nyilvánosság előtt a nyilvánosság számára megszólalóhoz), vagy netán a túlzott öntudat: a sztárnak minden szabad.

Az adásokban elhangzó témákra, a beszéd mennyiségére és jellegére figyelve a közszolgálati rádiót és a tévéket – de a kereskedelmi tévék jelentős részét is – *közlő-tájékoztató és beszélő* rádióknak és tévéknek minősíthetjük. Közlő-tájékoztató elsősorban informatív műsoraiknak tartalma és mondanója következtében: nemcsak a híradások, kommentárok, de a riportműsorok, a beszélgető és beszélgető műsorok többsége közérdekű témákat érint. Beszélőnek azért tekintjük, a mert a „beszédén” egyaránt érthetjük a direkt és az indirekt beszédhelyzetekben elhangzó megnyilatkozásokat. Ugyanakkor csak kevésszer jelenik meg az adásokban a hallgatókkal, a valódi címzettekkel, pontosabban a hallgatók jelentős részével való közvetlen, „négy-lépéses” kommunikáció. Az olyan műsorokban találkozunk ilyenekkel, amelyekben lehetőség nyílik arra, hogy a betelefonáló a hallgató akár hangfelvételtől, akár egyenes adásban megszólalhasson vagy sms-t küldhessen. Hangvétele, beszédstílusa azonban – kevés kivételtől eltekintve – ennek is választékosabb, talán hivatalosabb, mint a kereskedelmi adók bizonyos műsoraíé, még oldottabb hangvétel esetén is. (Főleg ha a beszélgetések közérdekű témáról szólnak, márpedig többnyire ilyenekről szólnak.)

A kereskedelmi rádiókat (így a Danubius és a Sláger Rádiót is) a beszéd tartalma, hangvétele, kommunikációs szituációi alapján inkább *szórakoztató, beszélgető-csevegő* rádióknak nevezhetnénk, némelyik munkatársuknak témája, beszédmodora, beszédmagatartása alapján pedig „fecsegő–locsogó” rádióknak. Mindezt annak ellenére, hogy műsoraikban megtaláljuk a közlő-tájékoztató elemeket is, így pl. a hírekben, tudósításokban, a közérdekű közleményekben (sport hírek, közlekedési hírek, meteorológiai jelentések), egyes kulturális eseményekre való – nem mindig igényes – felhívásokban. (Ez utóbbiak megfogalmazása, hangzása is inkább reklámiú.)

8.1. Tudjuk, a kereskedelmi rádiók adásidejének nagyobb részét a zene tölti ki. Beszéd csak erőteljesen korlátozott időben hangozhat fel.

Ennek jelentős része is rövid, olykor szlogenszerű, máskor hosszabb-rövidebb közlést is tartalmazó *szignál*. Részben magának az adónak (az adott rádióknak) a szignálja – szlogenszerű visszatérő és a rádiók jellegére utaló elemekkel –, részben pedig az egyes rovatoknak szignállal való bejelentkezése.

Egy más, nem is kevés részük írott szövegre épül: reklámstílusban megfogalmazott, és egy vagy több szereplő által megszólaltatott vagy túljátszással „reklámhangvétellel” előadott *reklám*. Termékeket, műsorokat ajánlanak, eseményekre hívják fel a figyelmet, rendezvényekre hívogatják a hallatókat. Naponta többször is elhangzanak.

A prózai szövegek eléggé jelentős része – említettük – többé-kevésbé rendszeres időpontban tájékoztató jellegű *híradás, tudósítás* (a közéletnek – olykor hatásvadász, gyakran bulvár jellegű, színes – hírei, sporthírek, tudósítások, közlekedési hírek, időjárás-jelentés). Többségük írott szöveg megszólaltatása. (Néha nehéz eldönteni, hogy egyes részleteik spontán szövegalkotással jöttek-e létre. Némely közlekedési tájékoztatás vagy időjárás-jelentés „gyanús”.)

Az elhangzó beszéd jelentős része viszont tipikus műsorvezetői ténykedés eredménye: zeneszámok bekonferálása, csevegő-öldött hangnemben és szöveggel előadott „konferanszié-szöveg”. Nem mindig pontos a szerkezetük, az elnagyolt hangképzés, az idegen nevek és zeneszám-címek „tökéletesen angolos” kiejtése – és a beavatatlanok számára tökéletes érthetlensége – is jelzi, spontán beszédhelyzetben születnek meg, írott szövegre nem, legfeljebb csak jegyzetekre, skiccekre támaszkodnak. Mégis ezt a fajta spontán beszédet olykor tarkítják felolvasott részek: a műsorvezető beküldött sms-eket, levélrészleteket olvas fel – eléggé szabadon (félreproduktív stílusban). Az ilyen beszédcselkvések beszélő és direkt műsoroknak tekinthetők.

8.2. A beszédre fordítható rövid műsoridő többi és relatíve nem is jelentéktelen részét – a kereskedelmi adók többségében az interaktív jellegnek megfelelően is – riportok: beszélgetések, csevegések töltik ki. Ezek egy része spontán beszélgetés (olykor a stúdióban ülő műsorvezetők között), kisebb részük előre felvett (és megvágott) riport vagy áriport. (Ez utóbbiak közé sorolhatók némely rádió „beugratós” beszélgetései és talán a rádió munkatársainak némely szellemeskedő (korántsem szellemes) társalgása.¹⁶ A beszélgetések többsége élőben, egyenes adásban hangzik el, de a Kossuth rádiótól eltérő „felállásban” vagy szereposztásban. Az ilyen adásoknak több jellemző típusa van.

8.2.1. Az egyikben – általában éjszakai, hajnali, reggeli adásidőben – két műsorvezető cseveg (olykor fecseg) egymással és/vagy telefonon felhívott, olykor telefonon bejelentkező hallgatóval, többnyire *magánjellegű* témáról, az adott naphoz kapcsolható érdekességről. Nagyon sokszor egyáltalán nem nyilvános stílusban. Elhangzanak még rövid, páromondatos beszélgetések a betelefonálóval. Ezek is – az interaktív jellegből is adódóan – annyira sze-

¹⁶ Érdemes lenne ezeket etikailag is, szerkezetileg is, nyelvileg is elemezni. A szellemességhez is kultúra és nyelvi tehetség kell. Nem elegendő a szókimondás és a tabutörés.

mélyesek, hogy valóban az lehet az érzésünk, hogy behallgatózunk egy nyitott ablakon. Hiszen többnyire az hangzik el a betelefonáló részéről, hogy szereti a műsort, mit csinál a beszélgetés időpontjában stb. Magam néhány műsorvezetői és interaktív csevegést hallgatva eltűnődtem, vajon miért tartoznak a megemlített témák a szélesebb nyilvánosságra. A műsorvezetőknek nincs más mondandójuk, mint a „pasizás” vagy hogy milyen ruhában vannak, hogyan aludtak, kivel randiztak? Némelyek pedig annyira személyesek, hogy már teljesen személytelenek. (Pl. „Szasztok! Laci vagyok, tetszik a műsorotok! Csao!”)

8.2.2. Egy másik beszélgetésben (ezek egy része külön rovatcím alatt hangzik el) a rádió két munkatársa „bedob” valamilyen témát, és erről csevegnek, mondanak el jópofáskodás, szellemeskedés szándékával olykor szellemtelenebbnél szellemtelenebb – tartalmukat tekintve néha már a triviálisság, obszcenitás határait súroló, infantilis gondolkodásra, gusztustalan, laktanyai témákra emlékeztető – mondatokat, olykor hajtatnak végre nem éppen a nyilvánosságra tartozó cselekedeteket.¹⁷ Az ilyenek egy része felvételtől kerül adásba, s egyiket-másikat még meg is ismétlik. (Felmerül a kérdés: vajon a kereskedelmi rádiók felelős vezetői csak azt nézik: a zene, a reklám, a híradás és a beszéd aránya megfelel-e az előírásoknak. Azzal nem törődnek: miről és milyen stílusban folyik a szó? Nem figyelnek arra, felkészültek-e a műsorvezetők a „prózára”? Nem törődnek azzal, van-e kulturális színvonaluk, általános kulturális értékük a beszélgetéseknek? Vagy netán tudatos a kulturálatlanság terjesztése? A kultúra általános színvonala alá való leszállás?)¹⁸

Talán nem szabadna elfeledni: a kereskedelmi adók – még ha más arányokban is és más célzott közönséggel, mint a közszolgálati adók – szintén többfunkciósak. Van – szűkített mértékben – tájékoztató funkciójuk (pl. a híradásokkal, programajánlatokkal) vagy reklámfunkciójuk (a szponzorálók, hirdető cégek „szolgáltatására”) és van szolgáltató-szórakoztató funkciójuk. Ez utóbbiba beletartozik a közönség igényeinek megfelelő zene- és egyéb műsorszámokkal való kiszolgálása, de beletartozna éppen ezek által a célzott hallgatóság többirányú művelése is, még hozzá könnyed, játékos, csevegő-beszélgető formákkal.¹⁹

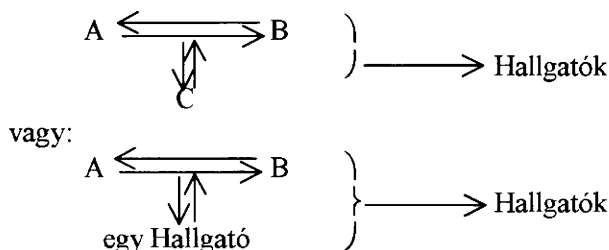
¹⁷ Pl. az egyik adón hangeffektusokkal, „helyszíni közvetítéssel” arról volt szó, tudnak-e és hogyan, milyen segédeszközzel tudnak állva pisilni a nők.

¹⁸ Úgy tudom, a BBC műsorvezetőinek ügyelniük kellett bizonyos tabutémákra, pl. a királynőt nem volt szabad lejáratni, nem volt szabad szextémájú vicceket mondani stb. És ügyelniük kellett a stílusra is. Mintha a kereskedelmi adók némely munkatársai fitymálnék az újságírói etikára, még azokra az elvekre is, amelyeket megad az Újságírói kézikönyv kelet-középeurópai újságírók számára. (Szerkesztette Malkolm F. Malette, fordította Szegőné Elekes Éva. MÜOSz–World Press Freedom Comitéé, 1992. Handbook for Journalists of Central and Eastern Europe, Woeld PressFreedom Comitée, 1992.)

¹⁹ Kiváló példái a könnyed és egyben ismeretterjesztő – olykor interaktív – csevegésnek a Bartók Rádió délutáni zenés délutánjaiban azok az adások, melyeknek műsorvezetői Baranyi Ferenc és Gyurkovits

8.2.3. Egy harmadik típusú *interaktív műsorban* a rádió stúdiójában a rádió két munkatársa beszélget, cseveg egymással és egy harmadik személlyel, akit telefonon hívtak fel, vagy akit behívtak a stúdióba, vagy aki telefonon kereste meg a műsorvezetőket. Ez lehet egy harmadik rádiós munkatárs, lehet közismert személy és lehet betelefonáló magánszemély is. Tehát míg pl. a Kossuth rádióban egy műsorvezető-riporter beszélget két meghívott szakértővel komoly, személyes érintettségben is már-már közéleti és közérdeklődésre számító témákról, némely kereskedelmi adón két nem szakértő műsorvezető társalog (fecseg) egy riportalannal – sztárral, hallgatóval – alkalmi, magánjellegű témákról. A magánadók ilyen irányú „szövegelése” beletartozhat abba a kategóriába, melyet Deme László „behallgatódzásnak” minősített.²⁰ Ezek nyelvhasználatát a témának, a partnerviszonyoknak „megfelelően” pongyola. Szerkezetében, nyelvi formájában henye.

Ennek a beszédhelyzetnek kommunikációs sémáját így adhatjuk meg:

Az ilyen helyzetben elhangzó megnyilatkozásoknak rendkívül változatos a nyelvhasználatuk. A nyelvi rétegződésnek – talán csak a hivatali-hivatalos réteget kivéve – szinte teljes spektruma benne van, a választékos és irodalmi nyelvi kifejezésektől kezdve a családi bizalmason át az ifjúsági nyelvig, sőt olykor csaknem a vulgáris nyelvhasználatig, témaköreit tekintve pedig a kamasz és laktanyaté máig. Míg korábban nyomdafestéket nem tűrő szó nem hangzott el, ma már számos adón nincs sem témabeli, sem nyelvi-nyelvhasználati tabu. Ennek ellenére a fő gondot nem a szóhasználat jelenti, hanem a beszélgetések témája. A stílus, szóhasználat ennek függvénye.

A beszélgetés sokszor eléggé magánjellegű „jópofizás”, máskor kamaszos szellemeskedés, mely néha már-már a jó ízlés határait is súrolja. Mászor a hívott félnek valamilyen „beugratása”. Ez utóbbi – mely visszatérő in-

Tibor. (Igaz, a Bartók Rádió más hallgatóságát céloz meg, mint a kereskedelmi adók.) Csakhogy az ilyen stílusú műsorvezetéshez széleskörű ismeretek kellenek, és sok felkészülési idő. Korábban próbáltam rávenni az egyik kereskedelmi adó műsorvezetőit, hogy a csevegésbe lopjanak bele némi kultúrát: szóljanak a nap jeles eseményeiről, a naphoz kapcsolódó nevesebb személyekről vagy a műsorban szereplő zeneszerzőkről, együttesekről. Reménytelen kísérlet volt. Nemcsak a műsorvezetők ellenállásán tört meg. (Igaz, készületlenül fecsegni könnyebb, kifizetődőbb, mint adatoknak utánajárni, könnyed stílusban komoly mondanót előkészíteni és röviden megfogalmazni.)

²⁰ Deme i. m. 12.

teraktív műsorszám a egyik kereskedelmi adónknak – etikai problémákat is felvet. Egyrészt: szabad-e embereket nagy nyilvánosság előtt becsapni, kellemetlen helyzetbe hozni csak azért, hogy részben a beszélgetések provokálói, részben a rádióhallgatók jóízűt derülhessenek, más részből szabad-e az ugratások során – pl. maffiózó szerepben és bunkó stílusban – olyan nyelvezetet, kiejtést használni, mely sérthet egy kisebbségi réteget. Az egyik kereskedelmi adó két munkatársa ugyanis a beugrató műsorban cigányos-roma kiejtéssel beszélt. Ez a tény kisebbségi jogokat sérthet, mert témájával, kiejtésével rossz képet sugall a romákról. A harmadik gond: néhány külföldi csatornának és a magyar tévének is egyik kedvelt műsora volt egy időben beugratások közvetítése. Csakhogy ott megkérdőzték a szereplőket, hozzájárulnak-e a felvétel sugárzásához. A kereskedelmi adók műsorában is lelepleződik ugyan a beugratás, gyakran maga a beugratott is nagyot nevet – lehet, hogy maga engedélyezte a korábbi felvétel lejátszását –, mégis mindenképpen vesztes lesz. Megszégyenül. A nyugati adók (főleg a tévék) beugratásai sohasem alázzák meg szereplőiket. Csak derűt keltenek.

A stílust tekintve ezek a beugratós műsorok – noha többségükben nincs bennük nyomdafestéket nem tűrő szó – a vulgáris stílus kategóriájába tartoznak a szóhasználat – pl. tegezés–letegezés, megszólítás – és mondatszerkesztés tekintetében is.²¹

8.2.4. Egy másik tipikus helyzetben, a beszélgető műsorblokkokban, minden feladatot egyetlen műsorvezető-riporter lát el: beszélget a betelefonálókcal: fogadja, regisztrálja az adásba hangjukkal is bekapcsolódó hallgatók zeneszámok kérését, a hallgatók szavazatát valamely együttesre, zeneszámra, válaszol kérdéseikre, pár szót cseveg is velük, s egyúttal konferálja is a már elhangzottakat s az ezután következő számokat. Végig ő vezeti az egyes rovatok témájához kapcsolódó beszélgetéseket. A nagy gondot az jelenti ezeknek a műsorblokkoknak nagy hányadánál, hogy a műsorvezető semmiféle formában nem szakember, s nincs szakértő segítője. A beérkező telefonok olykor-olykor nehéz emberi problémákat jeleznek, s a műsorvezető, annak ellenére, hogy beszédében megfigyelhető az empátia, szakértelem hiányában nem tud érdemleges választ adni a felvetett kérdésekre, az elmondott gondokra. S nem tudnak igazi, megnyugtató választ adni a beszélgetésbe telefonon vagy sms-sel bekapcsolódó hallgatók sem. Így az egész beszélgetésnek értelmét csak a „meghallgatás is segítség” vagy a „nem

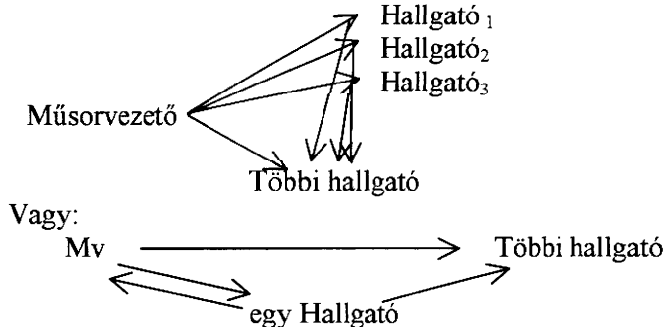
²¹ Egy kereskedelmi adón időnként akörül forgott a szó, hogy eltűnt egy műsorvezető, őt keresik a rádió munkatársai. Áttelefonok érkeznek be arról, hogy a keresett sztár melyik kocsmában fekszik részegen, hogy most éppen a telefonáló „hölgygel” közösköl stb. Fura népszerűsítés, mely abban találja a „jó” tulajdonságokat, hogy valaki berúg, vagy nőügyei vannak (Erkölcsei norma?) Olyannyira izléstelenek ezek a témák, hogy akadt hallgató, aki tiltakozott ellenük, kérte abbahagyásukat.

mondhatom el senkinek, elmondom hát mindenkinek” felfogás adja. Lényegében látszatsegítség, felületes „kitárgyalása” egy-egy témakörnek.

Ha a kereskedelmi adókkal szembeállítjuk pl. a Kossuth rádió hasonló jellegű, interaktív műsorait, ez utóbbiak fő erényét abban láthatjuk: a témák mindig közérdekűek, s a műsorvezető szerkesztő-riporterén kívül mindig jelen van a beszélgetésben a kérdéskörnek legalább egy, de gyakran két szakértője is. A kérdés megoldásának tehát nagyobb a valószínűsége.

A nyelvi formákat tekintve a telefonos, interaktív műsorok a legváltozatosabbak. A választéktostól a bizalmas kedveskedőig, a családi nyelvhasználattól a hivataloskodóig terjed a skála, beleértve a nyelvi illem sok árnyalatát, de gondjait is. Mivel teljes egészében spontán beszéd, megtalálhatók benne a hétköznapi nyelvhasználatra jellemző mondat- és szövegszerkesztési sajátságok is, beleértve a hezitálásokat, nyögéseket, szókereséseket, laza szerkezetű mondatokat – főleg a betelefonálók részéről. Kulturáltságát tekintve nem mindig a betelefonálók a legszínvonalatlanabbak. A témákat tekintve is széles a skála.

Ebben a beszédhelyzetben műsorvezető-riporterként is tevékenykedik. Kommunikációs sémáját így adhatjuk meg:

9. A közreműködők

A *közszolgálati adók* megszólalói többségükben nevükkel és foglalkozásukkal is azonosíthatók. Részben a rádió hivatásos (belső és külső) munkatársai: név szerint is ismert és gyakorlott (bemutakozó vagy bemutatott) szerkesztők, műsorvezető-szerkesztők, tudósítók, riporterek, bemondók²²; részben nevükkel és foglalkozásukkal, hivatásukkal is azonosítható szakértők, akik szakmájukat képviselik és bizonyos értelemben hivatalos minőségükben szólnak meg. Bemutakoznak az interaktív műsorokban a telefonon jelentkező hallgatók is.

²² 2001. aug. 7-én a Kossuth rádióban 5 bemondó, 17 műsorvezető-szerkesztő, 34 riporter, 4 sportriporter, 10 szerkesztő, 24 tudósító szólalt meg. – A „betanuló fiatalok” eleinte csak kisebb feladatokkal jelentkezhetnek!

A kereskedelmi adók műsorvezetői, műsorvezető-szerkesztői – a hírszerkesztők kivételével – „többfunkciósak”. A műsorvezető hol riporter, hol beszélgető társ, hol moderátor, a beszélgetés vezetője, irányítója, a téma exponálója, a szereplők bemutatója stb. Általában bemutatkoznak, megnevezik magukat, és önmagukat, illetőleg az adott kereskedelmi adót képviselik, többnyire reklámozzák is mind önmagukat, mind műsorvezető kollégáikat. Ha figyeljük az interaktív műsoraikat, azt tapasztaljuk, hogy többnyire azok a hallgatók szólalnak meg, s ők az igazi közönség, akik gondjaikkal, kérdéseikkel nem tudnak vagy röstellnek máshoz fordulni. A magukra maradtak, a „nem mondhatom el senkinek, elmondom hát mindenkinek” emberek, fiatalok. Ugyanakkor a műsorvezetőket mintegy „szakértő tekintélynek” tarják.²³ Némileg más a helyzet a tévében. Ezek adásaiban a nézők ritkábban szólalnak meg. Inkább sms-en vagy szavazással nyilvánítják ki véleményüket.

A betelefonáló hallgatók többségéről azonban alig-alig tudjuk meg, ki csoda valójában. Még életkorát, foglalkozását is ritkán. Bár elég sokan megemlítik vezetéknevüket és lakóhelyüket is, foglalkozásukról, életkorukról csak kevesen szólnak. Többségük csak keresztnévét, sőt bece- vagy szólítónevét mondja be. A műsorvezetők is így szólítják meg őket, attól függően, miként „jelentkezik” a telefonáló. Legfeljebb hangjuk, megszólalásmódjuk, beszédstílusuk alapján lehet őket valamiféle „kategóriákba”: társadalmi, életkori, műveltségbeli csoportokba sorolni. Emiatt jó néhányszor meg is tévednek és zavarba is jönnek a műsorvezetők a nyelvi illem (tegezés, megszólítás, köszönés, említés, tegezés–nem tegezés) dolgában: tévesen ítélik meg a partnerviszonyt, ezért helyesbíteniük kell a nyelvi udvariassági formákon.

10. A nyelvhasználat, a nyelvi illem és magatartáskultúra

A nyelvi illem és magatartáskultúra (pl. köszönés, megszólítás, megnevezés-bemutatás, bemutatkozás, említés, tegezés–nem tegezés (magázás, önözés, említésszerű megszólítás, foglalkozások, funkciók említése, köszönés, elköszönés stb.) terén eléggé nagy a változatosság és a bizonytalanság. Erre már több korábbi elemzés is utalt. Olyan elemzés azonban még nem készült, amely alaposan megvizsgálná a közszolgálati vagy a kereskedelmi adók – akár csak egyetlen adó – nyelvhasználatát. Az eddigi megfigyelések alapján mégis azt mondhatjuk, hogy a *közszolgálati adóknak*, főleg Kossuth rádióknak mértéktartó és jó értelemben véve konzervatív, illetudó a nyelvi és magatartáskultúrája, noha néha akadnak kifogásolható jelenségek is. Ropant változatos, már csak a közreműködőknek (megszólalóknak) – egy előző

²³ Ezért volt fontos annak idején Csiszár Jenő műsora, az „Apukám világa”, mert ezeket a hallgatókat szólította meg, az ő gondjaiknak adott megnyilatkozási lehetőséget.

jegyzetben bemutatott – sokféle foglalkozása, rangja, beosztása, szakértelme miatt is.

Fokozottan sokféle és bizonytalan a nyelvi illem és magatartáskultúra a *kereskedelmi adóknál* is. A teljes, a valódi helyzet bemutatását ez esetben is alapos elemzésnek kell megelőznie. Egy általános sajátosság mégis megfigyelhető. A kereskedelmi rádiók adók zöme műsoraival általában egy meghatározott közönséget céloz meg. (A Danubius és a Sláger a fiatalabbak bizonyos körét.) Műsorvezetői gárdájuk is – kevés kivételtől eltekintve – fiatalokból áll (egy részük valójában nem fiatal, csak úgy tesz, mintha az volna, legtöbbször ők tévesztenek stílust és hangvételt). Mindezek következtében fiatalos ezeknek a kereskedelmi adóknak a hangvétele is. Általánosabb tehát a tegezés–tegeződés, az ennek megfelelő köszönés és megszólítás is.

Mégis megfigyelhető valamiféle sajátos kettősség: az adott rádió szignáliszerű bejelentkezéseiben, a mindenkihez szóló közlésekben nem tegezi, hanem vagy önözi, vagy általános alannyal (többes számú és harmadik személyű igealakokkal) nem tegezve szólítja meg hallgatóit. Ugyanígy az általános érdekű reklámokban. Viszont többnyire tegező (ige)alakokkal és ezeknek megfelelő köszönési, megszólítási formákkal beszélgetnek a műsorvezetők egymással is és a betelefonálók többségével is az interaktív műsorokban, amelyekben a műsorvezető közvetlen kontaktusban van egy-egy hallgatóval. Többnyire oldott és divatos köszönéssel (*szia, helló, csau* stb. – de előfordul a *csókolom* és a *kezét csókolom* is), tegezve és bemutatkozásuknak megfelelően keresztnévükön szólítják meg a betelefonálókat (hiszen azok is így köszönnek, így mutatkoznak be, s nemegyszer a műsorvezetőket is tegezve és a keresztnévükön szólítják). Úgy látszik, a hallgatóság többsége igényli (vagy megszokta) ezt a fiatalos stílust. Tegezéssel találkozunk azokban a (pl. a koncertekre, bulikra hívogató) reklámokban is, amelyeknek célzott közönsége a fiatalabb korosztályból kerülhet ki. Bizony néha a beszélgetés közben derül valami fény a betelefonáló életkorára, foglalkozására, s ilyenkor megváltoznak a nyelvi udvariassági formák. Ez a „lépésváltás” többnyire nőekkel való beszélgetésekben figyelhető meg. Olykor gondot jelent mind a műsorvezető, mind a betelefonáló (férfi) számára: miként említsék a nőket. Ilyenkor jelennek meg bizonyos választékosabbnak tekintett formák (pl. *nő* helyett *hölgy*, a *feleség* helyett a *neje* stb.). És néha megjelennek primitíven választékos formák is. (Ezek bemutatása ismét előzetes és alapos elemzést igényel.)

Még csak most van készülöben egy alaposabb (összevető) elemzés, mely a Kossuth adónak, a Danubius és a Sláger Rádióknak 2001. augusztus 7-i „beszédproduktumát” vizsgálja. Néhány statisztikai adat összevetése érdekes különbségeket és hasonlóságokat mutat.

A három adó teljes napi összesített szóelőfordulása (az adatokat enyhén felfelé kerekítve):

207 670 előfordulás/20 600 lemma (szógyed vagy címszó), melyben a homonimák egy címszónak számítanak. Az egyes adókra lebontott adatok többféle bontásban, olykor egymást (részben) fedő „halmazokban”:

Kossuth adó <i>előfordulás/lemma</i>	Danubius <i>előfordulás/lemma</i>	Sláger <i>előfordulás/lemma</i>	Összesített adatszám <i>előfordulás/lemma</i>
113 310/14 480	52 260/7230	42 100/6190	207 670/20 600
Bemondói szövegben, írott alapról			
14 385/2648	13 155/2705	12 113/2375	39 655/5545
Hallgatói megszólalás			
3 375/1110	6 780/1650	3025/1040	13 180/2950
Írott alapú megszólalás (hír, tudósítás, jegyzet, reklám stb.)			
57 785/7830	22 900/3925	24 335/3745	93 030/11 200
Szakértői szöveg			
38 110/7020	955/505	730/253	39 795/7230
Műsorvezetői szöveg			
20 490/4710	15 625/3260	13 435/3075	49 540/8440
Riportalany (többnyire megvágott szövegben)			
47 963/8005	8 635/2102	3 845/1200	60 440/9465
Riporter (többnyire együtt megvágott és spontán szövegben)			
12 740/3240	8 705/2005	4 580/1380	26 0105/4695
Tudósító			
14 385/3665	—	1175/550	15 550/3900

Ha a kerekített (és egyelőre nem teljesen pontos) adatokat összevetjük, láthatjuk, hogy nyelvileg jóval szegényesebbek a kereskedelmi adók. Ez érvényes tematikájukra is. Igaz, a beszédre, csevegésre szánt idő is jóval kevesebb, s más a kereskedelmi adók célja is.

Mindeddig nem vizsgálták meg alaposabban a spontán beszéd (benne a beszélgetés) szöveg- és mondat szerkesztését. Különösen nem nagyobb anyagon. Egy most készülő elemzés anyaga alapján bizony úgy tűnik, spontán előszóban, váratlan beszédhelyzetekben és eléggé változatos partnerviszonyban bizony – néha még szakelőadók is – nehezen tudják megfogalmazni gondolataikat pontosan kerek mondatokban, azaz olyan mondat sorok-

ban, amelyek nyelvileg is, logikailag is meg és össze vannak szerkesztve, nyelvileg is, logikailag is jól kapcsolódnak egymáshoz. Bizony a rádióban felhangzó nyilvános spontán beszédben – olykor ijesztően – sok a nyögés, hezitálás, a pontatlan szóhasználat, a grammatikai henyéség, a körülményeskedés. Bár a spontán beszéd megenged bizonyos lazaságot, „a” rádiósnak meg kell tanulnia a pontos fogalmazást, a szinte nyomdakész szövegalkotást. (Erre egyelőre még az egyetem sem készíti fel fiataljainkat.)

11. Az adók céljáról, programjáról, koncepciójáról

A Kossuth rádiónak elemzésre átadott anyagából – de nem csak ebből – egyértelműen kitetszik, hogy célja – a közszolgálati rádió funkciójának megfelelően egyrészt a hallgatóknak – szakértők bevonásával – sokirányú, tény-szerű, tárgyilagos és részrehajlásmentes tájékoztatása aktuális politikai, gazdasági, kulturális stb. kérdésekben. (Persze kérdés: tudnak-e, akarnak-e, mernek-e, lehetnek-e ilyenek lenni.) Másrészt célra kulturált és emelt szintű szórakoztatás is különféle zenei, irodalmi, tudománytörténeti stb. műsorok által. Mindennek mozgatói a közszolgálati rádióknak a rádiós szakmában is felkészült munkatársai, akiknek műsorvezetésén, beszédén érződik egyrészt a felelősségtudat, az elhivatottság, de érződik az is, hogy készültek és felkészültek is az éppen szóban forgó témából és az annak ismereteit közvetítő-kifejtő szakértőből is.²⁴

A kereskedelmi rádiók elemzett műsoraiból az elemzés során is az derült ki, hogy fő céljuk egyrészt a célzott közönség szórakoztatása, mégpedig olyan interaktív műsorok formájában, melyeknek nagyobb részét – főleg a zenei blokkokat – a hallgatókkal együtt szerkesztik. Ezen felül vannak más, olyan műsorblokkok is, melyeknek egy részét maguk a rádiós munkatársak állítják össze, más részét (pl. a tematikus beszélgető műsorblokkokat) a hallgatókkal közösen „szerkesztik meg”, hozzák létre.

Céljuk ezeknek a rádióknak a – fizetett – reklámok közvetítése is. Hogy milyen reklámokat közvetítenek és milyen mértékben, mennyiségben az külön elemzés feladata lesz majd. (Megjegyzem, az elemzett nap reklámjai nem hiszem, hogy „behoznák” a rádiók működtetési költségeit!)

Céljuk még ezeknek a rádióknak, hogy bizonyos közéleti vagy közérdeklődésre érdemes vagy ilyenekkel kapcsolatos eseményekről a hírek, sporthírek, meteorológiai jelentések, útinform-jelentések beolvasása és bizo-

²⁴ A kereskedelmi adók létrejöttét, célját, sajátos profiljuknak kialakulását, „megcsontosodását” részletesen és figyelemre méltóan tárgyalja kiváló szakdolgozatában Szakács Édua (A Magyar Rádió helyzete a kereskedelmi adókkal folytatott versenyben. Szakdolgozat, PPKE 2003.) A beszélgetések tartalmával, mondanivalójával Szakács Édua nem foglalkozik. Csak udvariasan annyit mond: „témájuk magánélet, a sztárok magánélete, a szerelem, a szexualitás, a bugyuta telefonos játékok, mozi”. A hangvételtől pl. „harsány, fiatalos”. Pedig érdemes lenne alaposabban is megvizsgálni mind a tematikát, mind a stílust, hangvételt, hogy a hangvétel és stílus leszall-e alpári rétegekbe, lejjebb vive az értékeket, vagy pedig megpróbálja felemelni – etikailag is, nyelvileg is – a hallgatóságot.

nyos reklámok leadása által tájékoztassák hallgatóikat. (Érdemes meg vizsgálni – összevetve a közszolgálati adók és az újságok megfelelő napi híradásaival –, hogy milyen hírek, milyen tények milyen mértékben jönnek-férnek át a kereskedelmi rádiók „hírkapuin”, és milyen tálalásban jelennek meg a híradásokban.)

A kereskedelmi adók szórakoztató jellegével kapcsolatban azonban felmerülhet néhány kérdés – nem annyira a zeneszámok megválogatásával, hanem a prózai szövegek tartalmával, mondanivalójával, stílusával kapcsolatban.

Felvetődik a kérdés: nem lehetne-e, nem kellene-e – a megszabott szűk kereteken belül is – igényesebbé tenni ezeknek az adóknak nyelvi és tematikai világát, hogy műsoraikkal közönségüket és a szponzorokat ne csak kiszolgálják, hanem szolgálják is célzott közönségüknek szórakozását, de kultúráját is. Hiszen lehet(ne) szórakoztatni a hallgatókat úgy is, hogy közben kulturális ismereteket is adunk át könnyed, élvezetes formában, stílusban. Ennek célja a szórakoztatás mellett a megcélzott hallgatóság „felemelése” lenne. Ez azonban feltételezi, hogy – korábban és többféle formában is – alaposan felkészüljön a rádiós munkatárs a szóban forgó vagy tervezett témából: ez azonban kemény és alapos felderítő, ismeretszerző munkát kíván meg a műsorvezetőtől. – Sajnos lehet szórakoztatni a hallgatót semmitmondó fecsegéssel, üres diskurálással. Ehhez viszont nem kellene előmunkálatok. A kereskedelmi rádiók műsorainak jelentős hányada azt sugallja: a kereskedelmi rádiók munkatársai többnyire nem az okos szórakoztatást célozták meg. Többnyire üres fecsegéssel töltik ki a beszédre szánt időt. Még az 40-50 év körüli műsorvezetők is olykor olyan témákról fecsegnek, melyek 10-14 éves korban lehetnek érdekesek, vagy laktanyai környezetben. Máskor, komoly mondanivaló, komoly téma esetén pedig az hallatszik ki a műsorvezető beszédéből, hogy nem készült fel igazán a szóban forgó kérdésről, ezért nem tudja eléggé jól irányítani a beszélgetést.

Amikor a frekvenciákat odaítélik egy-egy kereskedelmi adónak: van-e ennek valami (színvonalbeli) kritériuma? Ennek, ezeknek betartását, megtartását ellenőrzi-e a kulturális minisztérium, a kereskedelmi adónak (esetleg külföldi) tulajdonosa vagy bármely más fórum? S van-e a megállapításuknak foganatja? Vagy mindegy, mi folyik az éterben csak fizessenek érte?

El kellene gondolkoznunk a kereskedelmi rádiók felelőseinek, van-e egyáltalán, s ha van, mi és milyen a koncepciójuk a rádióműsorok célját és tartalmát illetően. Megelégszenek-e azzal, hogy megszabott időegységekben zene, reklám, beszéd hangzik el, s ezen belül minden „ahogy esik, úgy puffan”, vagy pedig a megadott, megszabott és kötelező műsorstruktúrához alkalmazkodva megcélzott hallgatóságuk – sok esetben bizony alacsony – kulturális színvonalát is megpróbálják megemelni. Ehhez persze minőségi alapon kellene megválogatniuk munkatársaikat, a munkatársaknak pedig

előbb – mielőtt megszólalhatnak – szakképzettséget, szakmai gyakorlatot kellene szerezniük, majd már ennek birtokában – még az adóstúdióban töltött idő előtt és azon kívül is alapos (előzetes előkészítő) munkát kellene végezniük. Tapasztalatból tudom, hogy a kereskedelmi rádiók némelyik munkatársában megvan erre a hajlandóság.

Ez utóbbi feladatot azonban csak „hozott anyagból”, abból a nyelvi és kulturális felkészültségből, amelyet az ifjú korosztály átvett, aligha lehet a rádiózást és a televíziózást is igényesen, emelt szinten, a köz előrehaladása érdekében művelni.

Ahhoz a feladathoz, amit „a” rádiózás megkívánna, rengeteget kell tanulnia a kezdő rádiósoknak.

Érdemes elgondolkozni azon, amit Umberto Eco mond a televízióról. Érvényes az a rádióra is: „Egy időben mindenki trágárul beszélt, iskolában, munkahelyen, ágyban. Később nyilvános helyen már vigyázni kellett, ezért aztán az östévé [...] illedelmesen beszélt. A független televíziók viszont azt akarják, hogy a közönség magára ismerjen, és azt mondja: »Ezek mi vagyunk.« Így aztán a komikus színész vagy a műsorvezető – miközben egy nő ülepét bámulva adja fel a rejtvényt – trágár szavakkal és célzásokkal halmoz el bennünket. A felnőttek otthonosan érzik magukat, a képernyő végre olyan, mint az élet. A gyerekek meg tudomásul veszik, hogy nyilvános helyen így kell viselkedni; így is képzeltek.” (Umberto Eco: Az új középkor. Európa Könyvkiadó, Bp. 2002. 83–4.)

Talán érdemes volna minden rádió és televízió munkatársának és leendő munkatársának figyelembe vennie Petőfi és Illyés Gyula (némileg módosított) szavait:

Ha nem tudsz mást, mint eldalolni
Saját fájdalmaid s örömed:
Nincs rád szüksége a világnak,
S azért a szent fát félretedd.

(Petőfi: A XIX. század költői)

„Jól beszélni és írni magyarul [és minden anyanyelven] ez ... igazándiból: jellemkérdés.” (Illyés Gyula: Magyar beszéd – elemistáknak)

A Magyar Televízió hírműsorainak nyelvi, stilisztikai sajátosságai

I. Két felkérés, két látlet a televíziós hírműsorokról

1991 kora tavaszán a Magyar Televízió (akkor még működő) Nyelvi Bizottsága azzal bízott meg, hogy készítsék jellemzést és értékelést A Hét és a hozzá kapcsolódó tévéhíradó nyelvhasználatáról. A 14 gépelt oldalnyi elemzésből és 12 oldalnyi adattárból álló tanulmány a március 31-e és április 28-a közötti öt adás anyagát dolgozta fel. A szakvéleményt a bizottság megvitatta, de publikálására sem akkor, sem azóta nem került sor.

2003 októberében az Eszterházy Károly Főiskola Kommunikáció Tanszéke egynapos konferenciát rendezett Sajtónyelv – médianyelv címmel, s ezen előadást tartottam a fenti témáról. Az erre a célra újonnan gyűjtött példákon kívül felhasználtam a korábbi vizsgálat néhány adatát és megállapítását is, arra azonban nem vállalkozhattam, hogy párhuzamot vonjak a közszolgálati televízió hírműsorainak jelenlegi és tizenkét évvel ezelőtti nyelvi állapota között (ehhez sokkal kiterjedtebb adatgyűjtésre és ezeknek az adatoknak a statisztikai feldolgozására lett volna szükség).²⁵

Az alábbi szöveg a régebbi elemzés eredményeiből csak annyit tartalmaz, amennyit ma is aktuálisnak tartok, kiegészítve ezt az újabb gyűjtésből (az MTV 2003. október 8-i, 9-i, 13-i és 14-i esti híradójának anyagából) merített adatokkal és megfigyelésekkel. Ez az oka annak, hogy tanulmányomban felváltva fordulnak elő 1991-ből és 2003-ból való idézetek, műsorrészletek. Ha ezeknek alapján az olvasó mégis következtetéseket vonna le a műsor(típus) nyelvének változásáról, illetve változatlanságáról, az nem volna idegen a szerző szándékától.

²⁵ A sajtónyelv (s ezen belül a televízióbeli nyelvhasználat) sajátosságairól vö.: Grétsy László (szerk.): Nyelvészet és tömegkommunikáció. I–II. Tömegkommunikációs Kutatóközpont. Bp. 1985; Balázs Géza: Médianorma. A nyilvános megszólalás esztétikája. Magyar Rádió Rt., Bp. 2000; Bencédy József: Sajtónyelv. Sajtóház Kiadó, Bp. é. n. [2000].

A nyelvi adatokat és azok vázlatos értékelését négy részre osztva mutatom be:

- szóhasználat (új szavak, divatszavak, idegen szavak, magyarítás);
- nyelvi képek (köznyelvi képek, közhelyek, képzavarok, megújítás);
- a riporterek beszéde (nyelvi illetan – riporteri illetan);
- a riportalanyok beszéde (finomkodás, stiláris fellazulás, eldurvulás).

A rendelkezésemre álló terjedelem korlátozottsága és egyéb okok miatt nem lesz tehát szó a mondat- és szövegfonetikai jelenségekről, a műsorfeliratok (inzertek) helyesírásáról, továbbá a klasszikus nyelvhelyességi kérdésekről (kivéve az idegen szavak használatát). Ez azonban természetesen korántsem jelenti azt, hogy ezen a téren már nincs semmi tennivaló a Magyar Televízió háza táján.

II. Szóhasználat

A vizsgálat kezdetén azt reméltem, hogy a felmérés „melléktermékeként” a hírműsorok aktuális riportjaiból rengeteg vadonatúj szót, kifejezést fogok tudni összegyűjteni. Ebben a várakozásomban, sajnos, csalatkoznom kellett, mert a riporterek, sőt a nyilatkozók is olyan választékos (olykor azonban: lapos) köznyelviséggel fejezték ki magukat, hogy az élőnyelv új keletű szavai kívülrekedtek mondataikon. Így csupán a *valutapörgetés* összetétellel (jelentése feltehetőleg: ’idegen valuta többszöri illegális átváltása’) gazdagodott a gyűjteményem. Ezenkívül a törökbálinti „zendülés” kapcsán hallhattam néhány olyan katonai zsargonszót, amelyek az én – nem katonaviselt – fülemben újként csengtek: „Az újonc hol *porosfülű* volt, hol meg *kopasz*, de mindenkor a személyiség összezúzása volt a cél”; „Lejött hozzánk az *üti* [= ügyeletes tiszt]”; „A parancsnok felhívott minket az *üti* elé”; „Jöttek este a *váposok* értünk, és behoztak ide a Fő utcába”. A riporter nem mindegyik zsargonszónak az értelmét magyarázta meg; pl. a *váposok* (*VÁP-osok*?) mozaikszónak a jelentése végig tisztázatlan maradt.

Az öt megnézett és feldolgozott adás műsorvezetői összekötő szövegeiben és riporteri kérdéseiben természetesen felbukkantak a beszélt nyelv és a sajtónyelv divatszavai, bár jóval ritkábban, mint amitől tartani lehetett: „A rövidebb hét is ugyanazt a szorongást hozta, amivel mostanában *együttélni* kényszerülünk”; „Mégis, mennyi gyereket tudna *fogadni* egy ilyen kórház?”; „szó lesz az önkormányzatokról, amelyek, úgy tűnik, nem tudják nagyon *kezelni* ezeket a KGST-piacokat” (a mai olvasó számára, persze, már a *KGST-piac* [= szabadtéri zsidopiac] kifejezés is korjelző elem; helyét az utóbbi időben a *kinai piac* foglalta el). „Csak *kezelni* lehet ezt a problémát” – mondta erről egy önkormányzati tisztviselő (azaz kezelni lehet ugyan, megoldani azonban nem!).

A divatszók egy része nem csupán divatos, hanem egyszersmind helytelen is. E szavaknak – pl. *eredményez* (negatív értelemben), *felvállal*, *múlik valamin*, *ügymond*, *vezetés* 'vezetőség, vezetők' – bőséges nyelvművelő irodalmuk van²⁶, ezért itt nem is foglalkozom velük. Újabb keletű szóhasználati hiba viszont a *törvénykezés* 'bíráskodás, ítélkezés' főnévnek 'törvényhozás, törvényalkotás' jelentésben való politikai nyelvi és sajtóbeli alkalmazása: „a *törvénykezés* üteme nehézkesnek bizonyult”; „A Szabad Demokraták Szövetségének ez a kezdeményezése voltaképpen megállította a *törvénykezést*”; „Kissé meghökkentünk attól, hogy az SZDSZ megállította a parlamenti *törvénykezési* folyamatokat”. A szó ebben az értelmében sűrűn ismétlődik a parlamenti tudósításokban (és másutt is), úgyhogy idővel ezt az új jelentését is számon kell tartani (bár a Magyar értelmező kéziszótárnak 2003-ban megjelent átdolgozott kiadása egyelőre „helytelen használat”-ként marasztalja el²⁷).

Tipikus jelenség az élőnyelvben az igekötő elhagyása. Főként a sietségnek tudható be, de más okai is lehetnek. Erről az elég széles körű tendenciáról évekkel ezelőtt egy hosszú tanulmányt publikáltam²⁸, de azóta is sok példát látok, ill. hallok rá. A televíziós hírműsorokban elhangzott igekötő-elmaradások a védhetőbbek közül valók: „A fegyelem és az önérzet konfliktusát nem könnyű *egyeztetni*” [= összeegyeztetni, még pontosabban: áthidalni]; „Rendkívüli állapotot *hirdetett* [ki] az olasz kormány”; „az illetékesek erőteljesen cáfolják azt a feltételezést, hogy J. G. *váltaná* őt [fel] állomáshelyén.”

Szótévesztés alig fordult elő, s ez igen örömdetes. Inkább pongyolaságnak (pongyola szóhasználatnak) kell minősítenünk a *mennyi* kérdőszónak megszámálható személyekre való alkalmazását: „*Mennyi* [= hány] gyereket tudna fogadni egy ilyen kórház?” A *bocsát* – *bocsájt* alakpár tagjai közül terjedőben van a *j* hanggal bővült változat, s ez az élőbeszédben nem is kifogásolható, még a nyilvános beszédben sem: „Egymást érték a tömeges *elbocsájtások*.” Az már inkább bántja nyelvérzékemet, ha a vállalkozói számlán ilyen rovatot kell kitöltenem: „a *számlakibocsájtó* adatai”.

Itt kell sorra kerítenünk az oda nem illő szóhasználat, a stílustalanság eseteit is: „Göncz Árpád találkozott az indiai kulturális és közélet jeles *figu-*

²⁶ Vö. Grétsy László – Kemény Gábor (szerk.): *Nyelvművelő kéziszótár*. Auktor Könyvkiadó, Bp. 1996. 151, 184, 395, 598–599, 621; Kemény Gábor – Szántó Jenő (szerk.): *Mondd és írd! Válogatott nyelvművelő cikkek*. Második, bővített kiadás. Auktor Könyvkiadó, Bp. 2002. 116–119, 141–142.

²⁷ Magyar értelmező kéziszótár. Második, átdolgozott kiadás. Főszerk. Pusztai Ferenc. Akadémiai Kiadó, Bp. 2003. 1367.

²⁸ Kemény Gábor: *Igekötő-elhagyási tendencia: normasértés vagy normatágítás?* In: Kemény Gábor (szerk.): *Normatadat – nyelvi norma*. (Linguistica, Series A, Studia et dissertationes, 8.) MTA Nyelvtudományi Intézet, Bp. 1992. 205–227.

ráival” [= alakjaival, szereplőivel, képviselőivel]. Ebben a másik műsorvezetői fejtegetésben viszont nem számít stílusalannak a *figurák* említése, mert a belgrádi tüntetők talán valóban csak figurák (sakk- vagy bábfigurák) voltak az őket mozgató politikai erők kezében: „A tüntetők, a »vízágyúforradalom« névtelen *figurái* kijelentették, ...” Hogy mit jelentettek ki, az ma már érdektelen, de a pejoratív melléközöngé ettől függetlenül is nyilvánvaló.

Idegen szóból nagyjából ugyanannyi volt a hírműsorokban, mint más tévéadásokban (de inkább kevesebb, mint több). A régebbi példák közül kiemelkedik divatszerű gyakoriságával az *akkreditív* főnév. A nyilatkozó szakértők aggálytalanul ismételték, az emberek nagy része pedig feltehetőleg nem értette (de annyi mást sem ért!). Az egyik riporter dicséretet érdemel, mert egy ízben megpróbálta tájékoztatni nézőit az idegen szakszó jelentéséről, méghozzá anélkül, hogy riportalanyságát megakasztotta volna: „Az *akkreditív*, a *hitelkonstrukció* nem fog megnyílni.” Az Idegen szavak és kifejezések szótára így határozza meg az *akkreditív* főnév értelmét: „pénzhitel/áruhitel felvételére jogosító, bankhoz/vállalathoz intézett írásbeli okmány, bankközi hitellel; meghitelező levél”²⁹. Pontos és rövid magyar megfelelője nem lévén, túrnunk kell az idegen szót, de első kimondása után illetet volna megmagyarázni, mit is jelent valójában.

Egy másik interjúban ugyanez a riporter rá is kérdezett a nyilatkozó politikai egyik homályos értelmű idegen szavára: „Ebben a politikai szituációban már *pragmatikus* szempontok is szerepet kell, hogy játsszanak.” A riportalanyságból így módon előcsalogatott magyar jelző, az *ellátási* azután világossá tette, mit kell értenünk a *pragmatikus* szempontokon. Amikor viszont ugyanebben a riportban a *pozitív diszkrimináció* került szóba, a riporter már se kiegészítéssel, se rákérdezéssel nem sietett a fogalmat esetleg nem ismerő nézők segítségére.

Az újabb gyűjtésben is találhatunk jó példákat az idegen szónak a magyar megfelelővel való együttes említésére és ezáltal való diszkrét megmagyarázására. Ez persze redundancia, de szükséges redundancia, mert elvileg egyetlen nézőt sem lenne szabad kirekeszteni az információ befogadásának lehetőségéből. Figyelemre méltó, hogy ezek a példák nem az interjúkészítőtől vagy a műsorvezetőtől, hanem magától a nyilatkozótól valók: „a multinacionális cégek igényelnek bizonyos végzettségeket, erre a hallgatók magukat gyorsan át tudják képezni, tehát *konvertibilis, átváltható* a diploma”; „... és ezáltal *átláthatóságuk*, a felhasználhatóság, a *transzparencia* is javuljon” (igaz, hogy az utóbbi idézetben az idegen szó „értelmezi” a magyart!).

Némelyik idegen szó a közéleti nyelvhasználatban, ill. az azt tükröző sajtónyelvben kezd elkülönülni a neki korábban teljességgel megfelelő ma-

²⁹ Bakos Ferenc: Idegen szavak és kifejezések szótára. Akadémiai K., Bp. 2002. 16.

gyar szótól. Egyelőre talán csak hangulati, stílusbeli ez a köztük levő különbség, de idővel jelentéskülönbséggé erősödhet. Ilyen van kialakulóban a *tüntetés* és a *demonstráció* között. Mind a Bakos-szótár, mind az új ÉKsz. a *tüntetés* szót adja meg a *demonstráció* magyar megfelelőjeként³⁰, de a médiából az idegen szó szinte teljesen kiszorította a magyart: „[Az ózdi kohászok] február 26-án városi *demonstrációt* tartottak”; „Azt is sérelmezték a munkásgyűlésen, hogy eddig az elmúlt nyolc hónapban egyetlenegy *demonstrációjukon* sem vett részt első számú vezető”; „Az orvosok *demonstrációja* nem marad el holnap”; *Orvosdemonstráció* (cím a tévéhíradóban). Ennek háttérében talán az húzódik meg, hogy míg a *tüntetés* politikai, (munkás)mozgalmi, sőt forradalmi képzeteket kelt, addig a *demonstráció* a megmozdulásnak inkább érdekképviseleti, érdekvédő, gazdasági jellegét domborítja ki.

A 2003 őszen gyűjtött újabb idegen szavak (divatszavak) nagy része összetett szó: *gazdaregisztráció* 'földek, állatállomány felmérése; a gazdálkodók nyilvántartásba vétele'; *etnobiznisz* 'az a jelenség, hogy valaki megélhetési okokból egy olyan nemzetiségi csoport, nemzeti kisebbség képviselőjeként lép fel, amelyhez valójában nem is tartozik'; *krizisautó* 'bajba jutott emberek, különösen hajléktalanok sürgősségi ellátását végző (mentő)autó'; *krizisellátás* 'ilyen emberek egészségügyi ellátása'; stb. Az összetételek után megadott értelmezések hosszadalmassága jól mutatja, milyen nélkülözhetetlenek a médianyelv számára ezek az összetételek. Nem meglepő tehát, hogy az Édes Anyanyelvünk folyóirat Címszavak az új értelmező szótárhoz, majd Új szavak, kifejezések című, e sorok írásakor 28. folytatásánál tartó rovatának anyagát nagyjából összetételek teszik ki.³¹

Egy korszak ízlését, gondolkodásmódját, szellemi és anyagi törekvéseit mindig kitűnően jellemzik az épp akkor divatozó szavak.³² Jegyezzük hát fel, hogy 2003. október 14-én az MTV híradójában pár perc leforgása alatt a következő idegen elő- vagy utótagú összetett szavak hangzottak el: *Gazdaregisztráció* (cím, l. fentebb is); *ökoélelmiszer*, *öko gazdaság*, *öko gazdálkodás*, *öko gazdálkodó*; *biobor*, *biogazdaság*, *bioélelmiszer*, *bioszendvics*, *biokecskesajt*, *biotermék*. Igaz, hogy ezután arról is értesülnünk kellett, hogy „változik a *kábitószerszám*paradigma”. Hogy ennek mi az értelme, az számomra nem derült ki a műsorból, ennél fogva nem is vállalkozhatom a kifejtésére.

³⁰ Bakos i. m. 130; ÉKsz.² 214.

³¹ B[alázs] G[éza]: Címszavak az új értelmező szótárhoz. Édes Anyanyelvünk 1998/4–2000/5.; Új szavak, kifejezések. Uo. 2001/1–.

³² Vö.: Kiss Gábor – Pusztai Ferenc: Új szavak, új jelentések 1997-ből. Tinta Könyvkiadó, Bp. 1999; Minya Károly: Mai magyar nyelvújítás. Szókészletünk módosulása a neologizmusok tükrében a rendszerváltozástól az ezredfordulóig. (Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához XVI.) Tinta Könyvkiadó, Bp. 2003.

III. Nyelvi képek

A nyelvi képekkel még a szépirodalomban is csínján kell bánni, hogy hatásuk maradéktalanul érvényesüljön. Hát még a sajtóban, s mindenekelőtt a televízióban! Nem bíráltnak, hanem dicséretnek szánom tehát azt a megállapítást, hogy a televíziós hírekben, kommentárokbán, műsorvezetői összehasonlító szövegekben aránylag kevés a szókép, a hasonlat. Egy-egy tárgyiasító metafora azonban olykor jól szolgálja a közlés eredményességét azzal, hogy megkönnyíti az elhangzottak befogadását. Pl. a műsorvezető ezzel zárja bevezető szavait: „Nagyjából ilyen gondolatok körül *forogólódunk* a mai Hétfén.” A tudati folyamatokat konkretizáló *forogólódik* metafora ugyanabban a képzetkörben mozog, mint a *körül-* vagy *körbejár valamit*, de legalább nem közhely (s nem is vált azzá).

A hírműsorok nyelvi képeinek nagy többsége nem eredeti alkotás, hanem köznyelvi kép, ill. közhely: „Az eddigi *pengeváltások*, vagyis viták személyi kérdések körül zajlottak”; „akkor már teljesen vége ezeknek a [...] *lórúgás-szerű* áremeléseknek?”; „ez a gond [ti. a szegénység] *időzített bombaként fog ketyegni* az új társadalmi rendszerek alatt”; „az állam képviselőjében Cs. úr, *mint Isten ostora*, odacsapott”.

Ez az enyhe közhelyszerűség nem olyan nagy baj, mint amilyennek látszik, mert ebben a műfajban nem az a lényeg, hogy a soha-nem-volt kép ott szülessen meg a szemünk láttára vér és könnyek között, hanem hogy a már meglevőt, a készen kapottat ügyesen és stílusosan használják fel. E tekintetben nem lehet semmi érdemleges kifogásunk az MTV hírműsorainak nyelvi képeivel szemben. Sőt némelyikük még tetszett is, mint ezek a konkrétat elvonttal összekapcsoló, a konkrét és az átvitt értelmű elemek közötti szemantikai síkváltáson alapuló metaforák: „Vajha minden hetünk ilyen nyugodt lenne. Viaskodásoktól, torzsalkodásoktól, *puskával és szavakkal való öldökléstől* mentes”; „Szeretném remélni, hogy ez a példa nélküli diplomáciai belháború hosszú évtizedekre *unikum* marad.” Az utóbbi, szójátékszerű kép legalább egy kis derűt csempész az ilyen műsoroknak egyébként sokszor túl komoly hangnemébe: az említett „diplomáciai belháború” ugyanis a Zwack Unicumot gyártó cég tulajdonosának washingtoni nagyköveti állása körül robbant ki.

Olykor több képelemből álló, allegorikus jellegű képegyüttesek, valóságos komplex képek is színezik a stílust, főként a műsorvezetők vezércikkyszerű bevezetőit: „Miért kell magyarázkodnia annak, aki egyértelműen jó szándékkal gondolkodik, és miért talál *termő talajra a gyom?*”; „Mert lehet *párbajozni* elegánsan, a kódex szerint, és lehet a kocsmában *verekedni*. Lehet, hogy az előbbi halálos kimenetelű, az utóbbinál csak valakinek az orra törik be, de számomra mindenképpen a *párbaj* a rokonszenvesebb.” Ez a

módszer sem kifogásolható, bár nyilván nem mindenkinek tetszik. De lehet-e ízlésbeli dolgokban mindenkinek a kedvére tenni? Arra azonban ügyelniük kell az ékes szavú műsorvezetőknek (és persze a többi munkatársnak is), hogy a képszerűség, képletesség ne fulladjon képzavarba. Néhány nyelvi fordulat ugyanis legalábbis súrolta ennek határát: „Naponta olvasom, hogy ennek az embernek a politikai *pályája* már végképp *befellegzett*”; „Ez volt a húsvéti ünnepek talán *legnagyobb szelet vető* belpolitikai ügye”; „A jövő csak abból a múltból *hosszabbítható meg*, amit ők [ti. a XX. század klasszikus magyar írói] megírtak.”

Az újabb gyűjtés során is találkoztam nyelvi képekkel, bár számuk tovább csökkent a kilencvenes évek elejéhez képest. A tévéhíradó egyik főcíme, az *Aranytartalek* arra utal, hogy nagy mennyiségű földgázt találtak Hajdú-Bihar megyében. Ez a metafora akkor lett volna igazi megújított köznyelvi kép, ha az Alföldön nem földgázt, hanem aranyat találtak volna. De éadjuk be ennyivel is!

A műsorvezetők szívesen folyamodnak ismert mondásokhoz, szállóigékhez, sőt szépirodalmi idézetekhez is. Ez utóbbiak eredeti kontextusukból kiemelve az új, alkalmi kontextusban groteszk, ironikus felhangot kaphatnak. Ilyen volt pl. az, amikor a tévéhíradó műsorvezetője József Attila Altatóját idézte abból az alkalomból, hogy egy kamion áttörte egy hatéves kislány hálószobájának falát, de a gyermek nem sérült meg, mert a hatalmas jármű néhány centiméternyire az ágyától megállt: „*Álmában csönget egy picit...*” A hatást csak fokozta a szándékos képzavar (minthogy sem a kamion, sem a gyermek nem szokott csöngetni).

IV. A riporterek beszéde

A hírműsorok hivatásos közreműködőinek nyelvhasználata minden tekintetben példa és minta a nagyközönség számára, de különösen az az ún. nyelvi illetan körébe vágó jelenségek terén: hogyan köszönti a műsorvezető a nézőket, hogyan szólítja meg a riportert a riportalanyt, tegeződik-e vele vagy sem – mindez erősen befolyásolja a nézők ízlését, nyelvi viselkedését.³³

A nyelvi udvariasság, ahogy a magánéletben, a képernyőn is a köszönéssel kezdődik. Ezzel általában nincs is semmi baj (nem marad el, s többnyire meg is felel a műfaj követelményeinek). De szóvá kell tennünk a műsorvezetők némelyikének azt a modoros szokását, hogy a néző köszöntését a tartalmas (vagy annak szánt) bevezető mondat utánra hagyja. Íme egy régebbi példa a késleltetett köszönésre: „Sok minden történt itthon és külföldön. *Jó estét kívánok!*” Amikor ezt az adatot 1991-ben feljegyeztem, azt hittem,

³³ Vö. Deme László – Grétsy László – Wacha Imre (szerk.): Nyelvi illetan. Szemimpex Kiadó, Bp. 1999.

hogy egy kiveszőben levő modorosság egyik utolsó példányára bukkantam rá. Optimizmusom azonban korainak bizonyult, mert a köszönés késleltetése azóta sem ment ki a divatból. Pl. a mindennap jelentkező Este című interjú egyik műsorvezetője következetesen így kezdi beharangozóját az esti híradó végén: „Megszületett a döntés: közalkalmazottak ezreinek mennie kell. *Jó estét kívánok!* Kiket és hogyan érint a leépítés, és mit jelent mindez a mi adóforintjainkra nézve?”; „Harc az igazságért, de kinél az igazság? *Jó estét kívánok!* Kormány kontra ellenzék és rendőrség kontra ügyészség a bróker-ügyben”; stb. Az interjú várható tartalmát felvázoló mondatok közé szervesen illeszkedik a köszönés, s ez valósággal komikus hatást kelt. Szerencsére „váltótársa”, a másik műsorvezető egyelőre tiszteletben tartja a köszönés és a beharangozó szöveg természetes sorrendjét: „*Jó estét kívánok!* Átalakul az autópiaç”; stb. Reménykedjünk, hogy idővel mind a ketten így fogják mondani!

Egy másik örökzöld kérdés: tegezhetik-e egymást nyilvánosan is azok, akik a magánéletben, illetve a közös munka révén pertu viszonyban vannak egymással? Akármilyen jól jönne is, erre nem adható általános érvényű recept. Ebben mindenkor a nyelvi ízlésre, az érintettek stílusérzékére kell bízni a döntést. Én általában ellene vagyok a magánemberi tegeződés közhírré tételének, de már 1991-ben sem zavart az, hogy A Hét felelős szerkesztője élő adásban keresztneven szólította az aznapi Híradó műsorvezetőjét, aki – rutinos tévéshez illő lélekjelenléttel – ugyanebben a tónusban válaszolt: „Nem tudom, mit emelsz ki, *Ákos*, a mai napból” – „Köszönöm szépen, *Pista*, én is köszöntöm a nézőket, jó estét kívánok!” Ez a kis bizalmaskodás, fraternizálás egyébként megmaradt egyszeri színfoltnak, s ez nem is baj, mert másoknak, máskor nem állt volna ilyen jól.³⁴

Hasonlóképpen megfontolandó, hogy a riporter tetszikezze-e a riport-alanyt: „*Tessék mondani*, valóban ez egyszerűnek látszik, akkor mégis mért megy ez oly nehezen minálunk?” A *tessék mondani* mint udvarias megszólítás valójában nem kifogásolható, de inkább csak akkor hat természetesen, ha a megszólított láthatóan idősebb a kérdezőnél, ill. ha férfi szólít meg hölgyet. Az idézett mondatot azonban nő mondta egy vele egykorú másik nőnek (a kérdés további pongyolaságaitól most tekintsünk el!).

³⁴ Azt, hogy még napjainkban is mekkora bizonytalanság, következtetlenség tapasztalható a tegezés, ill. a magázás alkalmazásában, szemléltesse egy párbeszéd az MTV Híradó 2004. február 24-i adásából: Pálffy István műsorvezető: Az egyeztetés helyszínén várja a kiszivárgó információkat R. Bakonyi Ágnes. *Szervusz, jó estét!* Mit tudsz, mik a legfrissebbek? – R. Bakonyi Ágnes tudósító: *Jó estét kívánok!* Hát meg tudom erősíteni, amit *mondtál*. Még mindig zárt ajtók mögött tartanak a tárgyalások.

Mindezekon bizonyára lehetne (és kellene is) vitatkozni, hiszen a nyelvi illemszabályok napjainkban éppúgy átalakulóban vannak, mint életünk más körülményei. A harmincon aluliak a magánérinkezésben gyakorlatilag egységesen tegeződnek, még akkor is, ha nincs közöttük személyes ismeretség. A fiatal férfi vevő pl. *sziá*-val köszönti a vele egykorú eladólányt, s annak esze ágában sincs megsértődni. Sőt talán azon sértődne meg, ha az ifjú *kezét csókolom*-mal vagy *jó napot kívánok*-kal köszönné neki, ezzel – akaratlanul is – öregítve őt. Ezek a változások előbb-utóbb éreztetni fogják hatásukat a közszolgálati hírműsorokban is (a kereskedelmi tévékben már éreztetik is).

Végül hadd vessek fel egy kényesnek (vagy inkább kényelmetlennek?) látszó kérdést: szabad-e a riporternek úgy kérdeznie, hogy kérdésére már annak elhangzása előtt lényegében ő maga megadja a választ, a saját szája íze szerinti választ? Tehát hogy előbb állít, s csak azután kérdez?

Erre a kissé szónoki jellegű kérdésemre az MTV munkatársai bizonyára nemleges választ adnának. Pedig olykor ők is alkalmazzák az imént leírt kérdezői technikát. Pl. a riporter „könnyű, magas labdát” ad fel a nyilatkozónak, aki azt, persze, látványosan le is üti: „A Szabad Demokraták Szövetségének ez a kezdeményezése voltaképpen *megállította a törvénykezést*” – ezt követi a tulajdonképpeni kérdés a riportalanyhoz: „Mi az Ön véleménye erről?” – s a válasz: „Kissé meghökkentünk attól, hogy [az SZDSZ] *megállította a parlamenti törvénykezési folyamatokat*.” Nem akarom ezzel azt állítani, hogy a riporter a szájába adta a választ a nyilatkozónak, bár feltűnő, hogy még a szóhasználat is azonos!

Egy másik interjúban az lehetett a célja az „erős” kezdésnek, hogy a riportalanyokat kizökkentse várható óvatos semmitmondásukból: „A Kisgazdapártban továbbra is egymást sározzák. Lassan hitelét veszti ez a nagy múltú történelmi párt.” Sikerült is vele elérni, hogy a nyilatkozók is sarkosan, kertelés nélkül fejtsek ki nézeteiket. Nekem mégsem tetszett ez a fajta „rámenős” interjúkészítési stratégia.

Miként az sem, hogy a tévéhíradó munkatársa egy IKV-riportban³⁵ alig engedte szóhoz jutni az egyik riportalanyt (nyilván, hogy ne tudjon mellébeszélni). Az effajta riporter türelmetlenség megfigyeléseim szerint fordítottan arányos a meginterjúvolt személy társadalmi rangjával, befolyásával: minisztereknek nem szoktak a szavukba vágni, pedig néha ők sem térnek rá nyomban a lényegre. (Ehhez egy kiegészítés 2004-ből: ma már nem így van, mert legutóbb a türelmetlenkedő interjúkészítő magának a miniszterelnöknek

³⁵ A fiatalabb olvasók kedvéért: az IKV, azaz a [Fővárosi] Ingatlankezelő Vállalat a tanácsi bérlakásokat inkább csak „kezelő”, mintsem rendben tartó, sokat bírált állami vállalat volt.

is több ízben a szavába vágott. Ekkora tehát a fejlődés tizenhárom év alatt – ha ez fejlődésnek nevezhető.)

A riporter határozottság olykor túlmegy a kíváncsi mértéken. Pl. a műsorvezető – még az egykori Hétben – oly módon emlékeztetett egy német és egy roma politikust az egykori magyarországi németiség vétkeire, ill. a cigányság bűnözési statisztikájára, ami vitaellenfelek között talán megengedhető (ebben sem vagyok biztos), interjúban azonban szokatlan, s nem is kellemes meghonosítani. (Tizenhárom év múltán jelenthetem: meghonosodott!)

V. A riportalányok beszéde

Bár a hírműsorok nyelvi színvonalát elsősorban a hivatásos közreműködők teljesítménye határozza meg, hozzátartozik az összképhez a riportalányok, a műsorban megszólaltatott amatőr és profi nyilatkozók beszéde, beszédmódja is. (Profí nyilatkozón olyan riportalányt értek, akinek valójában hivatása [volna] a szabatos, formás beszéd.)

Akármilyen szórakoztató lenne is felsorakoztatni a gyűjtés során följegyzett szótévesztéseket, nyelvi és stílusis baklövéseket, ettől eltekintek, mert az ilyenekből – alkalmi melléfogások lévén – semmi más tanulságot nem lehet levonni, mint azt a lapos bölcsességet, hogy előbb gondolkozzunk, s csak azután beszéljünk.

Mutatóba mégis idézek kettőt: „A két gyerek egy heverőn alszik, szóval egymás mellett, és *kétnemű* gyerekek” (az állástalan gépkocsivezető panaszában nem *kétnemű*, azaz hermafrodita, hanem *különböző nemű* gyermekekről volt szó); „Ezekbe az autóbuszokba egy lényegesen korszerűbb motor kerül beépítésre, amely minden *környezetszennyezési előírásnak* megfelel” (ezt egy nagyvállalat vezérigazgatója mondta; a *környezetszennyezési előírás* alighanem a *környezetvédelmi előírás* és a *környezetszennyezési bírság* kifejezések elemeiből vegyült össze).

Az ilyen típusú, gyakorlatilag elkerülhetetlen bakikat nem róhatjuk s természetesen nem is rójuk a műsorkészítők terhére. Az ilyeneket egyébként is kockázatos, különösen élő adásban, kijavítani, mert megzavarhatjuk vele a nyilatkozót.

E helyett befejezésül két olyan ellentétes nyelvi változási tendencia néhány példáját mutatom be, amely a riportalányok beszédében is jól nyomon követhető: a finomkodás, illetve a stílusis fellazulás, sőt eldurvulás példáit.

A finomkodás többek között abban nyilvánul meg, hogy egy rövidebb és egy hosszabb alakváltozat közül következetesen a hosszabbat választják: *egyébiránt* (nem pedig *egyébként*), *igazándiból* (nem pedig *igazában* vagy *igazából*), *eleddig*, *eladdig* (nem pedig *eddig*, *addig*) stb. A retorikában

adjekciós (bővítő, hozzátoldó) alakzatoknak nevezik az ilyeneket.³⁶ A hosszabb szóalakokhoz az ünnepélyesség, választékosság, megfontoltság stb. képzete társul, talán ezért kedvelik őket a hivatalból (és hivatalosan) nyilatkozók. De ha túlzásokba esnek, a következmény: a modorosság.

Ritkább, de szintén előfordul a hírműsorokban is ennek ellentéte, a de-trakciós (elhagyásos) alakzat³⁷, pl. *eztán* (nem pedig *ezután*).

A finomkodás olykor túlhelyesbítésre (hiperkorrekt alakok használatára) vezet.³⁸ A következő mondatot pl. a Nemzeti Bank elnökétől hallhattuk: „Nem avatkozunk be a pénzpiac működésében.”

Nem nyelvtani, hanem „csupán” stilisztikai kifogásunk lehet azokkal a mondatokkal szemben, melyek finomkodó (egyszersmind hivalkodó) divatszavakat tartalmaznak. Ilyen divatszó napjainkban a *mentén* névutó átvitt értelemben: „Azt követeljük – mondta a tévéhíradóban a Magyar Orvosi Kamara szóvivője –, hogy a magyar politikai élet reprezentánsai üljenek egy asztalhoz, és rajzolja meg azt a koncepciót, amelynek *mentén* az egészségügyben tisztelettel kitartó kollégáink látják a jövőjüket, és itt akarnak maradni.” A mondat egyéb stilisztikai érdekességeit (*reprezentánsok, a koncepció megrajzolása, tisztelettel kitartó kollégák*) most nem elemezzük, bár megérdemelnék!

Az ellenkező irányban ható nyelvi változási tendencia a stiláris fellazulás. Ennek tüneteire már az 1992. októberi budapesti nyelvművelő konferencián felhívtam a figyelmet (*jó buli, muszkli, lerobbant, macerás* – mindez olyan közlési helyzetben és szöveggörnyezetben hangzott el, amely kizárólag a választékos stílusrétegbe tartozó kifejezések alkalmazását engedte volna meg a nyilatkozónak).³⁹ Azóta is figyelem és gyűjtöm ennek a tendenciának a megnyilvánulásait. A rádióban az egyébként igen komoly hangvételű lakás-hitel-hirdetés ezzel a szlogennel próbál megnyugtani: *Nincs macera!* A bulvársajtó szalagcímeiben szinte nem is fordul elő az *elbocsát, utcára tesz, felmond neki* stb., hanem csupán a *kirúg*. Már az egyetemista lányok beszédében is kezd beszédőtöltelékké válni a közösülésre biztató két szótagos trágárság.

De térjünk vissza a hírműsorok nyelvéhez! Az utolsó fél évben a következő példákat jegyeztem fel: „*Brahiból* nyújtottak be módosító indítványo-

³⁶ Szabó G. Zoltán – Szörényi László: Kis magyar retorika. Tankönyvkiadó, Bp. 1988. 133–143, 186–191. (2. kiadása: Helikon, Bp. 1997.)

³⁷ Uo. 144–147, 191–192.

³⁸ A túlhelyesbítés fogalmára és típusaira l. Zimányi Árpád: A túlhelyesbítés mai nyelvhasználatunkban. In: Hajdú Mihály – Keszler Borbála (szerk.): Kiss Jenő 60. születésnapjára. ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézete – Magyar Nyelvtudományi Társaság, Bp. 2003. 350–354.

³⁹ Kemény Gábor: Normaváltás közben. Magyar Nyelvőr 1993/4: 416–417.

kat” [az ellenzékiek a költségvetéshez]; „A következő projekt, ahol bizonyosan bekövetkezik a *bukta*, a...”; „Annyi energiát, munkát, pénzt *belefeccöltünk* ebbe a vállalkozásba, hogy...” Fontosnak tartom megemlíteni, hogy az idézett nyilatkozatok hangvételétől a kiemelt szón kívül teljességgel távol állt bárminő könnyedség vagy humorosság. Így vagy azt kell hinnünk, hogy a nyilatkozó már nem érzi ezeknek a szavaknak a szlenges voltát, vagy azt, hogy tudatosan próbálta oldani a feszültséget ezekkel az elemekkel. Természetesen az utóbbi a jobbik eset, de engem még ekkor is zavar a *projekt* és a *bukta* együtt. Ennek elviseléséhez már posztmodern ízlésre van szükség!

H. Varga Gyula

A negyedik médium kommunikációja

(Nyelvhasználat az interneten)

Az informatika térhódítása, beépülése a mindennapi életbe az ember számára új kommunikációs csatornákat nyitott, és új kommunikációs eljárásokat alakított ki, tett lehetővé. A technikai és technológiai újítások kitágították a lehetőségeket, térben és időben lerövidítették az információk célba juttatását. Az emberi kapcsolatteremtés kommunikációs lehetőségeinek a rendkívüli kiszélesedése nagyban hozzájárult a korábban viszonylag zárt emberi közösségek kinyílásához, új típusú közösségek létrejöttéhez, a kulturális szokásrendszerek átalakulásához. A globalizálódó világ egyik jellegzetes össznépi játéka, terméke az internet. Segítségével pillanatok alatt elérhetjük az amerikai vagy ausztráliai magyarok honlapjait, újságjait, az internetes fórumokon nem ritkaság, hogy különböző országokban élő emberek vitatkoznak egy-egy témáról, bármelyik percben küldhetünk és kaphatunk elektronikus levelet a világ bármely részéről.

Az újítások mögött persze mindig ott van a megőrzött hagyomány is. Nincs az a kommunikációs újítás, amely ki tudná vagy akarná küszöbölni az emberiség egyik (?) legnagyobb szerűbb alkotását: az emberi nyelvet. Úgy tűnik, minden ennek a gazdagítását, segítségét, minél árnyaltabb, ugyanakkor egyszerűbb, gazdaságosabb működését kívánja segíteni. Értékelhetjük ezt úgy is, hogy a hagyományos nyelvi-kommunikációs eljárásokba újak épülnek be, úgy is, hogy régi és új módszerek keverednek, s úgy is, hogy a régi formák föllazulnak, újak váltják fel őket.

A legfőbb újításokat számba véve, megállapíthatjuk, az internet új kommunikációs csatornát alakított ki a – nemcsak – nyelvi közlés számára: az eddigi papír alapú vizuális nyelvi kommunikáció helyére a képernyőselektronikus lépett. Az internetezők begépelte szövegeket küldenek egymásnak. A technikai háttér kidolgozásával hihetetlenül felgyorsult a közvetett kommunikáció, megközelítve az élő beszédet. Az időbeli szinkronitásból következő, a hangzós (akusztikus) nyelvi kommunikációra jellemző kevésbé megtervezett, megszerkesztett és kidolgozott formák egy részét beemelte az írásos (vizuális) nyelvi kommunikációba, közelítve (vagy keverve) az évszázadok folyamán kicsiszolódott nyelvi kommunikációs eljárásokat.

Az üzenetek kiépülésében nemcsak technikai, hanem tartalmi újítás is a szövegstruktúra átalakítása láncolás (linkelés) segítségével. Az így létrejött hipertext által a szöveg nem lineárisan előrefutó, hanem elágazó szerveződésű lesz. A hivatkozásokról újabb és újabb szövegekre ugorva, a befogadó olyan intellektuális utat járva be, amelyet előtte talán senki. Ilyenformán az üzeneteket már nemcsak a küldő szerkeszti, hanem a befogadó is, hiszen végső soron tetszés szerint fűzi össze az egyes szövegelemeket. Ehhez még egy új eljárás is társul: ún. multimediális üzenetek létrehozása nyelvi és nem nyelvi jelek keverésével, összekapcsolásával.

Az internet egyik alapvető célja, hogy minél több információt juttasson el minél több befogadóhoz. Az internet fölfogható rendkívül alacsony költséggel működő kiadvállalatként is: itt sokan maguk írják, szerkesztik, tördelik és adják ki közlendőiket. És ami nem elhanyagolható: az információk bármikor módosíthatók, bővíthetők, aktualizálhatók, egyszerűen: *frissíthetők*. A tömeges hozzáféréssel – az újság, a rádió és a televízió mellé negyediknek – az internet tömegkommunikációs eszközzé, médiummá vált. Az előzőektől azonban legalább két tulajdonságában eltér. Az internet esetében a befogadó aktív közreműködése alapvető szükségletté válik. Másrészt itt megvalósulhat az igazi interaktivitás.

A továbbiakban áttekintjük, hogy az internet milyen új lehetőségeket kínál az öt megalkotó és felhasználó ember számára. Végigvesszük, hogy az új médiumon hogyan jelennek meg a tömeg-, a nyilvános, a csoport- és a személyközi kommunikáció üzenetei, hogyan érvényesülnek a kommunikációs újítások.

1. A honlapok

Ma szinte minden cégnek, hivatalnak, intézménynek van honlapja. Tegyük hozzá gyorsan: és tengernyi magánszemélynek. Bár itt a honlapokkal nem akarok részletesen foglalkozni, a főbb kommunikációs jellemzőikről mégis szót kell ejteni. Ezek vázlatosan a következők. A honlapok általában nyilvánosak, üzeneteik bárki számára elérhetőek. Az elkészítésük is, főleg pedig a továbbításuk, illetve célba juttatásuk minden más médiumnál gyorsabb. Információik folyamatosan változtathatók, újíthatók, bővíthetők – azaz frissíthetők –, így aktuálisabbak minden más versenytársuknál. Formailag sajátos elrendezésük, esztétikus grafikai megjelenésük van, eszközrendszerük rendkívül gazdag; világos, jól áttekinthető szerkezetüknek a tájékoztató, eligazodást segítő megjelenítője a tartalomjegyzék (menü). Terjedelmükre nézve általában többoldalasak, elrendezésük rendszerint egykeretes (minden információ, szöveg, kép stb. egy felületen található), de vannak többkeretes (osztott képernyős) oldalak is.

A szövegstrukturálást forradalmasító hipertext és az eltérő kommunikációs csatornákat, jelrendszereket egyesítő multimédia segítségével az internet a felhasználók millióit juttatja könnyedén hihetetlen mennyiségű dokumentumhoz. A hálón a honlapok elképesztő mennyisége érhető el. A bőség zavarára már-már semlegesíti az eredményt: az óriási információhalmazban szinte lehetetlen rátalálni a szükséges közleményre. (Ezen a technikai nehézségen próbálnak segítségünkre lenni a böngésző- és keresőprogramok.) Ezt a látzólagos összevisszaságot azonban úgy kell fölfognunk, hogy közlendők (újságcikkek, könyvek, előadások, egyéni elgondolások, levelek) eddig is tömegével léteztek, csak nagy részükhöz nem jutottunk hozzá.

A honlapok közül most egy érdekes új műfajt emelek ki: ez pedig a *weblog*. Nevezik őket on-line naplónak is. Ezek az állandóan frissített személyes honlapok az elmúlt évtizedben jöttek létre, viharos (el)terjedésüket jelzi, hogy számukat ma a világon milliós – a magyar nyelvűeket tízezres – nagyságrendben mérik. Az internetes társadalom föltehetőleg azért kedveli ennyire, mert benne rátalált arra a műfajra, amelyben megvalósítható az internetezők örök vágya: az abszolút, teljes, korlátlan és korlátozatlan szabadság. Az internet – és a *weblog* – másik vonzó tulajdonsága sokak számára az, hogy szereplői egy virtuális világ anonim szereplői, s mint ilyenek büntetlenül mondhatnak véleményt bármiről és bárkiről. És bármilyen formában.

A blogok személyes vallomások, üzenetek a világ számára. Általában naplóformájúak, szerzőik többnyire kronologikus rendben írják le tapasztalataikat, életük eseményeit, élményeit, olvasmányait, töprengéseiket. És ami a legfontosabb: igen gyakran megdöbbentő őszinteséggel és kendőzetlen szókimondással fogalmaznak meg markáns, személyes véleményüket, értékelésüket a körülöttük lévő tényleges és virtuális világ eseményeiről, jelenségeiről. A blog egyik fő értéke és vonzereje épp a személyes jelleg, valamint az írárok és szerzők abszolút függetlensége mindenféle szervezettől, ellenőrzéstől, moderálástól. Így maradnak szubjektívek és őszinték.

A naplók tele vannak utalásokkal, linkelésekkel, ettől válnak igazi weblapokká. Az egymásra való hivatkozás összekapcsolja őket, így jönnek létre a *körök* (ringek). Ezzel némi hasonlóságot mutatnak a fórumokkal, legalábbis annyiban, hogy virtuális – sőt: szolidáris – közösségeket alkotnak. A naplókészítő nincs egyedül, vannak alkotótársai (a *webringek* tagjai), és vannak segítők. A blogger a társaktól, illetve a nettársadalomtól sok-sok segítséget kap. Az egyes csoportok – amint ezt a fórumok témakörei is mutatják – rendkívül, akár a jogsértés határait átlépve is szolidárisak és segítőkészek. Egy biztos: akinek a neten technikai, informatikai – de bátran mondhatjuk: bármilyen (szakmai, hobbi, nyelvi, fordítási stb.) – segítségre van szüksége, biztos lehet benne, hogy azt meg is kapja. Merthogy a blogok csak

az interneten élnek, nincs másfajta (nyomtatott, CD stb.) megjelenésük. Ettől igazi internetes műfaj.

A bloggal olyannyira számolni kell, hogy ma már kutatói vannak, sőt az újságírás és a politika, de még a titkosszolgálatok is fölfigyeltek rájuk. (Az elemzők szerint az iraki háborút jobban meg lehetett ismerni az iraki bloggerek írásából, mint a médiából.)

2. Az on-line újságok

Bár az interneten személyes üzeneteket is lehet küldeni, alapvetően mégis az a legfőbb cél, hogy az információk minél több emberhez eljussanak. Ezért sorolhatjuk a tömegkommunikáció jelenségköréhez, s állíthatjuk a sajtó, a rádió és televízió mellé negyediknek az internetet. A rokonságba hozásnak más oka is van. A sajtó korán fölfedezte az új lehetőségeket, és megjelent az interneten. Ma szinte minden jelentősebb sajtóterméknek van on-line változata. Ez nem igaz fordítva: a valódi on-line újság csak az interneten érhető el, nyomtatott változata nincs.

Mi újat hozott az on-line sajtó? Először is, az interneten nincs lapzártá, az új információt bármelyik percben közzé lehet tenni. A hír megjelentetését nem késleltetik a szerkesztési-tipográfiai, főleg pedig a nyomdai munkák és a terjesztői hálózat nehézsége. A közlés folyamatosságával megszűnt a lapok periodicitása.

A másik lényeges különbség, hogy az olvasó (felhasználó) nem egyszerre látja az egész újságot. A befogadó csak a címlapon, illetve az adott rovatban lévő leadekkel találkozik, a teljes szövegek a hivatkozások – illetve a hipertext – segítségével érhetők el. Viszont nemcsak az adott szám írásai olvashatók, hanem a korábbiaké, az archívumban tároltaké is.

Végül pedig az on-line újságok további szolgáltatásokat ajánlanak a felhasználóknak: keresőrendszer, vitaforumok, hírlevél-szolgáltatás, tájékoztatás (menetrendek, telefonkönyv, tévéműsorok) stb.

Kommunikációs jellemzők

1. Az on-line újságok témái nyilván nem különböznek a többi sajtótermékétől. (Ahogyan a rádiós hírek sem az újságbeliektől.) Azt azonban meg kell említeni, hogy az interneten nincs kereskedelmi-bulvár és közszolgálati lap, föltehetőleg ebből fakad a köztes profil. Az ismertebb on-line újságok (Index, Origo, Stop! stb.) témavilága kommerszebb, mint az országos napilapoké, érezhető, megfigyelhető az olvasót (felhasználót) odavonzó szándék. Merthogy a cél itt is: az olvasó, a minél több felhasználó megnyerése. (Ennek a mérése könnyű: minden kattintás, lapmegnyitás regisztrálható.)

Minden on-line újságnak van címlapja és vannak rovatjai. A címlap cikkei közé többnyire becsempésznek egy-egy bulvárosabb (szenzációs, erotikus,

sport) témájú írást. Egyébként pedig ilyen rovatok is vannak, s az érdeklődők ott megtalálhatják őket.

A bulvársajtóra jellemző harsányság ugyan nincs meg ezekben az újságokban, viszont annál figyelemfelkeltőbbek a reklámok. A hirdetések villognak, mozognak, cserélődnek, olykor átúsznak a szöveg előtt, vagyis kikerülhetetlenek.

Manapság az újságok, főleg pedig a rádió- és tévécsatornák némely esetben próbálják – az egyébként passzív – befogadót véleménynyilvánításra késztetni olvasói levelekkel, telefonálással. Az igazi interaktivitás azonban az interneten valósul meg. Egyrészt úgy, hogy a felhasználó-befogadó eleve aktív (rá kell kattintania a hivatkozásokra), másrészt a legtöbb írás továbbküldhető e-mailen (a lapok erre általában biztatják is az olvasókat), illetve kéri a felhasználó véleményét (*Írjon nekünk!*), harmadrészt vitafórumokat biztosít a felhasználók kívánsága szerint.

2. Az on-line újság is a hipertext elvére épül. A címlapon, illetve az egyes rovatokban az olvasó csak egy rövid összefoglalót (leadet) talál, onnan léphet tovább a teljes cikkhez. Emiatt a lead szerepe még fontosabb, mint a nyomtatott újságban, hisz ettől függ, hogy elolvassák-e a teljes írást. A címadásra, a lead és a teljes cikk megfogalmazására szintén az a köztes nyelvi megformálás jellemző, amelyről a témavilág esetében már volt szó. Az írássok felépítését és mondatalkotását a rövidség, a célra törés és a lendületesség jellemzi. Itt rövidségen nem a nyomtatott sajtóra jellemző sűrítettséget, tömörséget értem – ez utóbbi oka a hellyel való takarékoskodás –, hiszen az interneten lényegében korlátlan a terjedelem. Inkább a kevesebb információ közlése, az olvasó „kímélése” a cél.

Az on-line újságok cikkeiben a korábbi írásokra vagy más újságra való utalást természetesen a hivatkozások (linkek) segítségével oldják meg. Ugyanakkor a cikkek végén gyakran a témához kapcsolódó „olvasnivalókat” ajánlanak. Pl. egy politikai esemény taglalását követően találhatunk linkeket az előzményekre utalva, attól függetlenül, hogy az az adott lapban vagy épp egy hagyományos újság on-line változatában, esetleg az MTI, a BBC stb. honlapján jelent-e meg. Ezt az teszi lehetővé, hogy ezek az orgánumok archiválják az anyagaikat, s így azok később is hozzáférhetők bármikor bárki számára.

A nyomtatott sajtóban a cikkek tematikai rendet követnek. Mindennek helye (rovata) van. A címlap mára erősen reklámszerepet kapott, a hírérték, az érdeklődés fölkeltségére alkalmasság dönt a címlapra kerülésben. Az on-line újság ebben eltér: a címlap első helyére – tetejére – mindig a legfrissebb cikk kerül. Az időrend fölértékelődését mutatja az is, hogy az ilyen újságok időrendi hírsorozatot is felajánlanak (Az elmúlt 24 óra hírei) – olykor időintervallumokba csoportosítva.

Nyelvi jellemzők

Az on-line újságok nyelvi megformálásának két legszembevetőbb jellemzője a szóhasználat és a nyelvi-helyesírási pontatlanság. *Szóhasználatáról* – rovatától is függően – elmondhatjuk, hogy kevésbé választékos, jóval kevesebb kötött szerkezetet és szak- – tegyük hozzá: idegen – szót, szakkifejezést használ, mint a nyomtatott sajtó. Ennek több oka is lehet. Az egyik föltehetően az, hogy más a célközönség. Az internetet nagyobb százalékban a fiatalok, illetve a férfiak használják; a közélet szereplői, a politika iránt érdeklődők a hagyományos újságokból tájékozódnak, így ez utóbbiak presztízse is jóval nagyobb. A másik ok: az on-line lapok szerkesztőségében kevés professzionális újságíró dolgozik, a cikkeket főleg fiatal, kevésbé tapasztalt munkatársak írják. Így az írások színvonala alacsonyabb, minősége tarkább. A harmadik ok: a sietség. Mivel itt nincs lapzártá, igyekeznek a friss híreket minél hamarabb közzétenni. Így nem marad idő a cikkek igényes kidolgozására, az adatok ellenőrzésére. Ezt meghagyják a nyomtatott sajtónak.

A nyelvhasználat másik fő jellemzője a *nyelvhelyességi-helyesírási pontatlanság*. Feltétlenül a sietséget, a felületességet és bizonyos fokú igénytelenséget, a nyelvi műveltség alacsonyabb szintjét jelzi a gépelési, helyesírási, írásjel-használati, elválasztási hibák feltűnő gyakorisága. (Nem mentség az sem, hogy sajnos manapság nyomtatásban – könyvben, újságban, reklám-szövegekben – sem ritka ez a jelenség.) Gyakran látszik ezeken a szövegeken a végső ellenőrzés elmaradása. (A nyomtatott lapokban a szerkesztő, olvasószerkesztő, korrektor a hibákat általában kiszűri.)

Az interneten megtaláljuk a hagyományos nyomtatott újságok on-line változatát is. Napjainkban, a fényszedés korában szinte minden nyomdai terméket számítógépen állítanak elő, így a laikus olvasó azt hiheti, hogy a készre tördelt újságoldalakat egyszerűen föl kell tenni a hálózatra. Ez nagy tévedés. A digitalizált anyagokat (szövegeket, ábrákat, táblázatokat) egy másik programmal teljesen át kell szerkeszteni.

Vegyünk egy példát. A magyar napilapok piacán vezető Népszabadság 1995-ben indította az on-line verziót. A Népszabadság On-line (NOL) formai és tartalmi tekintetben egyaránt új alapokra helyezte az információs szolgáltatást. Követi az anyaujság szemléletét, értékrendjét, örökségét, viszonylagos önállóságát azonban jelzi, hogy saját szerkesztősége van. A NOL tehát nem pusztán a Népszabadság digitalizált változata. Látható, tapasztalható, hogy az on-line sajátosság átformálta az újságírói szemléletet is. Az egyik fő eltérés a már említett periodicitásnak, a napi egyszeri megjelenésnek – és ezzel együtt a lapzártának – a megszűnése. Mivel a NOL a nap 24 órájában elérhető, állandóan frissíteni kell, ezt követeli az on-line hírverseny, s az újságírónak bizony itt is jóval kevesebb ideje marad a forráskutatásra és a szerkesztésre.

3. Az on-line fórumok

Az interneten zajló kommunikációs formák között kétarcú jelenségek a fórumok. Ezek lényegében a hálózaton a legkülönbözőbb témakörökben folyó nyilvános társalgások. Annyiban tömegkommunikációs jelenségek, hogy tartalmukhoz – akárcsak az on-line újságokhoz – bárki hozzáférhet. Maguk a társalgások viszont a csoportkommunikáció szabályai szerint működnek: csak a bejelentkezett tagok köre vehet részt a vitákban (igaz, bárki regisztrálhatja magát), a résztvevőknek egyenlő joguk és esélyük van a megszólalásra, üzeneteiket egymáshoz címezik, a témataratás kötelező stb.

Ha a fórumok működését, jellemzőit akarjuk vizsgálni, joggal indulunk ki abból a hipotézisből, hogy a résztvevők a szociálisan begyakorolt társalgási szokásaikat kívánják érvényesíteni itt is. Csakhogy azok az eljárások az élőszavas, közvetlen kommunikációban formálódtak ki, ezért – föltételezhetően – idomulniuk kell az új kommunikációs helyzethez. Ez pedig előbb-utóbb azzal jár, hogy új eljárási formák, módok és mintázatok jönnek létre. Csak egyetlen példa: ha egy társalgás (verbális) megnyilatkozásait nem szóban, az akusztikus csatornában közöljük, hanem írásban (vizuálisban), erősen megnő a beszédesemények megvalósulási ideje, vele együtt az információátviteli idő. Következésképpen növekszik a beszédtervezés és a nyelvi szelekciós műveletek átfutási ideje, közelítve a produkciót az írásos kommunikációhoz. Ez azonban nem azt jelenti, hogy írott szövegeket hozunk létre, hanem azt, hogy keverednek az eljárások, amiből akár új mintázat(ok) is létrejöhet(nek).

Mielőtt a fórumok kommunikációs és nyelvi jellemzőit taglalnánk, egy kis kitérőt teszünk, megnézzük, hogy egy kiválasztott fórumnak milyen tulajdonságai deríthetők föl.

A magyar nyelvű fórumok leggazdagabb tárházát az Index nevű on-line újság jegyzi. A vitafórumokat témák köré szervezi, az azokon belüli altémák jelentik a tulajdonképpeni vitahelyeket, ott lehet véleményt mondani. Az 1. sz. mellékletből látható, hogy a 49 témakör zömét a 10 leggyakoribb teszi ki, a többi 39 a hozzászólásoknak mindössze 13 %-án osztozik.

A Magyarulez* c. nyelvművelő fórum a 49 témakörben a látogatottság tekintetében a maga szerény 0,07 %-ával a 40. helyen áll. Legyen ez itt a reklám helye, és népszerűsítsük egy kicsit ezt a hozzánk, illetve jelenlegi témánkhoz legközelebb álló fórumot. A mintegy 200 altéma kb. 12.000 hozzászólása azt mutatja, hogy élő, pezsgő fórumról van szó. A legnépszerűbb altémák:

* A szójátékos címben a *Magyarul ez ...* kifejezés, illetve a 'kitűnő, szuper' jelentésű, szlenges *rulez* szó bujkál.

Altémák	Hozzászólások száma
Magyarulez – plenáris	3112
Szavak eredete	1328
Nevek, családnevek magyarul	1050
Népek nevei magyarul...	269
Idegen városok „magyar” neve	259
Kis kíváncsi	246
Hogyan is kellene magyarul mondani?	245
Nyilvánvalóan, hogy....	226
index.hu hírszerkesztő nem tud magyarul	208
Tájsszavak, régiókra jellemző fordulatok	200

A tíz legnépesebb altéma a témakör felét teszi ki. A leglátogatottabb a Kis Ádám névvel jegyzett *Magyarulez – plenáris*, az összes hozzászólás negyede itt olvasható. Ennek egy rövid részletét idézem a 2. sz. mellékletben, előkészítve a későbbi leírások megfigyelési terepét.

Kommunikációs jellemzők

1. A nyelvi kommunikációban a kódválasztást alapvetően az adott közösség szociokulturális szokásrendszere, elsősorban a kommunikációs szerepek és szerepviszonyok irányítják. A közösségbeli státusból eredő hierarchikus viszonyokat a magánszféra táplálta szolidáris viszonyok keresztezik. Az ily módon kialakult szövevényes szerepviszonyok fölismerését elsősorban metakommunikatív eszközrendszer támogatja részint nem verbális jelek segítségével, részint pedig a köszönés, megszólítás, magázás-tegezés nyelvi formáival. Mindez hiányzik a fórumok – és általában az internetes kommunikáció – eszköztárából. Itt ugyanis a résztvevők a saját maguk alkotta felhasználói neveket (regisztrációs név, becenév, nickname, lásd a fórumrészletet) közlik, s a fórumok tagjai csak a fölvelt néven ismerik egymást. A partner azonosításában kiiktatódnak a nem verbális támpontok (testalkat, öltözet, gesztusok stb.), ezért kizárólag az üzenet nyújthat segítséget a partnerről. A fórumok résztvevői nem tudnak egymás koráról, neméről, beosztásáról stb. Rájuk legföljebb az üzenetek elejtett megjegyzéseiből következtethetnek („nem vagyok szakmabeli”, „20 évvel ezelőtt a közgázon úgy tanultuk, hogy...”). No és persze a hozzászólások nyelvi-tartalmi részleteiből. Ez az egyik eredője annak, hogy itt egyenrangúan vitatkozik laikus, műkedvelő és szakember, idős és fiatal, férfi és nő stb. Háttérbe szorulnak a szerepek hierarchikus, fölerősödnek a szolidáris kapcsolatai. Eltűnik a tekintélytisztelt és -elv.

A fórumok és az internetes kommunikáció egyik legfőbb jellemzőjének épp ezt a szerepviszonybeli tisztázatlanságot tartom. A névtelenség (ponto-

sabban azonosíthatatlanság) egyrészt védettséget, biztonságot jelent, másrészt felelőtlenségre csábít. Ahogyan a közvetlen érintkezésben begyakorlódott a szerepazonosítás finom eszköztára, elképzelhető, hogy így lesz ez az interneten is. (Az anonimitásra, illetve a virtuális szerepekre a csevegőforumok taglálásakor még visszatérek.)

2. A társalgáselemzők megfigyelései és elemzései alapján tudjuk, hogy a spontán beszélgetéseknek jól kimutatható jellemzői vannak. Az egyik a *témafejlődés*. Új téma a társalgás bármely pontján megjelenhet, s utána ez köti a továbbhaladást. A fórumokban a téma kétszintű kötöttsége figyelhető meg. Mivel a topikok tematikailag erősen zártak, ezért itt a témaváltás lehetősége korlátozódik. Nevezzük ezt *stratégiai kötöttség*nek. Ennek első foka jellemzi pl. a Magyarulez témakörét, másodfokú, még szigorúbb kötöttség korlátozza az altémákat, mondjuk, a Szavak eredete címűt (itt nincs helyük pl. a nyelvi játékoknak vagy helyesírási kérdéseknek). *Taktikai kötöttség*en pedig azt értem, hogy az adott témakörön belül is ritkább a témaváltás, mint a beszélt nyelvben.

A fórumokban a *tématartás* elvének a megsértése ritka. A tudatos eltérés jelzésére külön jelölési mód alakult ki. Ha valaki el akar térni az adott témától – az angolból átvéve –, jelzi (*off [topic]*), és jelzi a kitérő lezárását is (*on [topic]*).

A szóbeli társalgástól eltérően, itt nincs szükség a szóátvételi szándék jelzésére, a közbevágás pedig technikailag lehetetlen. A szóátvétel-szóátadás bármikor lehetséges. A beszélgetések megszakadhatnak, a beálló hosszabb szünetek – az élő társalgástól eltérően (lásd a vizsgált részletet) – nem hatnak zavaróan.

A társalgás *időbeli lefolyása* is sajátos. Először is a beszélgetéseknek, vitáknak nincs időbeli kötöttsége: hónapokig, sőt évekig tarthatnak. Nincs időkerete a hozzászólásnak sem, az üzenet állhat egyetlen szóból (képből, linkből), jelből, de lehet terjedelmes narráció vagy vendégsszöveg (pl. egy újságcikk bemásolása) is. Vizsgált topikunk 26. és 38. hozzászólása egyenként többoldalas szakmai fejtegetés.

A harmadik, talán legfontosabb sajátosság a fórumok *szekvenciális építkezésében* nyilvánul meg. Már többen leírták, hogy a társalgás egyes hozzászólásai (replikái) 2, 3, 4, – olykor több- – tagú szekvenciákat alkotnak. A szekvenciák egyes tagjai lineárisan követik egymást, közöttük kulturálisan és lélektanilag finoman behatárolt – olykor üzenetértékű – szünetek lehetnek. Ez a fórumokban teljesen másképp jelenik meg. Először is az időbeli rákövetkezéseknek nincs jelentőségük (nem relevánsak), előfordul, hogy egy hozzászólás órákkal vagy napokkal később követi a megelőzőt. Másodsor: a lineáris kapcsolódásnak sincs szerepe. Egy hozzászólás olykor térben és/vagy időben jelentős késéssel kíséri valamelyik közlést.

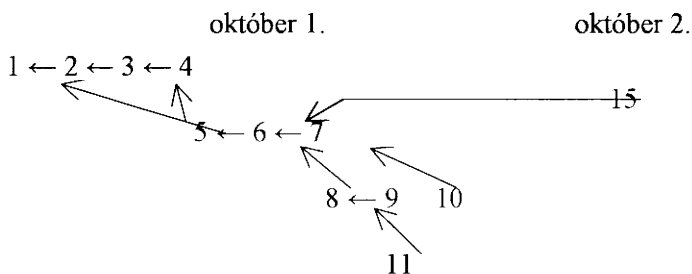
Most nézzük meg a Magyarulez – plenáris c. topik társalgásait 2003 októberének első felében. A kiválasztott időszak üzenetforgalma:

- október 1. 4 hozzászólás
- 2. 7 hozzászólás
- 9. 12 hozzászólás
- 10. 5 hozzászólás
- 11. 1 hozzászólás (off)
- 12. 7 hozzászólás
- 13. 4 hozzászólás

Az első jelenség, ami feltűnik, a társalgás időbeli szerveződése. Van kezdete, de nem látszik a vége. Vannak aktív napok, de vannak alvó időszakok is. Meglepő pl., hogy a vizsgált topik október 2-a után egy teljes hétig szünetelt. *Sűrűnek* nevezem azokat a topikokat, illetve szakaszokat, amelyekben a hozzászólások között egy óránál nem telik el hosszabb idő. Még azok is *folyamatos*nak tekinthetők, amelyeket 1–12 órás szünetek tagolnak (pl. éjjel), *szakaszos*, ha 12–24 órás csend bontja meg. Két- vagy többnapos hallgatás(ok) miatt *szaggatott*, egy hétnél hosszabb szünet esetén *alvó* topikról beszélünk.

Az időbeli szakaszolástól elvileg független a tematikus előrehaladás. Ez csak részben igazolódik: az egyhetes megszakítást követően új téma bevezetése élesíti föl a topikot. Igen tanulságos a mellékelt részlet 1. hozzászólása. Valaki csak most olvasta el az utóbbi hetek üzeneteit, s neki valamelyikhez – egy hét múltán – hozzáfűzése volt, s a társalgás (ugyanazokkal a résztvevőkkel) folytatódott, mintha meg sem szakadt volna. A szóbeli kommunikációban ez elképzelhetetlen.

Az élő társalgásban a résztvevők általában az utolsó megszólalóhoz kötődnek, persze az is előfordul, hogy valamely korábbi megállapításhoz kapcsolnak vissza. A fórumokban nem releváns jegy, hogy egy hozzászólás lineárisan vagy tematikailag hogyan kapcsolódik a megelőzőhöz. Itt a láncolás jóval gyakoribb, sőt, a technikai lehetőségét is kidolgozták. (Megjelölik, hogy melyik hozzászóláshoz kapcsolódnak, lásd a mellékletbeli részletet.) Ettől a módszertől viszont igen bonyolulttá, nehezen áttekinthetővé válik a társalgás logikai építkezése. Mivel a szekvenciatagok nem feltétlenül lineárisan követik egymást (mindig az új hozzászólás kerül az élre), vagyis nem biztos, hogy egy hozzászólás az öt megelőzőnek a folytatása, ezért gyakoriak a késleltetett, valamint a korábbi replikákra adott jóval későbbi válaszok is. Érzékeltetésül álljon itt erre – a vizsgált fóruból – egy részlet (a számok a hozzászólások sorszámai):

Látható, hogy az 5. hozzászólás (két) tematikus, de nem lineáris előzményhez kapcsolódik, a 8., 10., 11. szintén. A 15. pedig – 9 hozzászólást követően – másnap nyúlt vissza a 6.-hoz. (A 12–14. helyesírási témájú betétszekvencia.)

Társalgás közben előfordul, hogy korábbi replikákra kapcsolunk vissza. A memóriakorlátozottság miatt ez 4-5 előzménynél nem régebbi. A fórumokon a hozzászólásokat nem kell a résztvevőknek az emlékezetükben tárolniuk, így a szövegelőzményekhez történő visszalépés korlátlan. Ezt mutatja a következő üzenet is: „*Végigolvasva a plenáris hozzászólásait, egyetlen megválaszolandó kérdésem maradt ...*”.

A mindennapi társalgásban – mint csoportkommunikációs formában – elvileg mindenkinek egyenlő joga és esélye van a megszólalásra. (Azért csak elvileg, mert vannak beszédesebb és hallgatagabb résztvevők, így az előbbieket gyakorlatilag uralhatják a társalgást.) A fórumokon is vannak aktív, kevésbé aktív és passzív tagok. A társalgást az aktívak uralják, de nem feltétlenül ők irányítják. Rájuk inkább a tématarítás a jellemző, míg a kevésbé aktívakra a témaváltás, az új témák bevezetése. Legtöbbször a passzív tagok vannak, ám ők csupán befogadók, a társalgás szerveződésében nem vesznek részt. A tagok aktivitása a vizsgált témakörben így alakul:

Szereplő	Feladó	Címzett	Szereplő	Feladó	Címzett
A	1	2	I	1	–
B	2	2	J	4	3
C	2	4	K	1	1
D	2	–	L	8	7
E	3	1	M	1	–
F	1	3	N	4	2
G	2	1	O	1	–
H	6	5	P	1	1

A résztvevők aktivitása nagyon változó. A tagok (A–P, a hozzászólások időrendjében) majdnem fele egyszer szolt hozzá, a legaktívabb (az L jelű szereplő) viszont 8-szor. A H jelű szereplő általában kérdez, az L (mint tü-

relmes nyelvművelő) többnyire – ezt a kapott üzenetek száma is jelzi – mások kérdéseire ad választ.

Végül tekintsük át a témafejlődés alakulását. A vizsgált időben a következő témák kerültek napirendre: 1. nyelvi helyesség, jelenségek, újítások megítélése (12 hozzászólás); 2. különféle helyesírási kérdések (6 hozzászólás); 3. egy nyelvtudományi kötet kritikájáról (9 hozzászólás); 4. az *e-mail* szó írása, használata körüli viták (8 hozzászólás); 5. egyéb, vitát nem indító témák (5 hozzászólás).

A témafejlődés alakulása a hozzászólások sorrendjében:

1. a) téma	← 1. a-b) téma	← 1. b) téma	← 2. téma.	← 3. téma	← 4. téma
1-4.	5.	6-11.	12-14.	19-23.	24-25.
		15.	16-18.	26-27.	28.
				30., 38.	33-37.
					39-40.

Nyelvi jellemzők

Korábban már esett szó a szerepviszonyok tisztázatlanságáról. Azt vár-nánk, hogy ez a formális kód használatának kedvez. Nem így van: a világ-hálón általános tendencia a tegeződés. Ennek egyik oka az lehet, hogy zöm-mel a fiatal generáció csüng a neten, és nekik természetes a tegeződés. A másik ok a mindenütt – így a mi kultúránkban is, főleg angol-amerikai hatás-ra – nagy lendülettel terjedő általános tegeződés. És csak harmadik oknak tartom a kommunikációs szerepek körüli bizonytalanságot.

Már többen leírták, hogy az interneten keveredik a beszélt és az írott nyelv. Az előbbihez köti az, hogy itt általában rövid üzeneteket küldenek egymásnak a tagok. Az egyes hozzászólásokban sok az egyszerű mondat, a tagmondatok rövidek. Vizsgált topikunkban a hozzászólások terjedelme ál-talában 25-30 szó, de vannak egyszavas közlések is, kivételesen 1500 szavas is akadt.

Az üzenetek szerkezetükben és formájukban a levél szabványához köze-lítenek. A gyors interakció során a szerkezet leegyszerűsödött, viaszorul-tak a formális elemek. A vizsgált 40 hozzászólás közül – az egyhetes alvó időszak ellenére – 8-ban (20 %) találunk megszólítást, ritka az aláírás (4 esetben), elvétve fordul elő köszönés és elköszönés (2-2). Ezeket az eleme-ket a megadott sablon adatai helyettesítik, s a közlés gazdaságosságra törek-vése kiiktatja a redundáns elemeket.

A fórumok három nyelvhasználati jellegzetességére, a szóhasználatra, a helyesíráásra és a grafikai jelek használatára föltehetőleg a csevegők (chat) voltak erős hatással, ezért ezekről ott fogok szólni. Bár kitüntetett fórumunk-ra – természetéből következően – a szlenges szóhasználat, a helyesírási igénytelenség kevésbé jellemző, de a többi fórum ezt igencsak pótolja.

4. A csevegők (chatek)

Nyelvi-kommunikációs szempontból talán a legérdekesebb, igazi internetes találmány a chat. Az élő emberi beszédet legjobban megközelítő, igazi interaktív, valós idejű kommunikációs forma. Nagy népszerűsége és a szóhasználati gyakorisága miatt kiejtés szerint *cset*-nek is írják, magyar megfelelője a *csevegő*. Ma egyre több webhely nyújt többletként csevegési lehetőséget, de léteznek kifejezetten erre a célra létrejött weboldalak is. Bejelentkezve a felhasználók sok kisebb-nagyobb csevegőhely (*szoba*, más szóhasználatnál *csatorna*) közül választhatnak. A szobák a fórumok témaköreire (topikjaira) emlékeztetnek, ám itt egy-egy szoba témája jóval kötetlenebb. Bárki nyithat új csatornát, illetve bármilyen létező csatornába beléphet, sőt, egyszerre akár több szobában is tartózkodhat.

A csevegőprogram minden üzenet elé automatikusan kiírja a feladó nevét, ettől a csevegés úgy néz ki, mint valami színdarab szöveggönyve. Ha valaki ír egy üzenetet, az az adott szobában tartózkodó összes fél képernyőjén megjelenik. A felhasználóknak lehetőségük nyílik bárkivel személyes beszélgetést folytatni. Ilyenkor az egymásnak írt üzeneteket csak ők ketten kapják meg, így olyan személyes témákról is tudnak beszélni, amelyek másokra nem tartoznak. (Ezt a csevegők suttogásnak hívják.)

Kommunikációs jellemzők

1. A fórumokhoz kapcsolódva kezdjük megfigyeléseinket most is a legfőbb tényezővel, a szerepviszonyok áttekintésével.

Az interneten folyó kommunikációt taglalva már esett szó a szereplőket azonosító *becenévről* (nick[name]). A nevét a valóságos életben általában nem a viselője választja, hanem készen kapja, s az élete végéig elkíséri őt. A személynév a különféle közösségekben, kultúrákban az egyén azonosításának és önazonosságának, identitásának a kifejezője. Sőt, a közösséghez tartozásnak is jelölője. (*Hegedűs Jánosról*, ha nem ismerjük is, annyit tudunk, hogy magyar férfi.) A virtuális világ névhasználata gyökeresen eltér a valódi világtól. A csevegők résztvevői maguknak választanak nevet (nick). Olyan ez, mint a jelige (talán szerencsésebb is lenne így nevezni): az illető titokban választja, a többieknek fogalmuk sincs róla, ki rejlik a jelszó mögött. Mindenki maga dönti el, hogy milyen nevet használ, így a név ötletessége jelzi az illető találékonyságát, humorát, esetleg érdeklődését, beállítottságát. Ennélfogva üzenetértéke is van.

Az egyén valódi identitása azonban az interneten sem veszik el teljesen. Az e-mailek írói általában, a fórumok résztvevői gyakran vállalják valódi énünket, de sokszor még a csevegők is közölnek magukról valódi (?) személyiségükre vonatkozó adatokat.

A csevegők résztvevőinek többsége személyesen nem ismeri egymást,

egy-egy szereplőről a többiek csak a közölt információkat tudják. Mivel a résztvevők lényegében azonosíthatatlanul lépnek a virtuális szobákba, megvan a lehetőségük arra, hogy *virtuális identitásukat* szabadon alakítsák ki. (Esetleg többet is egyszerre.) A csetelők így tetszőlegesen alakíthatják személyiségüket, életkorukat, de még akár nemüket vagy etnikai hovatartozásukat is. Ezt azonban elég nehéz felismerni – ennél fogva vizsgálni is –, hiszen hacsak a résztvevő nem árulja el, nem lehetünk bizonyosak afelől, hogy az adott személy egy törekeny gimnazista lány vagy egy idősödő, kövér, szakállas férfi, még akkor sem, ha a beceneve alapján ez egyértelműnek tűnik. Ennek következtében a kommunikációs helyzet lélektani szempontból tovább bonyolódik. A résztvevők sohasem tudhatják biztosan, kivel is van dolguk, csupán a hozzászólásokból próbálnak meg következtetni rá. A csevegőforumokban jóval nagyobb a valószínűsége a rejtőzködésnek, a félrevezetésnek, a másik becsapásának, mint a hagyományos kommunikációban. Ezt nem a csetkommunikáció negatívumaként, hanem egyik sajátosságaként kell értékelni. Az identitás hiánya ugyanis egyben a megismerésnek számos új lehetőségét jelenti az egyén számára. Egy kutató például különleges tapasztalatokat szerezhet, ha a virtuális világban nemzet, etnikumot, életkort stb. vált. (Egy férfi pl. megtapasztalhatja, milyen érzés, mikor egy női résztvevőt egyértelmű ajánlatokkal árasztanak el személyes üzeneteken keresztül.) A csevegők segítségével számos szociális szerepet is kipróbálhatunk, elvégezhetünk különféle szociológiai, pszichológiai és egyéb vonatkozású kísérleteket. A lehetőségnek ezen a téren szinte csak a kísérletező kedv szabhat határt.

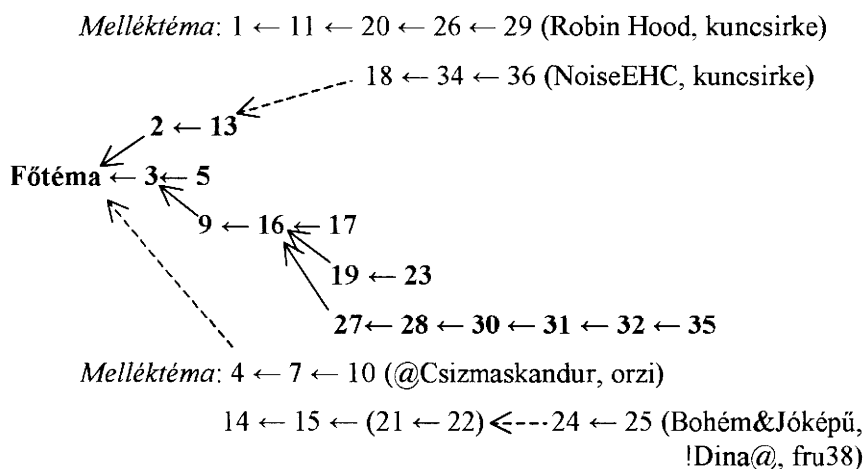
2. Mint láttuk, a fórumok hozzászólásait bárki kedvére olvassgathatja, de véleményt csak akkor mondhat, ha regisztráltatja magát. A csevegőszobákba lépés ún. bejelentkezéshez (illetve regisztrációhoz) kötődik. Ezzel módosul a kommunikációs helyzet: minden szabadság ellenére a csevegők – szemben a korábban ismertett kommunikációs formákkal – emiatt zártabb csoportokat, közösségeket alkotnak. A csevegőforumok ezáltal (virtuális)csoportépítő tényezővé válnak, beláthatatlan távlatokat és lehetőségeket adva a szolidáris (szakma, életkor, érdeklődés, hobbi stb. szerinti) közösségek – sőt: baráti és szerelmi kapcsolatok – szerveződéséhez. Ezek a virtuális terek olyanok, mint a valóságos szobák, ahová be lehet lépni, ahonnan el lehet távozni, és ahonnan az illetlenül viselkedő tagokat akár ki is zárhatják. Ha még azt is hozzátesszük, hogy az itt folyó csevegéseknek sem szigorúan kötött témájuk, sem domináns vezetőjük nincs, azaz mindenkinek azonos lehetősége van a részvételre, kijelenthetjük, hogy tipikus csoportkommunikációs helyzettel van dolgunk.

A szobák végtelen csevegések terepei. Mint amikor fiatalok összeverődnek az utcán, és különösebb cél nélkül társalognak. Itt nem értekeznek, nin-

csenek terjedelmes kifejtések, történetek, érvelések, magyarázatok, mert azok itt okoskodásnak számítanak (és a topikokba valók). Találó a megnevezés is: *csevegés*. Különösebb tematikus kötöttség nélkül, egymás és saját maguk szórakoztatására trécselnek, ugratják egymást, jópofa megjegyzéseket tesznek. A cél nem a hasznosság vagy eredmény elérése, hanem az idő kellemes eltöltése, illetve az a tudat, hogy egy virtuális térben együtt vannak. Így erősödik föl ebben a kommunikációban a *fatikus funkció*.

Amikor egy nagy teremben egyszerre több kisebb csoportban folyik a társalgás, az összességében hangzavarnak tűnhet. De aki csak egyik vagy másik témára figyel, annak követhető a beszélgetés menete. A képernyőn is kaotikus összeviaskodásban jelennek meg a hozzászólások, ám az adott téma gazdái összefűzik az azonos szálhoz tartozó indázásokat. A beszélgetések témái a kötél fonataihoz hasonlóan tekeregnek, elő-előbukkannak, majd eltűnnek. A csevegők hozzászólásai tematikusan nem láncszerűen épülnek, hanem *kötegeltek*. A társalgás kisebb (primer) közösségekben folyik, a különböző csoportok témái egymást keresztül-kasul szabdálva jelennek meg. A vizuális kuszaság ugyanakkor lehetőséget teremt arra, hogy egymás társalgásába is be-bekapcsolódjanak, még szövevényesebbé téve a textust.

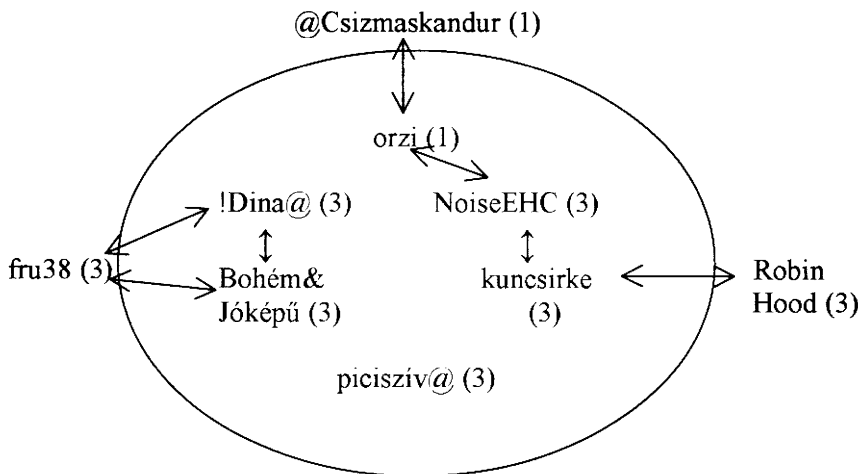
Az egy-egy téma nem húzódik végig az egész csevegésen, valahol elkezdődik, majd abbamarad, helyette, illetve mellette újabbak kezdődnek, majd végződnek. Egyedül a nyitó- és záróformák alkotnak fix pontot ebben az egyébként állandóan mozgásban lévő struktúrában, és visszatérő motívumként újra és újra megjelennek a résztvevők tartózkodási helyére, tevékenységére, korára vonatkozó kérdések.

A hozzászólások tematikus kapcsolódásai (3. számú melléklet)

A közölt csevegésrészlet lazán kapcsolódó replikáit búvópatakként egyetlen téma fogja át, valamelyest koherenssé téve a diskurzust. A beszélgetés könnyedsége, kötetlensége, erős szituativitása folytán a tematikus és szekvenciális kiépülés sokkal bonyolultabb, mint a korábban vizsgált fórum-beli esetben.

Az előbbi csevegésben 6 szereplő vett részt (az ábrán a körön belüliek), de közben 2-3 fős személyes jellegű üzenetváltások is folynak (ezt nyilak jelezik). A mellékszálakon folyó csevegések vizuálisan szétszabdalják a fő téma szekvenciáit, és összekeverednek. Így van ez az élő társalgásban is, de azt megszoktuk, és a keresztező megjegyzéseket egyszerűen figyelmen kívül hagyjuk. A szemünk azonban még nem szokott hozzá.

Beszélgető alcsoportok egy csetszobában (3. számú melléklet)
(A név után zárójelben a hozzászólások száma)

3. Az interneten az üzenetek feladása és célba érése közötti időeltolódás gyakorlatilag elhanyagolható, így akár szinkron, azaz egyidejű kommunikációról is beszélhetünk. A közvetlen kommunikációban a közlemények értelmezésében nagy szerepet kapnak a metakommunikatív jelzések. Az ember nem verbális jelei között a legárnyaltabb üzenettel a megjelenés (testalkat, öltözködés, mozdulatok) és az arc (arcvonások, tekintet) szolgál. A csevegőszobák „lakói” begépelte szöveges üzeneteket küldöznek egymásnak, ebben a képernyős-írási kommunikációban azonban erősen korlátozódik a metakommunikáció működése. Úgy látszik, a csevegők főleg egymás arcát és tekintetét hiányolják, hisz nem tekinthetjük véletlennek, hogy az érzelmek kifejezésére, elsősorban az arckifejezés helyettesítésére, pótlására alkották meg

az *emotikonok* gazdag állományát. Ezek a képszerű szövegábrák írásjelek segítségével az ember pillanatnyi érzelmeit hivatottak megjeleníteni az arc-kifejezés imitálásával. Segítségükkel az öröm, a bánat, a gúnyolódás stb. mind-mind egyszerűen kifejezhető. Alapjuk a kettőspont (szem), a zárójel (száj) és a kötőjel (orr).

Manapság már rengeteg ilyen ábrát használnak. Az itt bemutatandó két alapvető emotikon természetesen a két alapvető emberi érzelmet: az örömet, a mosolyt, illetve a szomorúságot, a bánatot fejezi ki. Fokozásukat találó és egyszerű eszközzel alkották meg.

öröm: :) vagy :-) 😊, fokozása: :-)))

bánat: :(vagy :-(😞 fokozása: :-(

Az összes többi emotikon ezek alapján szerkesztődik. Az alapjelek mintájára számtalan – olykor már rejtvénytű – ikon jött létre.

:-D	nevet(és)	:-@	mérges
:-P	gúnyolódás	:-}{	bajuszos
:-x	hallgat(ás)	}{:-	parókás
:-*	csók(ol)	(:-)	kopasz
:-O	csodálkozás	8-)	szemüveges
;-)	kacsint(ás)	d:-)	baseballsapkás
;-)	sír(ás)	[:-)	fülhallgató
I-O	ásit(ás)		stb.

Szintén érzelmek kifejezésére hivatott a csupa nagybetűs írás, ami tulajdonképpen a kiabálásnak felel meg.

Nyelvi jellemzők

A valós idejű csevegések stílusukban, időbeli lefolyásukban az élő beszélgetések modelljeit, szokásrendjét követik, ugyanakkor írásban történnek, így nem meglepő, hogy az idők folyamán sajátos nyelvi jellemzőik alakultak ki. Az itt zajló „írásbeli beszélgetések” könnyed, pergő csevegések – telis-tele szlenges formákkal. Mivel a cset elsősorban csevegés, és csak másodszorban írás, a résztvevők a helyesírással nem sokat törődnek. No meg a bilentyűzetet sem szakszerűen kezelik, ezért sok az elütés. A sietség miatt pedig nincs idő a szöveget átnézni és kijavítani, így az üzenetek helyesírási és gépelési hibák sokaságával jutnak el a címzettekhez.

1. A szlengről a legutóbbi időig úgy tudtuk, hogy igazi beszélt nyelvváltozat, olyan, mint pl. a nyelvjárás. Szlenges szavakat, kifejezéseket tömegével elsősorban a fiatalabb nemzedékek használnak mindennapi társalgásukban, leírva legfőljebb szépírói céllal tudtuk elképzelni. Ma a világhálóra rázúdult a fiatalság, és az utcákról, terekről a csevegőszobákba vitte magával szlenges beszédét, létrehozva annak képernyős-írásos változatát. De ez a

szleng nem egészen az a szleng. A legfeltűnőbb különbség, hogy a *csetes szleng* tudatos, a használók a nyelvben teljesednek ki, valósítják meg önmagukat. Kimondottan élvezik a nyelvet, annak kreatív, szellemes, játékos, humoros alakítását, formálását. Nyelvi leleményeik a neten sokkal nagyobb nyilvánosságot kapnak, mint a jóval szűkebb baráti, ismeretségi körökben. A szleng a csevegők legfőbb nyelvi jellemzőjévé vált. Itt mindent átszó a szleng hagyományos – választékos, de legalábbis a szlenget kerülő – formákat elutasító, célratörő, „poénos”, olykor nyers vagy durva, esetleg lekezelő eszköztára.

2. A helyzet, pontosabban a képernyő szülte a másik nyelvi újítást. A csevegők rendkívüli leleményességét, kreativitását mutatja, hogy fölfedezték az írásképpen *rejltő* (!) lehetőségeket, megújítva ezen a téren az írott nyelvet. Az egyik találmány a már tárgyalt emotikonok alkotása. Ezzel mutat rokonságot egy másik divat a csevegőkben, az *írásképp torzítása*. Ez gyakran a helyesírás szándékos megsértéséből adódó humor.*

A csetelők kedvelt módszerei:

- a szavak fonetikus leírása: *eccer*, *tuggya*, *monnyon le*, sőt: *kábé*, *ótépé*, *sötöbő*;
- a *j-ly* fölcserélése: *gojó*, *telyföl*, *Károj*;
- a *gsz*, *ksz* betűkapcsolatok *x* betűvel helyettesítése: *lax*, *soxor*, *mexólal*, sőt: *műxik* (működik), *találxunk*;
- a *dsz*, *tsz* betűkapcsolatok *c*-vel írása: *rencer*, *jáccik*, *haccor*;
- betűk izolált kiejtése: *Lmentem* (= elmentem), *Intét* (= ellentét), *kv*, *józsFM*, *Pter*;
- erős érzelmi telítettségű szavak írásképi megjelenítése: *Helllóóóó!*, *Kuuuuúúúú!*, *nnnna*, *naaaa*, *Aaaaaááááámmmoos* vagyok;
- nyelvjárási alakok (*akko[r]*, *akkó*, *eementem*, *kő* (= kell), *meggyüttem*, *má[r]*, *mé[rt]*, *mié*, *idéglenes*, *letőti*, *vótunk*;
- szókapcsolatok egybeírása: *ésakkormivan*, *mittudomén*, *micsinálsz*;
- az előző módszerek keverése: *azérse*, *jóccakát*, *kiccsávó* (= kis csávó), *nemtom micsinájjak*, *tucc ócsó cdt?*

Vannak, akik a szóbeliséget egyéni módon igyekeznek kifejezni, pl. egyes szavakat selypítve, raccsolva írnak le (*vidázz*, *piszlog*, *szejpítek ész laccolok*).

* Ez nem okoz feltétlenül akkora kommunikációs zavart, mint amilyennek elsőre gondolnánk. Egy anlgaii etegyem ktuasáai szenirt nem szímat, melyin serenrodhn vnanak a bteük egy szbóan, az etegyeln ftonos dloog, hogy az eslő és az ultosó bteük a hőlyetűkn lneegyek. A tbőbi bteű lheet tljees össze-vabisszásagn, mgiés porbléma nlkül oalvsáhtó a szveög. Eennk oka, hogy nem ovalusnk el mmiedn bteűt mgaát, hneam a szót eszgebén.

Nemcsak a humor eszköze, a gépelést, a hozzászólás gyorsaságát is segítik a rövidítések, mozaikszók, szóconkitások és -torzítások, pl. *figyu*, *figy[elj]*; *légyszi[ves]*, *gratula*, *max[imum]*, *szal*, *valszeg*; *uazt*, *vki*, *vmelyik*. A csevegőkből a fórumokba is áterjedt szokás a hosszabb, több szóból álló GYIK-ek (= gyakran ismétlődő kifejezések) mozaikszóvá alakítása. Ilyen például az *AT* (amennyire (én) tudom), *bvb* (Biztos vagyok benne), *CSHT* (Csak hogy tudd...), *EE* (Egyelőre ennyi!), *JE* (Jut eszembe!), *MJ* (Minden jót!), *MS!* (Menj a sunyiba!), *MSZ* (más szavakkal), *szvsz* (szerény véleményem szerint), *tdkpn* (tulajdonképpen) stb. (A GYIK egyébként a csetben így olvasandó: *gyakran ismételt kérdések*.) Használatosak e-mailekben, fórumokban és sms-ekben is, de ez a nyelvi lelemények más fajtáira is érvényes.

Végül szót kell ejteni még egy, szintén kedvelt módszerről, a karakterek keveréséről. A képrejtvényekből ismert módszert alkalmazva, egyes szavakat, szórészeket számokkal, nagybetűkkel és egyéb karakterekkel helyettesítenek. Leggyakoribb eljárás a számjegyek beépítése a szóba: *1általán*, *1etértek*, *mind1*, *2séges*, *5let*, *6ás*, *7főn*, de egyéb karakterek is megjelenhetnek a szó betűsorában: *?ni* (= kérdezn), *+oldom* (= megoldom).

3. A csetes nyelvhasználatban a harmadik divatjelenség az *angolosítás*. Az angol szavak, kifejezések, rövidítések önállóan vagy magyar szövegbe ágyazva, eredeti helyesírással (*cool*, *girl*, *flood*, *still party*, *one night stand*) vagy fonetikusán, a kiejtést jelölve (*háj*, *plíz*, *tenkjú*, *görsz*, *bojz*, *sekszpir*, *imél*, *szmájli*) jelennek meg. Sőt az sem ritka, hogy magyar szavakat angolosan írnak le, pl.: *ceretném* (= szeretném), *finchi* (= fincsi), *newl* (= nyúl), *kevantsy* (= kíváncsi), *wan* (= van), *Zolee*. Ezek az írásváltozatok előfordulnak a becenevekben, a köszönésekben, az informatikával kapcsolatos szövegrészekben és másutt is.

Nem hiányozhatnak innen sem a jól bevált mozaikszók, sőt, tulajdonképpen ezek szolgáltak mintául az imént tárgyalt magyar változatoknak is: *btw* – by the way (egyébként, különben); *CU* – See you! (Szia, viszlát; ill. *CUI8r* – See you later!); *brb* – Be right back (Rögtön jövök); *IMHO* – in my humble opinion (szerény véleményem szerint); *IRL* – in real life (a valódi életben); *TIA* – Thanks in advance (Előre is köszönöm). Angol rövidítések: *thx* (*thanks* 'köszönöm'), *pls* (*please* 'kérem').

4. A virtuális identitás egyik fontos elemének számító *becenév* tulajdonképpen a névjegykártya szerepét tölti be. Mikor egy résztvevő bejelentkezik, ez az első, ami megjelenik a képernyőn. Amíg nem küldi el hozzászólását, egyedül a neve tanúskodik jelenlétéről, és a program a résztvevő minden egyes hozzászólása mellett feltünteti az adott személy becenevét. A valódi névvel ellentétben a becenevet a résztvevők maguk választják, következőképpen mindig motiváltak. Lehetnek hagyományosak és újszerűek, jó vagy rossz hangzásúak, absztrakt szám- vagy betűkombinációk, szintagmák, egész

mondatok, felszólítások, kérdések stb. A fölvetett nevek gyakran nemcsak a résztvevők azonosítására szolgálnak, sokszor üzenetértékük van. Pl.: *Be.Happy, bepisilős lányt!, csajok irrj 19, Füttyüljek rá?, Nos??, éjjel érkezem!, Azt gondolom, EGYEDÜL VAGYOK..., >MÉGNEMKÉSŐ<, timeodanaos* (félek a görögöktől), *Csak1vendég, coolboy, kiseinstein, monalisa, ritkamarha, playboy2002, vörös démonka, Zoleeaking* stb.

A beszélgetésekben a tömörségre, gazdaságosságra, gyorsaságra törekvés miatt szólítónévként rendszerint a neveknek valamilyen rövidített, elferdített, tovább becézett változatai jelennek meg. Pl.: *prücsököcske – prücsi, üccsi; hanyaveti – hanyattka, hanyav, hanya; Barbara40 – barbi; Fenjal – feni; kuncsirke – csibe, csirke, Chicken, kuncsi; @Csizmaskandur – csimma, kandur; NoiseEHC – nózi, nózika; éjjel érkezem! – éjjelke* stb.

5. Mint láttuk, a fórumokban *nyitó- és záróformák* alig használatosak, köszönés legfőljebb az első megjelenés alkalmával fordul elő. A valós idejű csevegéseknek viszont elengedhetetlen tartozékai, mert a valós élet szokásait követik. Aki köszönés nélkül lép be egy szobába, vagy megy ki, azt illetlennek tartják. Elemzésekből tudjuk, hogy a) a fiatalok köszönési formái között ritka a magyar eredetű; b) nincsenek külön búcsúformulák; c) lényegében 3 típusba sorolhatók (*szevasz, szia* és alakváltozataik, *heló* és alakváltozatai, egyéb, főleg a *cső, csá* és változataik). A következő csevegésrészlet bepilantást ad a csevegők köszönési szokásba. (Idézi: Szabó 2003.)

1. [Ringo Starr] Mi van itt emberek? Rendet csinálók ha nem nyugodtok meg :-))))))))))
2. [Csóközön] Szia Ringo :))))))
3. [PC.szerviz] Ringó, paksi
4. @yolly@] csóóók ringó:-)))
5. [Katherina@] szia Ringo
6. [Ringo Starr] Szasztok
7. [*att](*) MI VAN BUZIKÁM?
8. [Kiscinke] szasz ringó
9. [Csóközön] Dobd ki ha tudod))))))
10. [vica42.] Rossz helyre tévedt ez a paraszt.
11. [EGYEDÜL VAGYOK..] sziasztok
12. [Kiscinke] én vagyoka buzi???
13. [*att](*) SZASZ RINGYÓ
14. [Kiscinke] ehheheee
15. [Ringo Starr] jó reggelt
16. [Csóközön] Egyedül sziaszia
17. [Katherina@] Egyedül szia
18. [naprafekvő] köztünk..egyedül??? nem létezik..szia

A csevegőkben a köszönőformulák jóval változatosabban, játékosabbak a közvetlen kommunikációbelinél, és visszatértek a *nyitó- és záróformák*. A

köszönéseknek számos elferdített változata használatos: *szia* (*szeja*, *szejaztok*, *szió(ka)*), *sziya*, *sziija*; angolosan: *cija*, *ciija*, *cijja*), *szevasz* (*szasz(tok)*, *szega*, *szev*, *szeva*), *cső* (*csá*, *csáo*, *csőő*, *császtok*) és egyéb formák (*cupp*, *jóccak*, *jóóócaka*, *jóéjtpusza*, *pá*, *üdv*). Gyakoriak az angol köszönések, illetve elferdített vagy fonetikus leírásuk: *hi* (*hi all*, *háj*, *hy*), *hello* (*hali*, *halika*, *haller*, *hellókák*, *helaeveribodri*), *bye* (*bye all*, *báj*). Jellemzően csetes köszönés: *back*, *re* (*rere*, *rekk*, *reccs*) 'visszajöttem, újra itt (vagyok)'.

A korábban említett szekvenciális kuszaság miatt rendkívül gyakori a megszólítás, hisz nélküle nem lenne egyértelmű, hogy kinek szól a köszönés.

Az e-mail

A teljesség kedvéért, és mert a személyközi kommunikációval zárjuk virtuális kirándulásunkat, csupán néhány gondolat erejéig térjünk ki az internetes kommunikációnak a honlapok után a legnépszerűbb, legismertebb és legtöbbet használt formájára, az elektronikus levelezésre. Bár az e-mailek a hagyományos levél szerepét vették át, mégsem követik annak gondos, kicsiszolt szövegfelépítését, fogalmazásbeli választékosságát és formai igényességét. Ennek leginkább lélektani oka van. Az a tudat, hogy az elektronikus levél rendkívül gyorsan célba jut, arra serkenti szerzőjét, hogy a levél megfogalmazása, megírása és megformálása is kövesse a tempót. E feladatok egyidejűsége – a választékosság háttérbe szorulásával – lendületessé teszi, az élő beszédhez közelíti a leveleket.

A hagyományos magánlevél–hivatalos levél kettősség megmaradt, közülük az előbbi ment át nagyobb változáson. A legnagyobb módosulás az egyszerűsödés a szerkezetben, tartalomban, információmennyiségben, továbbá a fogalmazásban és a szóhasználatban. A nyitóformulák megmaradtak, de – a szerepviszonyok erős függésében – egyre gyakrabban az élő beszéd üdvözlési formái váltják fel a hagyományos levélbeli megszólítást. Hasonló változás figyelhető meg a záróformulákkal kapcsolatban is. Az üdvözlési formák száma csökken, a búcsúformulákat gyakran az elköszönés helyettesíti. Természetesen az aláírás elmaradhatatlan, de a kézjegy azonosító szerepe kiiktatódik, és formálissá válik. Ez az oka annak, hogy monogrammá rövidül (pl.: *KZ*, *T.*, vgy).

Az elektronikus levelezésben az írásos érintkezés aszinkronitása lényegtelenné válik, sőt, az interakció felgyorsulása folytán a párbeszéd kommunikációs lefolyásához közelít. A levél terjedelme is erősen lecsökkent a célratoró, lendületes szövegszerkesztés következményeként. Ehhez igazodik a könnyed társalgási stílus, nemritkán szlenges szóhasználat, nyelvhelyességi és helyesírási figyelmetlenségek. A csevegőkben megismert emotikonok használata ide is áttért, de állományuk jelentősen szűkebb.

Aki a fórumokban vagy a csevegőkben gyakrabban megfordul, tapasztalhatja, hogy oda meglepően sokan írnak külföldről, olyan helyekről, ahol a gépeken nincsenek ékezetes betűk. Nemcsak a környező országokra kell gondolnunk, hanem épp külföldön tartózkodó ismerőseinkre is. A technikai környezet nem mindig támogatja az ékezetes betűk írását, illetve fogadását. Ezt a nehézséget a levelekben úgy próbálják kiküszöbölni, hogy egyszerűen „ekezet nélkül írok” üzeneteiket. (Ez a fórumokon és a csevegőkben is gyakori.) Másik lehetőség az ún. repülő ékezetek (*repu:lo'' e'kezet*) használata, harmadik megoldás a távirati módszer (*repueloe eekezet*), de az olvasás nehézsége miatt ezeket jóval ritkábban alkalmazzák.

Végül ejtsünk szót két – technika adta – újdonságról. Az elektronikus levelet egyszerre több, sőt igen nagyszámú címzethez lehet továbbítani. Ezzel ez a jellemzően személyközi kommunikációs forma a csoport- vagy akár a tömeges kommunikáció irányába nyit lehetőséget. A másik, ugyancsak kommunikációs változást hozó jelenség a válaszevél-funkció. Ez automatikusan elvégzi a címzést, és az eredeti levél szövegét is megtartja, így arra akár részleteiben is válaszolhatunk, ezáltal levelünk párbeszédszerű lesz. (Ezt a módszert a fórumosok is kedvelik.)

Kitekintés

Az internet tulajdonságairól, előnyeiről, hátrányairól, társadalmi hatásairól sokan mondtak már véleményt. Az internetezők demográfiai jellemzőiről, médiahasználatáról, vásárlási szokásairól stb. pszichológusok, szociológusok, média- és marketinges szakemberek készítettek felméréseket, elemzéseket. Néhány kutatón kívül – itt elsősorban Balázs Géza és Bódi Gábor nevét említhetjük – azonban a nyelvtudomány még nem fedezte föl magának a netes társadalom sajátos nyelvhasználati világát. A nyelvtudománynak is ki kell alakítania kutatási módszereit, meg kell fogalmaznia alapvető kutatási céljait és hipotéziseit, széleskörűen általánosítható, megbízható és érvényes adatokat kell gyűjtenie az interneten folyó kommunikáció nyelvhasználatáról. Pedig az új médium új típusú szövegeit új módszerekkel lehet vizsgálni. A munka kezdetét már jelzik tanulmányok, és reménnyel tölt el, hogy megjelenjen az *e-nyelv* című honlap is.

Az internetről mint alakulóban lévő, friss kommunikációs csatornától nem várható el, hogy kész formákkal, kicsiszolt eszköztárral jelentkezzen. Még nem látszik tisztán, hogy a kezdeti újszerűség, a beszélt és az írott nyelv keveredésének a varázsa, játékos izgalma látható-e a neten, vagy egy új kommunikációs forma születésének, formálódásának vagyunk tanúi. A felmérések szerint az internethasználók zömmel fiatalok (20–30 évesek), főleg városiak, diákok, értelmiségiek. Az internetes nyelvhasználatnak ők a fő alakítói és mintaadói. A netes társadalom előbb-utóbb kialakítja a maga nyelv-

használati szokásait. Könnyű belátni, hogy ez majd nem izoláltan, a számítógépek képernyőjén jelentkezik, hanem erősen kihat az élő beszédre, s ami még fontosabb: az írásra is. Jelenleg úgy áll a dolog, hogy itt mutatkozik legerősebben a változás. Az írásos kommunikáció hagyományos normáinak a fellazulása, átrendeződése igen látványos. A kommunikáció hatékonyságának és gyorsaságának rendelődik alá minden: a szövegszerkezet leegyszerűsödik, a szóhasználat átalakul és szűkül, a helyesírás az olvashatóság határáig csökken.

Végezetül egy zárógondolat az internet és a globalizáció egymásra hatásáról. Az internet a globalizálódást egyfelől erősíti, másfelől gyengíti. Ha azt nézzük, hogy a hálón találkozik a – határon belüli és kívüli – összmagyság, akkor belátjuk, hogy ezek a kommunikációs formák egységesítik a nyelvet és annak szokásrendszerét, normáját. Viszont arra is gondolhatunk, hogy a net a csoportképződés helye, ahol az újonnan létrejött közösségek kialakíthatják a maguk szubkultúráját, beleértve a nyelvhasználati elkülönülést is. Ez viszont a differenciálódás, a sokszínűség irányában hat.

Felhasznált irodalom

- Balázs Géza 2001. *Az informatikai forradalom és a nyelvstratégia*. www.e-nyelv.hu.
- Balázs Géza 2002. *Az internetkorszak kommunikációja*. Édes Anyanyelvünk 1. sz.
- Bódi Zoltán 2001a. *Az internetes sajtó nyelvhasználatáról*. www.e-nyelv.hu.
- Bódi Zoltán 2001b. *Informatika és nyelvhasználat*. www.e-nyelv.hu.
- Bódi Zoltán 1998. Internetes kommunikáció – beszédkommunikáció. In: Gósy Mária szerk., *Beszédkutatás '98. Beszéd, spontán beszéd, beszédkommunikáció*. MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest.
- Miklós Kata. *Az IRC nyelvezete*. Egyetemi dolgozat, 1996. (<http://www.mek.iif.hu/pota/szint/muszaki/szamtech/wan/kultura/ircnyelv.hun>)
- Moldován István. *Elektronikus sajtó, elektronikus publikálás*. In: JEL-KÉP1997/1 67–83. (<http://www.mek.hu/porta/szint/human/media/efolyir/efolyir.mek>)
- Molnár Roland 2002. *Az internetkorszak kommunikációja*. Szakdolgozat. EKF, Eger.
- Soós Viktória 2001. *Az internetes csevegés (IRC) és nyelvhasználat*. Édes Anyanyelvünk.
- Szabó Béla 2003. *Új kommunikációs formák az interneten: a chat*. Szakdolgozat. UMB, Banská Bystrica.

Mellékletek

1. számú melléklet

Az Index fórumai (a hozzászólások száma szerint)

Témakörök (topikok)	Altémák száma	Hozzászólások száma
1. Törzsasztal – Az első és legnagyobb a fórumok között, sokszor a szerkesztőség is innen értesül arról, hogy mi van a nagyvilágban.	21276	3872450
2. Politika – Online Hyde Park Corner! Itt még a kormányról is megírhatja a véleményét! Sőt.	42293	3262967
3. Autó-motor – Járgányok és úrvezetők, fél-tengelyek, téli gumik, nosztalgia és futurisztika.	2755	2295849
4. Drukkerkocsmá – A sportrovat focifóruma. Sportszerű szurkolás és barátságos poharazgatás, moderátori felügyelet mellett.	2885	1861873
5. Törzsasztal-játékok – Virtuális játékok a fő-rumban, asszociáljunk és egyéb formabontó műfajok.	557	1545015
6. Kultúra – Mozi után loggoljon be, és írja ki magából! Írjon kritikát, dicsérjen-szidjon, a szalonban minden vélemény szent.	5630	1395172
7. Hölgyek, urak, szex – Nők, férfiak, szex, szerelem, udvarlás, ismerkedés, érzelmek, történetek, kalandok, hihetetlen és hihető esetek.	4583	999158
8. Gamez – Tippek és tanácsok, sugások és csalások. Vérbeli játékos természetesen csak friss hírekért és tapasztalatokért jár ide.	3019	540410
9. Index kávéház – Laza duma, csetelés, vagy amit akartok. Az index alig moderált fóruma azoknak, akik inkább könnyed csevegésre vágynak mintsem arra, hogy témáról témára megváltás a világot.	1207	480242
10. Vallás, Filozófia – Hit, remény, szeretet. Érvek, vélemények ezeréves kérdésekről, aktuális problémákról.	3686	437884

2. számú melléklet

Magyarulez –Plenáris (részlet)

bujesz	válasz megnéz	2003.10.01 14:13:04 (2675)
Üdvözlök minden kedves régi és új topiklakót! Végigolvasva a plenáris hozzászólásait, egyetlen megválaszolatlan kérdésem maradt csak (a hétköznapi nyelvi érdekességeket tekintve): Hogy lehet valami TISZTA kosz? Amikor ezt először hallottam, azt hittem poén, de nem. Tiszta kosz, tiszta jó, stb... Honnan ered az a jelző? A tisztázni, egyöntetűvé tenni kifejezésből?		
KisPiramis	válasz megnéz	2003.10.01 18:11:18 (2676)
Az út: Teljesen piszkos - tisztára piszkos - tiszta piszok. Nekem ez elég egyszerű. És ősrégi. Újabb és (kicsit) érdekesebb pl. "dögös nő", "jó dögös".		
Előzmény: bujesz (2675)		
Vitya	válasz megnéz	2003.10.01 22:41:39 (2677)
Azért a <i>zsír kemény</i> is zsír kemény... :-) (Pedig létezik, én már hallottam, de bizonyára erősen... hm... "szubsztandard".)		
Előzmény: KisPiramis (2676)		
Testaccio Rabja	válasz megnéz	2003.10.01 23:31:07 (2678)
Ez a "zsír kemény", ez szuper. Nehezen verhető. Bajnokjelölt.		
Előzmény: Vitya (2677)		
Kis Ádám	válasz megnéz	2003.10.02 00:27:23 (2679)
A TESz szerint a <i>tiszta</i> egyebek között iyets jelent: <i>teljesen, merőben</i> . Az összefüggés a melléknévi alak <i>keveretlen</i> jelentéséből köbetkezhethet (fél deci tisztán). Ami a <i>zsírt</i> illeti, nagyon új alakulat, jó lenne tudni, miért jött létre, de már én is érzem (bár leginkább a <i>zsír hülye</i> alakkal szoktam találkozni).		
Kis Ádám		
Előzmény: bujesz (2675)		
Onogur	válasz megnéz	2003.10.02 01:03:39 (2680)
Kedves zsírozók! > <i>Ami a zsírt illeti, nagyon új alakulat, jó lenne tudni, miért jött létre</i> Tipp: A nem felületkezelt vastartalmú műszaki cikket gyárilag bezsírozták, hogy ne rozsdásodjon. Az új termék zsíros volt, tehát <i>zsír új</i> , azaz 'teljesen új'. S innen tevődhetett át más <i>új</i> dolog 'teljesen' értelmű jelzőjévé. Üdv: Onogur		
Előzmény: Kis Ádám (2679)		
Yogi	válasz megnéz	2003.10.02 06:14:20 (2681)
En a <i>zsírt</i> "nagyon jó" jelentésben hallottam ("az zsír").		
Előzmény: Onogur (2680)		
Vitya	válasz megnéz	2003.10.02 10:08:13 (2682)
Egyébként szerintem a magyar szóképzés egyik (ha nem a) legproduktívabb területe a <i>nagyon</i> újabb és újabb szinonimáinak létrehozása. Míg a		

francia nyelv megfelelő regiszterében szinte egyeduralkodó a *vachement*, addig próbáljuk csak meg felsorolni, hogy mi minden kerülhet a magyarban ebbe a fok-mérték határozói (ná ezt hogy írjuk?) pozícióba. (Biztos vagyok benne, hogy a *zsír kemény* nem a *lópofájú hófehérke* mintáira képzett jelentéstömörítő szóösszetétel. A *zsír* az adott helyzetben melléknév, vö: *kurva, állat, kő* (kő bunkó, kő hülye), stb.).

Előzmény: Onogur (2680)

Kis Ádám válasz | megnéz 2003.10.02 10:33:55 (2683)

Tök

Előzmény: Vitya (2682)

playboy2002 válasz | megnéz 2003.10.02 11:07:37 (2684)

Azt nem figyelted meg, hogy ilyen értelemben valahogy másként ejtik. Talán így: „Ez zzsír!” (sic!). Nekem szinte eszembe se jut róla a fehérjemaszlag.

Előzmény: Yogi (2681)

3. számú melléklet

Részlet a Chat.hu, szoba 40-en túl nevű szobájának csevegéséből (2002. december 21., idézi: Szabó 2003)

1. [Robin Hood] sziasztok
2. [NoiseEHC] csibe: akkor én már nyugdíjas vagyok?
3. [orzi] kuncsi, az elég zavaró ha az ember 80 éves és 22 nek erzi magát
4. [@Csizmaskandur] Orzikám a tied egy kicsit hibádddzik: Nem látnám, hogyé Bpesti lennél :)))
5. *** !Dina@ meg 20 éve egyfolytában 16
6. [Vándor...] Sziasztok:))
7. [orzi] csimma, :))))
8. [Bohém&Jóképű] :o))))))))))
9. [piciszív@] orzi fordítva még zavaróbb
10. [orzi] nem, mer belgium
11. [kuncsirke] szia robin
12. [citrusitus] ki ez a bohém
13. [kuncsirke] nózika, ha úgy érzed akko lehet...
14. [Bohém&Jóképű] akkor kezdjünk el egy kollektív mesét!:o)
15. [!Dina@] kezd
16. [orzi] pici, lehet, de akkor nezd meg Faludi bacsit
17. [Bohém&Jóképű] az életkor a főszereplő:o)
18. [NoiseEHC] csibe: ha azt nézzük, már egy ideje nem dolgoztam... csetelek, hogy b...szameg!!! :)
19. [kuncsirke] orzi, lehet, de sokkal jobb mint 20 évesen 80-nak érezni...
20. [Robin Hood] szia kuncsire már azt hittem senki nem köszön vissza
21. [fru38] na én mese előtt lépek népek:))))
22. [fru38] reggel kellnem kődő:(((((((((((
23. [orzi] meg jó hogy 26 vagyok:))))
24. [!Dina@] fru jó éjt
25. [fru38] jockakát:))))))))))
26. [Robin Hood] és még írni sem tudok
27. [piciszív@] orzi neked ellenszenves?
28. [orzi] pici, nem az, eljen úgy ahogy akar
29. [kuncsirke] robin:)
30. [orzi] de gusztustalan ha reklamozza is
31. [piciszív@] szóval az
32. [NoiseEHC] a leggázosabb mondjuk 98 évesen 99-nek érezni, de mindegy....
33. [vörös démonka] Nem járt ma itt nyugiboszi? Ki látta?
34. [kuncsirke] nózi, most dodozol épp?
35. [orzi] vegül is az
36. [NoiseEHC] csibe: most sörözöm épp, de akár dolgozhatnék is

Tanulmányok a kommunikáció köréből

Térképek szemiotikája

A behaviorista geográfia első művei⁴⁰ abból a feltevésből indultak ki, hogy az emberek térbeli viselkedését nem a tér objektív szerkezete, hanem annak az észlelés során keletkezett szubjektív képzeletere határozza meg⁴¹. Nem aszerint cselekszünk tehát, amilyen a tér a maga valóságában, hanem amilyennek látjuk.

A behaviorista „forradalom”⁴² ráirányította a geográfusok figyelmét azoknak a „fejünkben élő” képzeteknek a vizsgálatára, amelyek valójában meghatározzák az egyes emberek, illetve társadalmi csoportok térbeli cselekedeteit. Az ilyen jellegű kutatások egyik leggyakrabban használt módszere a *mentális térképek* vizsgálata, amely a valós környezet szubjektív tudati leképeződésének folyamatáról nyújt más eszközökkel fel nem deríthető információkat.

Kognitív térkép – mentális térkép

Mielőtt továbblépnenk, szükséges két fogalom jelentésének meghatározása. A térbeli világ tudati leképezése – vagy ahogyan R. Downs és D. Stea írja, a kognitív térképezés (cognitive mapping)⁴³ absztrakt fogalom. Ez a fogalom „azokat a kognitív és szellemi képességeket fogja át, amelyek lehetővé teszik, hogy a térbeli környezetről információkat gyűjtsünk be, továbbá azt, hogy ezeket az információkat rendezzük, tároljuk, előhívjuk és újra feldolgozzuk... A kognitív térképezés azonban – folytatja Downs és Stea – mindenekelőtt egy cselekvési folyamat: éppenséggel egy tevékenység... Nézzünk csak meg néhány köznapi szituációt, amelyekben a kognitív térképezés módszerét használjuk, és rögtön világossá válik, hogy miért beszélünk itt folyamatról vagy tevékenységről: gyermekként megtanuljuk az iskolába (és

⁴⁰ Lynch, Kevin: *The Image of the City*. MIT-Press, Cambridge/Mass., 1960

⁴¹ Az antropológus Edward Hall (lásd Cséfalvay Z., 1990) és az építész Kevin Lynch (lásd Cséfalvay Z., 1990) könyveikben egymástól függetlenül jutottak arra a következtetésre, hogy a cselekedeteinket nem a tér objektív szerkezete, hanem szubjektív képzeleteink határozzák meg.

⁴² Cséfalvay Z., 1990

⁴³ Downs, R.,- Stea, D.: *Maps in Minds: Reflections on Cognitive Mapping*. Harper & Row, New York, 1977

az onnan hazafelé) vezető utat, kirándulási útitervet készítünk, bevásárláskor optimális útvonalat tervezünk, új lakást keresünk, vagy pedig turistaként felfedezünk magunknak egy idegen várost...” A folyamat végterméke a térbeli valóság tudatunkban keletkezett képe – vagy továbbra is Downs és Stea fogalmainál maradván –, a kognitív térkép. Ezek a kognitív térképek természetesen nagyon különbözőfélék lehetnek. „Így például a hazafelé vezető útvonal rajza; a belváros kevésbé biztonságos helyeinek a listája; a szülői házról készített gyermekrajz; egy útiterv arról, hogy a városban miként lehet eljutni valahová metróval; vagy éppenséggel az utazási irodák prospektusai...” – mind a térbeli világ tudati leképeződésének sajátos formái.⁴⁴ Azt az eseményt tehát, amikor kapcsolatban vagyunk a környezettel, s az onnan érkező ingereket, térbeli világot leképezzük, kognitív térképezésnek nevezzük. A *térképezés* szó ugyanazt a rekonstrukciós munkát jelöli, mint amikor a kartográfus felmérést végez, s az eredményét láthatóvá teszi. Lényeges különbség azonban, hogy ez esetben az eredmény nem válik kézzel foghatóvá, nem tudja más is megnézni, megtapintani, mert az a tudatunkban keletkezik. A tudatunkban felépített térbeli világot nevezzük kognitív térképnek.

A kognitív térképeknek a térkép formájában történő megjelenítése, rajza az, amit – az angolszász irodalomból átvéve – „mental map”-nek, mentális térképnek nevezzük. Ezek a rajzok elmondanak valamit a kognitív térképekről, de korántsem egyeznek meg azokkal. Mentális térképek rajzoltatása az egyik eszköz arra, hogy előhívjuk a tudatunkban lévő kognitív térképeket.

A mentális térképek két módszeréről

A „rajzos módszer” eredetileg Kevin Lynch-től származik, aki három amerikai nagyváros: Boston, Los Angeles és Jersey City mentális térképeit rajzoltatta meg kísérleti személyekkel, majd összehasonlította az így készült térképeket valóságghűségük szerint. Lynch után sorra keletkeztek a különböző városok mentális térképeiről készített dolgozatok: a rajzokat a legtöbbször városok mentális térképeinek vizsgálatára használják⁴⁵, de az eljárást többen sikerrel alkalmazták már országos kutatásokban is.⁴⁶

A másik eljárást „rang-módszernek” is szokták nevezni: ennek ötlete az amerikai geográfustól, Peter Gouldtól származik⁴⁷, és az a lényege, hogy a

⁴⁴ Downs, R. – Stea, D. 1977 magyarul idézi: Cséfalvay Zoltán: A modern társadalomföldrajz kézikönyve, Ikva Könyvkiadó Kft., Budapest, 1994, 31.

⁴⁵ Nemrégiben Bíró László pécsi kommunikáció szakos hallgató szigorlati dolgozatát Tér és információ a pécsi főiskolások kognitív térképein címmel írta.

⁴⁶ Például: Downs–Stea 1977 vagy Kiss–Bajmócy 1996.

⁴⁷ Gould, P. – White, R.: The mental maps of british school-leavers. *Regional Studies* 2. 1968, 161–182.

kutató maga sorolja fel azokat az objektumokat, amelyekre kíváncsi, és a kísérletben részt vevő személynek annyi a feladatuk, hogy egy megadott tulajdonság szempontjából rendezze ezeket az objektumokat. A klasszikus kérdés ebben az esetben: „Hol laknál legszívesebben, ha szabad választásod lenne?” – majd a válaszként adott rangsorokból a kutató készíti el a megfelelő térképeket.

A vizsgálat módszere

Magyarországon kevesen foglalkoztak mentális térképek készíttetésével, illetve vizsgálatával, s e kísérletek főleg várostérképek rajzolására, az egyes városainkról élő tudati képek vizsgálatára irányultak⁴⁸, de pár éve vizsgálták már azt is, hogy egy országról, nevezetesen Magyarországról milyen kép él az emberekben⁴⁹. Legalább ennyire fontos és érdekes tudni azonban azt is, hogy Európáról milyen kép él az emberekben, és az egyes európai országok hogyan tükröződnek a tudatunkban. Ezt a témát vizsgálta nemrégiben két kutató⁵⁰, s ezt tűztem ki én is célomul.

Európa mentális térképeinek vizsgálatára a rajzos módszert és a rang módszert is alkalmaztam. A két eljárás során a kísérleti személyek, az egri Eszterházy Károly Főiskola I. éves hallgatói azt a feladatot kapták, hogy rajzolják le egyenként egy-egy üres lapra Európa képét emlékezetből, mindenféle segédeszköz használata nélkül. A hallgatók előzetesen nem gyakorolták a feladatot. Az Európa kontúrtérképbe az általuk ismert országokat is be kellett jelölniük, a szerintük megfelelő elhelyezkedésben és a megfelelő méretarányokkal, országnévvel.

A rang-módszer során pedig azt a kérdést tettem fel a hallgatóknak, hogy Európa mely országában laknának a legszívesebben, ha szabad választásuk lenne? Pontosabban az volt a feladat, hogy Európa országait egytől százig terjedő szimpátiaskálán pontozzák, mint lehetséges lakóhelyeket. A feladat és vizsgálat nem előzmény nélküli, P. Gould, a már említett amerikai geográfus az 1970-es években angol, svéd, német, olasz és francia egyetemistákkal már elvégezte ezt a vizsgálatot.

A mentális térképek elemzése során először az európai kontinens körvonalát vizsgáltam. A teljes Európa-képet csak néhány hallgató adta vissza, s ők sem mindig pontosan. A legtöbbben nem is rajzolták le a teljes kontinenst:

⁴⁸ Cséfalvay–Fischer 1990, Timár 1994.

⁴⁹ Kiss János – Bajmócy Péter: Egyetemi hallgatók mentális térképei Magyarországról. *Tér és Társadalom* 2-3, 1996, 55–68

⁵⁰ Farsang Andrea – Jóri Johanna: Adatok a 13-16 éves magyar diákok mentális Európa-képéhez. *A földrajz tanítása, Mozaik Oktatási Stúdió*, 1999. szeptember 10–18.

sok helyen hiányzik például Skandinávia, de ha rajzolták is, nagyon sokszor Nagy-Britanniához hasonlóan szigetként tüntették fel, nem tudják ugyanis hogy kötődik Európa törzséhez. Ennek oka részben Kelet-Európa teljesen homályos ismerete: bár Magyarország hídszerepét sokszor és sokan hangsúlyoztatják, ez nem biztos, hogy így van. Kelet-Európa egy hatalmas fehér folt a hallgatók fejében, mint ahogyan nyugat-európai térképeken egykor a vasfüggönyön túli terület. A különbség talán csak annyi, hogy a magyar hallgatóknak Magyarország keleti (és déli) határaihoz kötődik egy új „vasfüggöny”, amelyen túl már „terra incognita” kezdődik a mentális térképeken. Ezt bizonyítja az is, hogy a 68 hallgató közül mindössze 24 tüntette fel egyáltalán Oroszországot. Hasonlóképpen fehér folt a Balkán-félsziget is, ezzel szemben Dél-Európa nyugati része és Nyugat-Európa viszonylag sokszor és igen hangsúlyosan és nagyjából pontosan jelenik meg a hallgatók mentális gondolkodásában.

Második vizsgálati szempont a kontúron belül maguk az egyes országok megjelenítése, a berajzolt országok méretaránya, körvonaluk, egymáshoz viszonyított helyzetük volt. Itt is ki kell emelni, hogy a legtöbb rajznál Nyugat- és Dél-Európa kiemelt helye tűnik szembe, ezeket ismerik leginkább a hallgatók. Ugyanez az eredmény jött ki a már korábban említett kutatásnál is⁵¹. A szerzőpáros szerint „ha egy család nyaralni szándékozik, az úticél meghatározásakor főleg a tengerparti területeket tekintik át, és azok közül választanak. A legtöbb család kedvelt nyaralóhelyei a tengerpartok, azok közül is az olasz, a görög és a spanyol part.” Ez részben elfogadható (Spanyolország és Olaszország esetében például), másrészt azonban a megállapítás nem ad arra választ, hogy akkor Portugáliát miért is jelölte be szinte mindenki pontosan, illetve Görögország helyét szinte egyáltalán nem találják. Görögország bizonytalan elhelyezkedésére sokkal inkább az 1990-es években zajló balkáni háború adhat magyarázatot és az egykori Jugoszláviából keletkező utódállamok zavarossága. Ugyanebből az okból kifolyólag Magyarország déli szomszédaival a hallgatók többsége egyáltalán nincs tisztában: sokszor előfordul, hogy Horvátország felcserélődik Kis-Jugoszláviával és még tengerpart sem jut nekik, de előfordul, hogy tőlünk délre, a Balkán-félsziget országai helyére egyszerűen csak Balti-államokat írt a hallgató. Olaszország kapcsolódása sem egyértelmű a Balkánhoz, van úgy, hogy Észak-Itália Bosznia-Hercegovinával vagy akár Montenegróval határos.

A nyaralás-magyarázaton kívül tehát sokkal valószínűsíthető, hogy Olaszország és Spanyolország jellegzetes alakja miatt „égett be” a hallgatók tudatába. Ugyanez a helyzet Franciaországgal is: hatszög alakjának visszaadásával sokan próbálkoztak, viszonylag sok helyen felbukkan a Bre-

⁵¹ Farsang-Jóri 1999.

tagne-félsziget is. A Benelux-államokat is viszonylag jól bejelölte a többség, Németország alakja és mérete azonban teljesen esetleges, hasonlóképpen Ausztriáé és Svájcé is. Erre kontinensbelseji szerepük nyújthat magyarázatot: általában utoljára rajzolták be őket, ezért csak az üresen maradt, „maradék” részek jutottak. A kelet-közép-európai országok közül a már említett korábbi felméréssel ellentétben⁵² viszonylag jól, s szinte majdnem minden mentális térképen szerepelt Lengyelország, Csehország, Szlovákia és Románia neve. Ugyancsak ezen felméréssel ellentétben Albánia, Bulgária és Törökország neve is gyakran felbukkan az egri főiskolások mentális Európa-térképén.

Ami a szigeteket illeti: Nagy-Britannia és Írország egy kivételével minden térképen megjelenik, bár van, ahol az ír sziget közelebb esik a kontinenshez. Ezen túlmenően a leggyakrabban rajzolt sziget Szicília (a hallgatók 33 százaléka rajzolta), ezt követi Izland (20 %), majd Ciprus (13 %). Máltát, Krétát és Korzikát minden tizedik hallgató rajzolta csak be, a Spanyolországhoz tartozó Baleár-szigeteket azonban a 68 diákból csak egy (viszont a Kanári-szigeteket két hallgató is benyilazta). Érdekesség: két-két hallgató Rhodoszt és a Feröer-szigeteket is bejelölte.

Az európai törpeállamok közül egy-kettő megtalálható néhány rajzon: elsősorban a Vatikán, de szerepel Monaco és Andorra, valamint elvétve Liechtenstein is. Feltétlenül meg kell említeni, hogy két hallgató Európa-képére rákerült Izrael körvonala is: amikor a miéltre rákérdeztem, kiderült, hogy a labdarúgó bajnokságokban Izrael Európához tartozik, ezért ők is Európához tartozónak tekintik.

Összességében megállapítható, hogy kevés azoknak a diákoknak a száma, akik viszonylag pontosan ismerik az európai kontinenst és annak országait. Mégis, mi lehet az oka annak, hogy Nyugat-Európa és Dél-Európa sokkal jobban ábrázolt, mint pl. Magyarország közvetlen környezete? Miért tekinthetjük általánosnak ezt, s mi az, ami ilyen irányba befolyásolja a hallgatók mentális térképeit? Egyáltalán: mi az, ami befolyásolhat egy fiatal mentális Európa-képének kialakításában?

1. **Iskola.** A hallgatók csoportja 18-20 éves, általában gimnáziumba járt, ahol két éven át tanult földrajzot, ezen belül pár hónapig tanulta Európa (föld)rajzát. Ez és az iskolai földrajzi atlaszok tekinthetők vizuális hatásnak, amellyel például Spanyolország és Olaszország jellegzetes csizma alakjának tudása magyarázható. Farsang és Jóri szerint „az iskola is befolyást gyakorolhat a tanulók által kialakított Európa-képre. Az iskolák által tanított nyelvek (főleg angol, német, esetleg francia, olasz vagy spanyol) és a nyelvtóra

⁵² Farsang–Jóri 1999.

keretén belül megemlített civilizációs ismeretek is Európa nyugati része felé orientálják a diákokat.” Ezt a tényt árnyalhatjuk még azzal, hogy a sok fehér folt a hallgatók mentális Európa-térképén nem véletlen, szoros összefüggésben van az adott ország vagy régió közmegítélésével, imázsával. Mint ahogy azt Kiss és Bajmócy írja: „az egyetemisták többségében csak a „jó helyekről” alakulnak ki határozott térbeli képzetek, ezek orientálják térbeli cselekvéseiket, választásaikat; ezzel szemben az általuk fejletlennek, lemaradónak tekintett régiókat ösztönösen kikapcsolják tudatukból, távolítják mindennapi gondolkodásukból.”⁵³ Megfordítva az összefüggést: a mentális térképek készítése körültekintő elemzés esetén már az említési arányok és pontosság vizsgálata által információkat kínál arról, hogy miként értékeli tudatukban Európa országait az egri főiskolások. Egyrészt tehát igaza van Farsangnak és Jórinak az iskola szerepéről, másrészt viszont Kiss és Bajmócy részint vitatkozik velük, amikor azt írják: „a nem földrajzosok Magyarországgal kapcsolatos térbeli képzeteinek kialakításában az iskolai oktatásnak vajmi kevés szerepe van. Ezt a tényt érdemes rögzíteni, mert a társadalom széles csoportjainak kognitív térképei inkább az övékéhez hasonlítanak, mint szakmabeliekéhez – csak jóval alacsonyabb szinten. Úgy tűnik, hogy az iskolában szülött térképi ismeretek ma már több szempontból korszerűtlenek, és a középiskola befejezése után 2-3 évvel – megerősítés híján – ki is hullanak az emlékezetből.”

2. Média, sajtótérképek. „Úgy tűnik, kevés vagy semmilyen benyomást nem hagy hátra Európa-térképeink képes reprezentációja például a televízióban (időjárás térképek) vagy a sajtóban, plakátokon. Vizuális túlkínálatnál a tanulók a mindennapos, sztereotip benyomásokat nem veszik fel: talán tudatuk tiltakozik ellene, hiszen másként hogyan lehetséges, hogy az oly sokszor látottakat még csak nagyvonalakban sem tudják visszaadni” – derül ki egy német felmérésből.⁵⁴ A német felmérést látszik alátámasztani az is, hogy a főiskolai hallgatók egyáltalán nincsenek tisztában pl. a Balkán-félsziget országaival, holott az 1990-es években a sajtóban százezerszer jelentek meg pl. az egykori Jugoszlávia mostani állapotát bemutató térképek.

3. Lokalitás. Ezzel összevethető még a Kiss–Bajmócy által elvégzett vizsgálat, amikor szegedi egyetemi hallgatók mentális Magyarország-térképeit kutatták. Ők a következő következtetésre jutottak: „Az összesített térképeken nem ábrázolható, de az egyes kérdőíveket szemlélve az elsők között tűnik szembe a következő faktor: a származás, lakóhely, a „szűkebb pátria”

⁵³ Kiss J. – Bajmócy P.: Egyetemi hallgatók mentális térképei Magyarországról. TÉT 2-3, 1996, 64.

⁵⁴ Achilles, F. W.: Das Europabild Unserer Schüler Geographic Unterricht, 1979 – hivatkozik rá Farsang–Jóri 1999.

szerepe a mental map-ek formálásában. A válaszadók nagyobbik részénél a lakóhely körül a megjelölt pontok sűrűsödése tapasztalható, s köztük az átlagosnál jóval nagyobb a kisvárosok, illetve a községek szerepe.” S bár módszertanilag nem vethető össze, de felmerül a kérdés: ha ez így van, akkor a magyar főiskolai hallgatók miért tudják jobban Spanyolország és Portugália határát és egymáshoz viszonyított fekvését. Elvileg tehát a lakóhely (Magyarország) közvetlen környezetét jobban kellene ismerni. (Csak zárójelben: érdemes lenne megvizsgálni, hogy pécsi vagy szegedi főiskolások, egyetemisták jobban ismerik-e a déli szomszédokat? Mert bár nem számottevően, de az egri főiskolások az északi szomszédokat jobban ismerik, lévén az egri főiskola főleg észak-magyarországi beiskolázási területű).

4. Idegenforgalom. Az idegenforgalomnak is jelentős szerepe van a mentális térképek kialakításában. Kiss és Bajmócy megállapítja, hogy „vizsgálatunk eredményei arra utalnak, hogy a Magyarországra vonatkozó földrajzi ismeretek a turisztikai ipar által manipuláltak, visszatükrözik annak szlogenjeit.” Ez az egri főiskolások Európa-képénél is tetten érhető, de korántsem olyan nagy mértékben. Mert bár említették a Kanári-szigeteket, de Ibiza-t, Mallorcát nem, valamint Horvátország sem egyértelmű helyzetű az igen nagy méretű turisztikai propaganda ellenére. Ehhez kapcsolódóan egyébként érdemes idézni megintcsak a Farsang–Jóri szerzőpárost: „Napjainkban a családok általában többet utaznak, mint harminc-negyven évvel ezelőtt. Úgy tűnik azonban, hogy ennek ellenére a gyermekek térbeli tudása nem növekedett ugyanolyan mértékben. Ennek okát abban leljük meg, hogy a tanulók a hosszabb utazásoknál a különböző tereken történő áthaladást nem mint tapasztalatszerző lehetőséget regisztrálják, hanem csak a feltűnő részletekre, rövid kis szakaszokra koncentrálnak, és csupán azokra emlékeznek. A tartózkodási, illetve nyaralóhelyről azonban tartós benyomásokat, élményeket szereznek. Itt tehát az átlagos nyaraló üdülőmentalitása mutatkozik meg: a tulajdonképpeni útvonalat általában tisztán közlekedéstechnikai aspektusból nézik. Az utat szinte kizárólag csak órákban számolják. Láthatjuk tehát, hogy a mobilitási lehetőségek (személygépkocsi-, vasút-, repülőgép-forgalom) növekedésével a térérzékelés nem javult, mint ahogy azt feltételeznénk.”

Felvillantva négy tényezőt, korántsem mondható tehát hogy választ tudtam adni arra a kérdésre, hogy mi az, ami befolyásolhat egy fiatal mentális Európa-képének kialakításában? Ez egyrészt sokkal több kutatást igényelne, másrészt pedig eddig még csak a rajzos módszerrel végzett vizsgálatomról szóltam. Talán egy picit árnyalni fogja és kiegészíti az eddigieket a rangmódszerrel készült mentális Európa-térkép rövid ismertetése.

Mint már említettem, az amerikai geográfus, P. Gould egy vizsgálat keretében angol, svéd, német, olasz és francia egyetemistáknak a következő

kérdést tette fel: Európa mely országában laknál a legszívesebben, ha szabad választásod lenne? Pontosabban a feladat az volt, hogy a kérdés alapján egytől százig terjedő szimpátiaskálán pontozzák az egyes országokat mint lehetséges lakóhelyeket. A válaszokat térképeken ábrázolva sajátos határvonalakkal szabdalni tudati térképek rajzolódtak ki.

A legélesebb határ az Európát kelet-nyugati irányban kettéosztó vasfüggöny volt.⁵⁵ A százpontos skálán – az angol, a svéd, a német, az olasz és a francia egyetemisták válaszai alapján – az akkori vasfüggönyön túli országok még húsz pont fölé sem tudtak felvergődni, ezt a szimpatikus helyet is egyedül Lengyelország közelítette meg. Ugyanakkor felbukkantak ennél rejtettebb, régebből származó határvonalak is: például az olasz és a német egyetemisták fejében – az Alpokkal elválasztva – Európa ismét kettészakadt egy északi germán és egy déli latin világra.

Hogy a vizsgálat valamelyest összehasonlítható legyen, az egri főiskolásoknak 2002-ben ugyanazt a feladatot adtam ki. Az eredmény sokszor igazolta a korábbi kutatást: a kelet-európai országok közül a „viscgrádiak” és Szlovénia 30 pont fölött kapott, sőt Lengyelország itt is az első helyen végzett 48 ponttal, megelőzve olyan stabil gazdaságú jóléti államot, mint Izland. Természetesen Magyarország ebből kilóg, 75 ponttal a második „helyezett”. Ebből az következik, hogy a magyar főiskolások a kelet-nyugat határt nem a német–lengyel, magyar–osztrák határra teszik, hanem kitolták a lengyel–fehérorosz, a szlovák–ukrán és a magyar–román határra. A korábbi vizsgálatnál említett 20 pontos bűvös határt itt a kelet-európai országok (Oroszország, Románia, Ukrajna, Albánia) nem tudták elérni. Érdekesség, hogy ugyanide sorolták az egri főiskolások az egykori Szovjetunióhoz tartozó, de ma már magukat inkább Skandináviához soroló Balti-államokat. A hátsó mezőnyben egyébként van még egy-két érdekesség: a háborús Bosznia és Hercegovina több pontot kapott, mint Fehéroroszország, de ugyanígy Jugoszláviában is szívesebben élnének a felmérés szerint a főiskolai hallgatók, mint Romániában.

Az élmezőnyben a legszembetűnőbb, hogy az egri főiskolások favorizált országai szinte teljesen megegyeznek az olasz egyetemisták által favorizáltakkal, és teljesen különbözik a német egyetemistákétól. A magyar főiskolások tehát leginkább mediterrán országban laknának, leginkább az abszolút első Olaszországban, de előkelő helyen végzett Spanyolország és Görögország is. (Felmerül tehát újból az idegenforgalom hatása a mentális Európa-képre, azonban ez a német egyetemistáknál sokkal jobban elő kellene jönnie, de a mediterrán országok megítélése náluk nem ilyen pozitív.) Ami érdekes különbség még a nyugat-európai egyetemisták és a magyar főiskolások

⁵⁵ A vizsgálat az 1970-es években készült

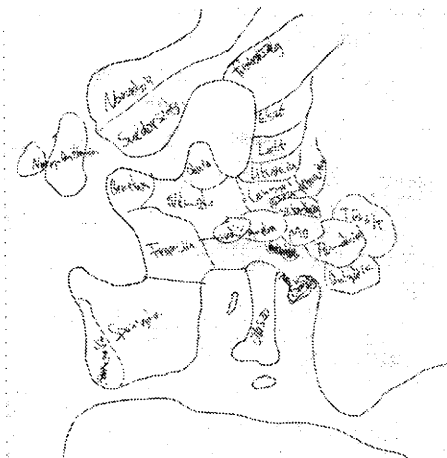
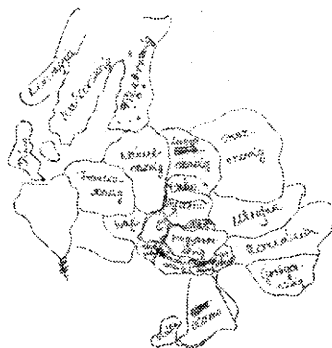
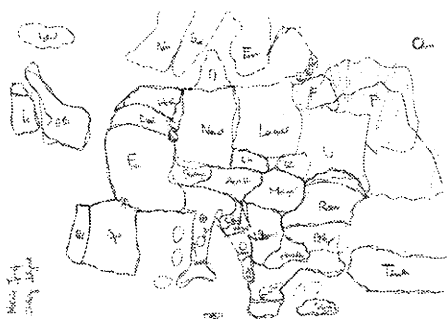
Európa-képe között, hogy utóbbiaknál a jóléti és igen gazdag Skandinávia bizony nagyon hátul kullog a középmezőnyben.

Országok	Pontszámok		Országok	Pontszámok	
Albánia	0,0	8,3	Litvánia	-	16,7
Ausztria	68,5	64,8	Luxemburg	54,0	63,4
Belgium	63,3	63,0	Magyarország	17,3	75,0
Bosznia-Hercegovina	-	8,23	Macedónia	-	8,8
Bulgária	2,5	16,9	Nagy-Britannia	96,4	71,7
Csehország	18,2*	40,7	Németország	79,0	53,4
Dánia	85,6	58,8	(NDK)	0,4	-
Észtország	-	17,6	Norvégia	88,7	56,3
Fehéroroszország	-	7,6	Olaszország	70,6	76,4
Finnország	60,4	55	Oroszország	5,6*	11,1
Franciaország	83,1	71,2	Portugália	34,6	62,0
Görögország	47,6	67	Románia	10,3	8,8
Hollandia	52,7	71,1	Spanyolország	47,2	73
Horvátország	-	40,6	Svájc	96,3	73,8
Izland	37,8	35,8	Svédország	99,7	58,7
Írország	51	57,1	Szlovákia	18,2*	32,8
Jugoszlávia	-	9,6	Szlovénia	-	31,6
Lengyelország	20,4	48,3	Ukrajna	-	8,7
Lettország	-	17,2			

1.	Svédország (99,7)	Olaszország (76,4)
2.	Nagy-Britannia (96,4)	Magyarország (75)
3.	Svájc (96,3)	Svájc (73,8)
4.	Norvégia (88,7)	Spanyolország (73)
5.	Dánia (85,6)	Nagy-Britannia (71,7)
6.	Franciaország (83,1)	Franciaország (71,2)
7.	Németország (79)	Hollandia (71)
8.	Olaszország (70,6)	Görögország (67,1)
9.	Ausztria (68,5)	Ausztria (64,8)
10.	Belgium (63,3)	Luxemburg (63,4)
11.	Finnország (60,4)	Belgium (63)
12.	Luxemburg (54)	Portugália (62)
13.	Hollandia (52,7)	Dánia (58,8)
14.	Írország (51,0)	Svédország (58,7)
15.	Görögország (47,6)	Írország (57,1)
16.	Spanyolország (47,2)	Norvégia (56,3)
17.	Izland (37,8)	Finnország (55)
18.	Portugália (34,6)	Németország (53,4)
19.	Lengyelország (20,4)	Lengyelország (48,3)
20.	Csehszlovákia (18,2)	Csehország (40,7)

21.	Magyarország (17,3)	Horvátország (40,6)
22.	Románia (10,3)	Izland (35,8)
23.	Szovjetunió (5,6)	Szlovákia (32,8)
24.	Bulgária (2,5)	Szlovénia (31,6)
25.	NDK (0,4)	Észtország (17,6)
26.	Albánia (0,0)	Lettország (17,2)
27.		Bulgária (16,9)
28.		Litvánia (16,7)
29.		Oroszország (11,1)
30.		Jugoszlávia (9,6)
31.		Románia (8,8)
32.		Macedónia (8,8)
33.		Ukrajna (8,7)
34.		Albánia (8,3)
35.		Bosznia és Hercegovina (8,2)
36.		Fehéroroszország (7,6)

Térképek

Irodalom a kommunikáció forgatagában (Értekezés az irodalom fogalmának alakulásáról)

Esztétikum az információcserében

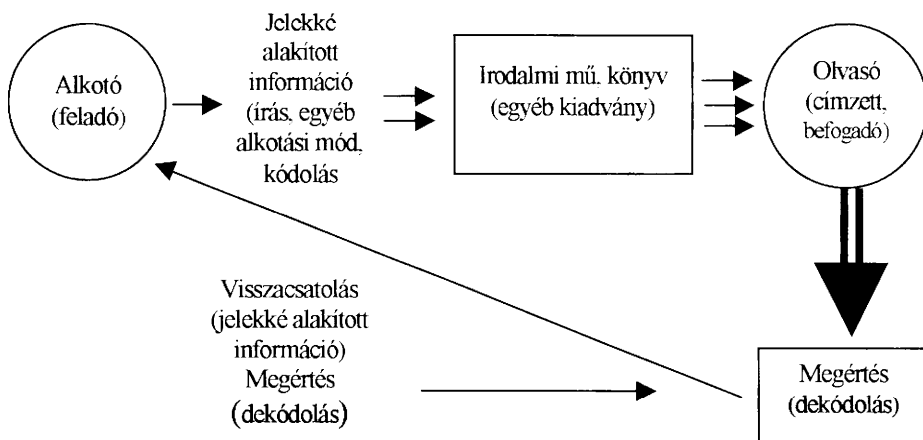
Amikor jelenünkben jelző nélkül „irodalom”-ról beszélünk, valójában az ún. szépirodalomra gondolunk, amelyben az esztétikai érték mindig kitüntetett és meghatározó jelentőséggel bír. Az ide sorolható műveket kizárólag vagy nagymértékben az esztétikai élmények kedvéért olvassuk, mivel azok művészi értékekkel rendelkeznek – ettől szépirodalmiak. Az irodalom fogalma alatt azonban nemcsak szépirodalmi szövegeket értünk, hanem szélesebb értelemben ebbe a kategóriába sorolhatók a szellemi kultúrát képező filozófia, művészet, vallás, ideológia, politika, erkölcs és jog tárgykörébe tartozó szövegek is, melyek időszerű eredményekről tudósítanak. Emellett a közérdekű hírtudósítás, a hírlapok és az újságok szövegei, a rádiós és televíziós közlemények is „irodalom”-nak tekinthetők, bár sajátosságaikban mérőben eltér(het)nek a szépirodalomtól. A legtágabb értelemben felfogott irodalom egyes ágait a bevett szóhasználatban „szakirodalomnak”, illetve ez utóbbit „hírközlési irodalomnak” is szokás nevezni. Szinte már értelemzavaróan hat, hogy a „szépirodalmat” sokszor csupán „irodalomként” emlegetjük, hiszen irodalomtudományról, irodalmi életről, irodalmi klubokról beszélünk, nem pedig szépirodalom-tudományról, szépirodalmi életről, szépirodalmi klubokról stb.

A jelentések szűkítése során a szépirodalmi szövegek egyéb alkategóriákba is sorolhatók, így például Szerdahelyi István a szépirodalmi szövegeket „autonóm művészeti” és „alkalmazott művészeti” szövegekre osztja és mindkét szövegosztályt további alosztályokra különíti el.¹ Ilyen értelemben az autonóm művészeti irodalom alosztályai a visszatükröző művészeti irodalom és a szépművészeti irodalom, az alkalmazott művészeti pedig a szórakoztató irodalom, a didaktikus irodalom, az agitatív irodalom és a használati irodalom. Megjegyezzük azonban, hogy az irodalomelméleti – irodalomesztétikai irányzatok egy része tagadja, hogy ezek a felsorolt szövegosztályok és részeik mindegyike teljes jogú alkotóeleme lenne az ún. „igazi” irodalomnak. Különösen az alkalmazott irodalommal kapcsolatban gyakran olvashatóak fenntartó, sőt elutasító állásfoglalások, mivel az ilyen művek nagyon parttalan, ill. leszűkített irodalomfogalomból indulnak ki. A Szerdahelyi-féle irodalom-értelmezések és megkülönböztetések más vélemények

nagyon parttalan, ill. leszűkített irodalomfogalomból indulnak ki. A Szerdahelyi-féle irodalom-értelmezések és megkülönböztetések más vélemények megkötöttségeivel szemben kellően nyitott szempontokat érvényesítenek, s a „továbbhagyományozandó” és „szépirodalmi” szöveg értelmezésén túl az irodalmat mint „irodalmiságot”, „intézményrendszert” és mint az „irodalomtudomány tárgyát” is megkülönböztetik, attól függően, hogy jelleget, sajátosságot, kapcsolatrendszert, szövegcsoporthoz vagy éppen a kutatási tárgy szempontját tekintik-e meghatározónak.

* * *

Az irodalom (s ezen belül a szépirodalom) bizonyos információkat nyújt, tehát jeleket közvetít a befogadók (olvasók) számára, így egy információs rendszer és kapcsolat része. Ennek okán és alapján az irodalmat úgy is fel lehet fognunk mint kommunikációs formát, amely emberek közötti információcserét hoz létre, és az emberek kommunikációs helyzetének tényezőit befolyásolja. Az irodalom mint kommunikációs forma – hasonlóan más kommunikáció folyamathoz – több lépésből tevődik össze: a feladó (az alkotó) az általa közölni kívánt információt egy meghatározott jelrendszer (írás) segítségével jelekké alakítja át (kódolás) és egy közvetítő közeg vagy eszköz (könyv) segítségével juttatja az információ befogadójához, az ún. címzethez (olvasó). A címzett (befogadó) a közvetített jeleket (információ) felfogja és megérti (dekódolás). A kommunikációs folyamat befejező szakaszaként a címzett (befogadó) valamilyen formában informálja a feladót (alkotó), hogy megértette a közleményt (műalkotást). Ez utóbbi jelenséget visszacsatolásnak is szokás nevezni a szakirodalomban.

Az irodalom mint kommunikációs forma
(információcsere és folyamat)

A kommunikációelméleti és szemiotikai problémákat tárgyaló összefoglaló művekben² evidensen kapnak hangsúlyt és megkülönböztetést az ún. írásbeliséghez kötött tömegkommunikációs formákban (sajtó, könyvkiadás), a csak hangokat közvetítő auditív tömegkommunikációs formákban (rádió, magnetofon, hanglemez) és/vagy csak a láthatóság síkján közvetítő vizuális formákban (fénykép, némafilm) történő kommunikációs lehetőségek. Ebből a szempontból tehát csupán az ún. audiovizuális tömegkommunikációs formák (televízió, videó) vehetik fel a versenyt a közvetlen kommunikációval az irodalom területén is.

* * *

Az információk nyújtása, a jelek közvetítése, a jelrendszerekben való gondolkodás jelenünk alapélménye – az irodalom értelmezésének esetében is. A jelviszonyok alakulása, változása és megnövekedett szerepe azonban a jelekre való „ráutaltságot” is magával hozta, ezzel együtt az empirikus igazságokra vonatkozó kétségeket és a megismerés bizonyos válságát is előidézte. Ennek irodalmi, költészeti esztétikai áttételét egyik tanulmányában Kulcsár Szabó Ernő írta le: „A poétikai jelformák közvetve sem a valóságra, hanem egymásra vonatkoznak, mert csupán jelekkel hozzáférhető valóság jeleinek jeleként hoznak létre esztétikai jelentést” (1988: 701). Feltehetően ez az áttételesség az oka az eredetiség háttérbe szorulásának, a műalkotások szerkesztésére, összerakhatóságára és ismétlésére (utánzására és hamisítására) vonatkozó kultusznak. Bizonyára ezért van az is, hogy a posztmodernnek nevezett művek nem a világ valóságára reflektálnak, hanem vagy egy zárt (tehát körülhatárolható és megismerhető), vagy egy el-/bezárt (tehát időn kívüli) világra. Ezzel kapcsolatban a művészi alkotás egyik alapvető problémájaként vetődhet fel – nem is véletlenül! – az utánzás és a teremtés kérdésének, pontosabban vitájának ténye, mely az esztétikai felfogásokat és nézeteket is meghatározhatja. Az utánzás (mimészis) és a költői teremtés (poiészis) a művészet és az alkotás alapvető kérdésének megvilágítására szolgálnak a reneszánsz óta és abszolút állapotukban csak elméletileg létező kategóriaként szerepelnek, gyakorlati megnyilvánulásukban azonban mindig kiegészítik egymást.³ Az utánzás és teremtés, valamint különböző viszonylataik, különbségeik a modern esztétika meghatározó elemeiként vannak jelen, akkor is, ha az irodalmat jelrendszerben való gondolkodásként és információk cseréjeként fogjuk fel. Lehet, hogy a jelek rendszerében való gondolkodás elvonakoztatást és áttételességet okoz, a világ valóságától való eltávolodást is jelent, történelmi vonatkozásban azonban – amely ebben az esetben a lényegét sejteti – meghatározó tény, mert maga az esztétika tudománya (a széptan) is a teremtés, az alkotás és az utánzás, ismétlés viszonyából (közeledéséből, máskor ellentmondásaiból, sőt harcából) alakult ki.

Magyar irodalom – a tág értelmezés tere

Az irodalom fogalmáról hangoztatott nézetek, más-más szempontok hangsúlyozásával, különbözőek voltak a történelem során és eltérnek egymástól jelenünkben is. Magyar viszonylatokban szintén jelentős változásokon esett át az irodalom fogalmának értelmezése, hiszen a modern értelemben vett magyar nemzeti irodalom fogalmának kialakulása csak a 18. század végére és a 19. század elejére (a nyelvújítás idejére ill. a reformkorszakra) tehető, mely ebben a vonatkozásban is meghozta az igazán differenciált szemléletet. Az ezt megelőző évszázadok magyar irodalmának körülhatárolásakor éppen ezért nem indulhatunk ki a mai irodalomfogalmunkból és nem szorítkozhatunk csupán az írott, a műalkotás jellegű, a magyar nyelvű és a nemzeti fejlődés vonalába tartozó művekre. Nem szűkíthetjük le az irodalom fogalmát a belletrisztikus alkotásokra, mivel az irodalomnak művészetként való felfogása a magyar irodalomtörténet során csak a klasszicizmus ideje alatt válik általánossá.

Az említettek miatt a régi magyar irodalom jellemzésekor és értékelésekor mindig számolni kell a nem szépirodalmi jellegű művekkel és műfajokkal – igaz, nem mindig egyformán és mindenre kitérően. A középkori magyar irodalomban például az oklevél is része a literatúrának, a jogi és teológiai művek is alkotó elemei az „irodalmi” közegnek, hasonló alapon a magyarországi latin nyelvű irodalmat a 18. század végéig indokolt a magyar irodalom történetének részeként kezelni.⁴ A magyarság irodalma (is) – a szóbeli költészetet nem számítva – a barokkig túlnyomórészt latin nyelvű, s ha ezután csökkent is a latin jelentősége, a nemzeti irodalom fejlődését befolyásoló szerepét bizonyos mértékben még további három évszázadon át megőrizte.

1772 korszakot jelöl a magyar irodalom történetében, mert lezárja az ún. régi magyar irodalom nyolc évszázadot átfogó korszakát, és megnyitja a felvilágosodás korának irodalmát, amelyet a „nemzeti megújulás” koraként is számon tartunk. A század legjelentősebb tudományos művei latinul készültek, sőt a 19. század elején Révai Miklós és Verseghy Ferenc magyar nyelvről való nagy jelentőségű értekezéseiket is a klasszikus auktorok nyelvén tették közzé.⁵ Magyarul elsősorban a szépirodalom jelenik meg, az „irodalom”-nak az a része, amely elvileg mindenki számára hozzáférhető, s elindul egyfajta differenciálódás a szépirodalom és a szó szoros értelmében vett tudományok között – noha nem lehet szó teljes körű különválásról. Az írók, költők ui. nem zárkóz(hat)tak el az újfajta, felvilágosult gondolkodásmódtól és az egész korszakot átfogó problémák elől. A kor magyar írói között – feltehetően éppen ezért – több polihisztorral találkozhatunk, és szinte természetesnek tekinthető, hogy az író ekkor esetenként filozófus is, természettu-

dós, nyelvtudós vagy éppen lélektani művek szerzője. Az alkotások megítélésében ebben a korszakban sem szorítkozhatunk a csak magyar nyelvű és esztétikai érdekű/értékű munkák figyelembevételére, mert az a képtelenségek egész sorát vonná maga után, és a sok alkotás értelmezhetetlenné válna. Az erősen differenciálódó korban az irodalomtudat is az írói szerepeknek és műveknek megfelelően formálódik – ha pontosan értelmezzük, a tárgyalandó irodalom fogalmát nyilván bővíteni kell, a tudományét pedig szűkíteni. A nemzeti nyelv ui. ekkor válik az irodalomfogalom egyik lényeges mozzanatává, s minden korábbinál jelentősebb lépés történik a szépirodalom elkülönülésének irányába. A felvilágosodás korában az „irodalom” elnevezéssel illetett jelenségcsoportot és műveket nem valami közös tulajdonság, vonás kapcsolja össze, s ezáltal nem is lehet értelmezni azokat, hanem a különböző tulajdonsággal bíró elemeket inkább csak valamilyen funkció szervezi egységbe. Bíró Ferenc a felvilágosodás magyar irodalmáról írott részletes monográfiájában így veti fel és látja megoldhatónak ezt a kérdést: „... a fölöttebb kétes célkitűzés helyett, hogy előre és külön meghatározzuk a munkánk alcímében szereplő »irodalom« ismérveit (azaz: tárgyunkat azonos tulajdonságokkal bíró jelenségek együtteseként próbáljuk meg felfogni), az látszott értelmesnek, ha az egységet a funkció felől közelítjük meg, vagyis: a szóban forgó viszony leírását tűzzük ki célul. E leírásnak... a kor számunkra releváns irodalomfogalma mentén, mintegy ennek az irodalomfogalomnak a körvonalait kirajzolva kell haladnia” (1994: 21). Ennek alapján Bíró nem a kor magyar és nem magyar nyelvű irodalmáról („tudományáról”) beszél általában, hanem mindkettőről úgy, hogy bemutatja azok küzdelmét, dialógusát és viszonyuk változásait. E megfontolás következtében az irodalom – nem irodalom szembeállítása relativvvá válik és korokhoz kapcsolódó kérdésként jelenik meg. Ennek analógiájaként a poétika jelentősége némiképp csökken, s előtérbe kerülnek a műfajokkal összefüggő problémák. Ez a megközelítés nem azt tartja fontosnak, hogy az elvont „irodalmi” minőséget meghatározza, s azt determináns elemmé avassa, hanem az eltérő jellegű elemeket egységbe szervező funkciók felé fordítja a figyelmet.

* * *

Ahogy tehát az elmúlt korok irodalmának általunk kiemelt értelmezése pontosításokra szorul, ugyanúgy (ezen a vonalon) az irodalmi lexikonok, irodalmi enciklopédiák anyaga, az irodalomtörténeti feldolgozások szempontjai is szinte mindig magyarázatok kíséretében jelentek meg. Anélkül, hogy teljességre törekednénk és komplex áttekintést nyújtanánk ebből a szempontból, megelégszünk néhány utalással. Bizonyára a legnevesebb és egyben legismertebb (Benedek Marcell szerkesztésében megjelent) magyar írói lexikon az,⁶ mely 1927-ben a magyar és világirodalom elfogulatlan be-

mutatására vállalkozott, s melynek szerzői nemcsak évszámok és művek bemutatását tűzték ki célul, hanem esztétikai értékeléseket, tömörített összefoglalásokat és esszéket tettek közzé. E kiadvány folytatásaként (már csak a magyar irodalmi vonatkozásokra koncentrálni) a hatvanas években jelent meg az a háromkötetes lexikon (főszerkesztője ugyancsak Benedek Marcell), amely „a tulajdonképpeni szépirodók és publicisták mellett az irodalomtörténet, az esztétika és részben a nyelvtudomány művelőiről, de egyéb tudományok népszerűsítőiről is” számot ad, „ha stílusuk megfelel a népszerűsítés igazi feladatának – egyszerűen, ha írószámra mennek”.⁷ Ebben az esetben az irodalom differenciáltsága mellett az író fogalmának értelmezése is kitágul, középpontban tartva az írók, az irodalomtörténet, az irodalmi intézmények, az irodalomelmélet köréhez tartozó fogalmak bemutatását és jellemzését.

A nyolcvanas évek elején jelent meg a Romániai Magyar Irodalmi Lexikon, amely az előzőekkel szemben nem nemzeti, hanem nemzeti kisebbségi kört ölel fel, már alcímében is előrejelzi az „irodalom” terminusának kiterjesztését: „Szépirodalom, közírás, tudományos irodalom, művelődés”. Valójában itt a romániai magyarság írásbeliségének összegyűjtött címszavairól van szó, melyben „a törzset alkotó szépirodalom mellett sorra kerül a közirodalom (publicisztika, újságírás, bibliográfia, népművelő irodalom), a tudományos irodalom (szakirodalom, tudományterjesztés), a művészeti irodalom, valamint a művészeteknek azok az alkotásai, amelyek tárgyuknál fogva kapcsolódnak az irodalomhoz (könyvgrafika, irodalmi tárgyú képzőművészeti alkotás, irodalmi művek megzenésítése, előadó-művészet és színház, rádió, televízió film és fotóművészet irodalmi vonatkozásai)”.⁸ Az irodalom holdudvarának, felvevő területének ez a kiszélesítése több mint valószínű azzal indokolható, hogy kisebbségi irodalomról van szó, s kisebbségi viszonyok között a társadalomtudományi és a művészeti szakterületek nem kellően differenciálódtak és fejlődtek, s ezáltal az irodalom közé csoportosíthatók, ill. az „irodalom” (mint kisebbségi irodalom) fejlődése, alakulása során rendszerint irodalmon kívüli feladatokat és funkciókat is magára kényszerült vállalni. Hasonló ismérvek jellemzőek a közelmúltban megjelent szlovákiai magyar irodalmi lexikonra⁹ is, azzal a különbséggel, hogy ez már alcímében sem pontosítja felvett témaköreit, jóllehet anyagába bekerültek a társművészetek (képzőművészet, zenetudomány, népművészet) címszavai, továbbá a nyelvtudomány, a történettudomány és a pedagógia mellett helyet kaptak még a természettudományok területének képviselői és eredményei is. Ez a lexikon nem foglalkozik irodalomtudományi és irodalomelméleti kérdésekkel, néhány sajátosan (cseh)szlovákiai magyar irodalmi fogalom és annak magyarázata („nyolcak”, „kilencek”, valóságirodalom stb.) azonban bekerült a kötet szócikkei közé.

Ez utóbbi két lexikon megkésett kiadásával köztudottan űrt kívántak betölteni a kiadók, s nemcsak az „irodalom”, hanem az egész adott kultúra, tudományágak fejlődését, alaposabb megismerését, s ezen túlmenően a nemzeti önismeret elmélyítését kívánták szolgálni. Ezek az irodalmi lexikonok az alkotói tehetségnek, a kisebbségi helytállásnak a demonstrálásai is, az általános szellemi értékek gyűjtőhelyei. Egyértelműen bizonyítják, hogy a magyar irodalom nemzeti és kisebbségi (nemzetiségi) vonalainak lexikon-tárházai az irodalom legtágabb értelmezéseit veszik igénybe és működtetik, beleértve azokat az irodalom kívüli területeket és képviselőiket, amelyek a szellemi életnek szerves részeit képezik.

Öncél és dimenzionáltság

Sajátos, mondhatnánk szélsőséges az irodalomnak az a jellemzése, amelyet a francia összehasonlító irodalomtudomány kutatója, az irodalomszociológia egyik legismertebb képviselője, Robert Escarpit fogalmaz meg. Az irodalmat nem valamilyen minőségi kritériumok szerint határozza meg, hanem annak alapján szemléli, mennyire alkalmas az „öncélúságra”. Eszerint: „Irodalmi minden olyan mű, amely nem eszköz, hanem öncél. Irodalmi minden nem funkcionális, azaz nem hasznosságot célzó kulturális szükségletet kielégítő olvasmány” (1973: 19). Tudvalevő, hogy az olvasás többnyire ma is funkcionális jellegű, mint például az újság, vagy egyéb nyomtatott szöveg olvasása, melyben az olvasó elsősorban információkat, dokumentációt keres. A sajtóban emellett jelentős mennyiségű nem funkcionális, tehát irodalmi jellegű szöveget is találunk – novellákat, meséket, folytatásos regényeket, esszéket stb. Egyes vélekedések szerint minden írásból lehet irodalom, amennyiben alkalmas ad a kikapcsolódásra, szórakozásra, vagy éppen ellenkezőleg a művelődésre és a gondolkodásra. Így azonban még az is kimutatható, hogy például az ételrecepteknek vagy éppen a vasúti menetrendnek is van/lehet irodalmi használata.

* * *

Az öncélúságon túlmutat az avantgárd „plusz egy dimenziós irodalma” (Tamkó Sirató Károly), a vizuális költészet különböző megnyilvánulási formája, az az alkotói igyekezet, amely „az irodalmat kilépteti a vonalból a síkba”. A későbbi neoavantgárd sokdimenzionáltsága már valóban új képződménynek tekinthető, mely az irodalmat mindegyik előzményénél radikálisabban, teljesen új irányból közelítve hozzá, próbálja átértelmezni; szerepét, jelentését gyökeresen más alapokra helyezni. Adódik ez abból is, hogy az avantgárd/neoavantgárd alkotói magatartást is jelent – az újítás, a kísérletezés, a szabadság magatartását. Az avantgárd szellemnek e folytonossága ellenére a különböző iskolák és mozgalmak valójában mindig arra törekedtek,

hogy éppen ők találjanak rá az irodalomnak valami fontosabb, újabb és mélyebb tartalmú lényegére és szerepére. Azzal is, hogy lerombolják a régi beidegződéseket és normákat, az alkotó szellem számára új lehetőségeket biztosítsanak. Összefügg mindez jelenünk emberének bonyolultabb és zaklattottabb lelkivilágával, a korábitól, a megszokott formáktól való eltérés megnövekedett vágyával és a minden tekintetben leghatásosabb kifejezési módok szüntelen keresésével. Főleg az avantgárd hatására terjedt el az irodalom sajátos „látványtöbblete”, így közelítve egymáshoz a képzőművészet és az irodalmat, egy további fokon a videót, a számítógépet és az irodalom különböző műfajait.

Számítógépen készült kinetikus irodalmi műveket csak 1985 óta láthat a közönség¹⁰, bár kísérletezések már előbb is voltak. Az így készült kinetikus vizuális irodalmi mű alkotóelemeit (szöveg, kép, hang, grafika, szín) a részletek rendezőelvei, az egész művet a rendezőelvek összességének eredője teszi irodalmilag hatékonyá. A rendezőelvekben a nyelvi és irodalmi kötöttségeken, valamint a számítógép specifikus adottságain túl megkülönböztetett feladat hárul a topográfiára és a mozgásra. Az ilyen mű megformálásának folyamatában nem játszik szerepet a „forgatókönyv”, amely más műfajban tartozéka az alkotói folyamatnak, ezért az alkotás asszociatív tere a lehetőségek szélső határáig terjed.

* * *

A dimenzionáltság előfeltételének bizonyul, ha az alkotó új médiumokat (videó, számítógép és egyéb elektronikus eszközök) bevon az alkotás körébe, másrészt ún. interdiszciplináris művészi tevékenységet folytat (irodalom – képzőművészet, irodalom – zene stb.), mivel ezek az utak immanensen új, adekvát (jelenünk világának megfelelő) alkotói attitűdhöz ill. gondolkodáshoz vezetnek. Nem kizárólagos lehetőségekről van szó, hanem a fejlődés visszavonhatatlan alakító tényezőiről, amelyek egyértelműen jelzik, hogy egyfajta civilizációs átrendeződés tanúi (sőt alanyai) vagyunk.

„Az irodalom elmúlt” – állapítja meg egyik, az irodalom jövőjéről szóló eszmefuttatásában az avantgárd ihletésű Szkárosi Endre és több, a fordulópontot jelentő, prózát és költészetet, irodalmat és művészetet újraegyesítő, művészet és valóság határait átjáró életműre hivatkozik. Az irodalmi és művészeti lényegi változásokat abban látja, hogy a valóság szerkezete és működése lett más, ami magával hozta az irodalom új értelmezésének lehetőségét is. Meglátásának következménye: „A »tisztá« nyelvek, a steril művészeti szférák helyét »kevert« nyelvek, »eklektikus« képződmények foglalják el. Ennek strukturális, szerkezeti, látásmódbeli konzekvenciáival. Az önrendező káosz, a fegyelmezett anarchia, s nyomukban az ösztönvezérelt értelem romba dőlt fogalomkészletünk fölött teremti meg a poétikai egyszerűséget s a rendet” (1988: 2, 28). Az irodalom „elmúlásának” tényéről értekezni szélső-

ségesen valótlan dolognak számít, reális azonban irodalomszemléleti változásokról beszélni, melyek több szinten érintik az eddig kialakított irodalomképet. Ezzel kapcsolatos észrevételeinket az alábbi pontokban foglalhatjuk össze:

- az írók és a műalkotások szintjén felerősödik az aktivitás (a mozgás), melynek következményeként már tapasztalható az irodalom műfaji gyarapodása, a szemléletváltás és a különböző alkotói nézetek vitája, az ellentétek bizonyos fokú kialakulása és elmélyülése;
- az alkotói érdeklődési körben egyre inkább szerepet és funkciót kap a forma, a szín, a hang, a kép (főként az avantgárd hagyományának következtében), melynek eredményeként az irodalom önálló jelrendszerében jelentéshordozóvá válik egyre több nem nyelvi (grafikai, fonikai, taktilis és más) elem;
- a lineárisan (könyvekben, szövegekben ...) szerveződő irodalom, legyen bár rövid, csattanós, eredeti, meghökkenítő és más egyéb effektív hatású, egyre kisebb felületen érintkezik a befogadó (olvasó) mentális dimenzióival, ennél fogva az írás, a hang és a kép összedolgozásából létrejövő audio-vizuális élményre egyre inkább fogékony;
- a számítógép feltételezhetően a papírra írt szöveg helyzetét fogja módosítani a kiadás és a terjesztés szintjén is – a konvencionális, szervezett szöveg-/ könyvkiadás elveszti monopoláris helyzetét, demokratizálódik a szöveg legmagasabb szintű előállítás/szerkesztése, jelenünkben az alkotók már formailag is nyomtatásra kész műveket állítanak elő, minek következtében vizuális kultúránk is gazdagodik.

Kivezető utak az újabb értelmezések felé

A fogalmak pontosítása tisztázza a lényegi összetevők felismerését: a szépirodalom abban különbözik az irodalom más fajtáitól, hogy szövegeiben az esztétikai értékek kitüntetett jelentőségűek, így meghatározó szerepet játszanak. Hogy mik ezek az esztétikai értékek (mi az, hogy esztétikum?), ennek megválaszolására elsősorban az esztétika tudománya a legilletékesebb. Az irodalom tudománya és elmélete saját közegében értelmezi az esztétikum megnyilvánulásait és értékrendszerének fontos részévé avatja. Az olvasón kívül legelőször az irodalomkritikus szembesül a mű értékeivel és mutatja fel azokat, úgy, hogy elemzi, értékeli és véleményezi az irodalmi alkotásokat. Az irodalomszociológusok körében (R. Escarpit esetében is) elterjedt a vélemény, hogy a kritika a kiadók, a szerzők, a laptulajdonosok, sőt egyéb érdekszövetségek reklámapparátusának szerves része, s így valójában nincs is különbség a napi sajtóban megjelenő publicisztikus és a tudományos igényű megírt műbírálat között. E leszűkítő vélemény (mely nyilvánvalóan

tartalmaz valós elemeket) külső aspektusokat érvényesít, nem figyel arra a szakmai vonatkozású szempontra, hogy a kritikus pótolhatatlan szerepet játszik abban a tudományos munkamegosztásban, amely az esztétika (mint művészettudomány), valamint az irodalmi értékelés közötti kapcsolatra épülő információcserét jelenti. A kritika az ún. élő, változó irodalmi folyamatok és új műalkotások megítélésében szolgál mértékül, szembesíti az esztétika normáival az új jelenségeket. Másrészt: az igényes műbírálat tudatosítja a fejlődésben végbemenő műfaji, formai megújulásokat és módosulásokat, s a bevett formáktól eltérő, de sikeres és értékes alkotásokra hivatkozva javasol(hat)ja az addigi irodalmi – esztétikai elgondolások, normák és leszűrt eredmények pontosítását, megváltoztatását. Egyrészt ekkor nyílik lehetőség az irodalom fogalmáról alkotott nézetek és vélemények újraértelmezésére.

* * *

Az irodalom fogalmának alapsejtje az irodalmi mű, melynek az a része, fajtája érdekes elsősorban, amit szépirodalmi jelzővel illetünk. Ezt a részét az irodalomnak egyre többen nevezik „fikcionális irodalomnak”, ill. „fikcionális műnek”. Az így felfogott szépirodalom-definíció Bojtár Endre tollából származik: „Ha olyan meghatározást akarunk, amely elég általános ahhoz, hogy minden beleférjen, akkor a szépirodalmat nemigen mondhatjuk másnak, mint irodalmi célú irodalomnak, s ebből következik az irodalmi mű meghatározása: irodalmi mű az a rögzített és elkülönített (s ilyen értelemben zárt, befejezett) nyelvi egység, amit annak tartanak” (1992: 20). E meghatározás lényegét a konvenció, az egyezmény fogalma képezi („...amit annak tartanak”), mert valójában az irodalmi mű alapjául szolgáló nyelvi jel is egyezményes. Az egyes mű azonban csak a társadalmi összefüggések hálózatában létezik, s az irodalomnak a társadalmi kommunikáció folyamatában az a feladata, hogy közkinccsé tegye az egyedit. Az irodalom ilyen alapon sokkal több tényező egyezményes rendszer, mint a nyelv, hiszen a nyelv csak bizonyos betűsorokat használ fel új fogalmak, szavak kialakításakor, azt is korlátozott módon. Ami azonban az ún. „fikcionalitás” jellemzője lehet nyelvi vonatkozásban, az az hogy a (szép)irodalom nyelve és stílusa általában eltér a nem (szép)irodalomtól. A nyelvnek különösen az a tulajdonsága irodalmi, amit „verses jellegnek” nevezünk, ui. egyezményen alapuló irodalomismereteink szerint a ritmusos, rímes, sorokra és versszakokra osztott szöveget irodalomként fogadjuk el. Hasonló alapon az irodalmi művek állandó sajátosságaiként tartjuk számon azt az ismérvet, hogy valamilyen műfajhoz sorolhatók, valamilyen műfajként jelennek meg. Irodalmi konvencióként kezelendő az az elfogadott egyezményrendszer is, melynek alapját az irodalmi/esztétikai értékesség képezi. Az egyediség és eredetiség értékéről

van szó, pontosabban arról, hogy ha egy szöveget esztétikai és más szempontból egyedien értékesnek tartunk, emiatt is irodalmi műalkotásnak minősítjük.

A választóvonalak a felsoroltak egyik esetében sem magában a szövegben, hanem:

- a nyelv egyezményességében,
- a műfaji sajátosságokban,
- a mű eredetiségében,
- a mű értékességében

találhatók meg. Ezek az ismérvek egymást erősíthetik vagy gyengíthetik, de valójában egyenrangúak, nem hierarchizáltak, s az olvasó (befogadó) ismereteinek megfelelően felhasználhatja azokat annak eldöntésekor, mit is tart irodalomnak. Summa summarum: az irodalmi műveket tehát az alkotói szándék és a konvenció (egyezmény) teremti úgy, hogy a meglévő irodalomról alkotott fogalmakat használja fel. Eszerint az értelmezési lehetőség szerint az irodalom története sem más, mint a különböző egyezményrendszerek története, az irodalom értelmezőjének (kritikusának) feladata pedig ezek változásainak a felderítése és magyarázása.

* * *

Vizsgálódásaink további elvi tanulsága: az irodalom lényegi meghatározása szinte mindig az adott történelmi és társadalmi kontextustól függ, másrészt az irodalmat nem választják el áthatolhatatlan falak az egyéb „diszkurzusformáktól”, tehát van „irodalmi” az irodalmon kívül, és van „nem irodalmi” is az irodalmon belül. Ez a felismerés – akárhogy is nézzük – egyfajta relatív felfogást hirdet, amely támaszkodik a valóságos tényekre és konvergál Horváth Jánosnak a huszadik század elején tett definíciójával: „Az irodalom fogalma tehát relatív: mást jelent a 18. század végén, mint a 19. század közepén. Oly meghatározását adni, mely azt fejlődése minden szakaszában pontosan fődje, nem lehet” (1908: 49). A relatív jelleg egyértelműen magában hordozza a szociológiai tartalmat, mivel az irodalommal foglalkozók (írók, kritikusok, olvasók...) idővel, a külső változások hatására, másképp kezdtek gondolkodni és értekezni arról, amit irodalomnak tartottak. Közben az irodalom fogalmai is változtak, bővültek, differenciálódtak, s használatuk során cserélődtek, minek következtében különböző hangsúlyú fogalom-meghatározások keletkeztek. Tendencia értéke van annak a történeti változásnak, amely a fejlődés során az irodalom fogalmának a szűkülésére hívja fel a figyelmet. Ez a jelzés tudománytörténeti jelentőséggel is bír, mert az objektív tényálláson túlmutató következtetés lényegében; felfogás dolga, hogy az irodalom kutatója mit hajlandó a fogalom ontológiai tárgyában végbemenő változásnak, ill. fejlődésnek tulajdonítani. Az a szempont is determinánssá

válhat, hogy az irodalom „szűkebb” és „tágabb” fogalma nem két megkülönböztető jelenségként, hanem egyazon fogalom történeti fejlődésfázisának kifejeződéseként értelmeződik. Az irodalomfolyamatok legtöbb időszakában ui. nem feltétlenül válik külön az esztétikai érvényű, a művészi célzatú és a legtágabb értelemben a szellemi alkotások körét s intézményszerűségét jelentő irodalmiság.

Az irodalom jövőbeli alakulásának feltételeit legszélesebb értelemben az emberi civilizáció potenciális fejlődésének szintje is jelzi. Ennek része a műszaki, elektronikai, számítógépes fejlődés színvonala és az aktuális emberi kapcsolatok alakulásának minősége. Mi irodalom és mi nem? Erre a kérdésre formális vagy éppen konkrét osztályozásoknak megfelelő végérvényes válasszal egyre kevésbé találkozunk, és nem is számíthatunk egyértelműen készen kapott feleletre. Mindenképp tisztán kell látnunk az irodalmi és az esztétikai érték fogalmát és az értékszférák lehetőségeit, hogy világosabb, körülhatároltabb és egyértelműbb képet kapjunk e kérdésköréről. Az irodalom és az ún. olvasmány (sic!) kapcsolatáról való tudnivalókat az alkotó (szerző) és az olvasó (befogadó) közötti viszony jellege és funkcionáltsága alapján alakíthatjuk ki. A sajtóban és a könyvkiadásban ui. sok olyan szöveg van, amely szándékában funkcionális ugyan, de használatában (érvényesülésében) nem az, sőt kifejezetten irodalmi. A riportok, az esszék, a könyvkritikák, sőt a filozófiai, a bölcséleti munkák is az olvasók szemében gyakran irodalminak számítanak, mert azok is. Az irodalom és az irodalmi jelenség – a befogadás szempontjából – többek között tehát egyéni és kollektív lélektani kérdéseket is felvet, mert az irodalom fogalmának értelmezése és definíciója az olvasó és az alkotó szándékának hasonlóságát, egyezését is feltételezi, tágabb értelemben pedig e szándékoknak legalább összeférhetőségét igényli. Az irodalom szerepkörének legújabb vizsgálatai éppen ennek a szempontnak az elsőbbségét hirdetik és érvényesítik egyre következetesebben, mert a hermeneutika megtalálta (valójában újra felfedezte) a történetiségében egyedi olvasót, és aktualizálta a befogadásesztétika meghatározó dimenzióit.

H i v a t k o z á s o k

1. Lásd bővebben Az irodalom szó jelentései. In: Szerdahelyi István: Irodalomelmélet mindenkinek. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1996, 15–20.
2. Lásd részletesebben például: Roman Jakobson: Hang – jel – vers. Budapest, 1969; Józsa Péter: Kód, kultúra, kommunikáció, Budapest, 1976, 1978; Deme László: A beszéd és a nyelv. Budapest, 1976; Voigt Vilmos: Bevezetés a szemiotikába. Budapest, 1977 és más művek.

3. Utalás Nicolai Hartmann esztétikai felfogásokat osztályozó megkülönböztetéseire (Esztétika, Budapest, 1977, 408). Lásd részletesebben Ungvári Tamás értelmezését, in: A szépség születése. Bevezetés az irodalomelmélet alapfogalmaiba. Kozmosz Könyvek, Budapest, 1988, 13–16.
4. Erre vonatkozóan pontos képet kaphatunk A magyar irodalom története I. (szerk. Klaniczay Tibor), Budapest, Akadémiai Kiadó, 1964 kézikönyv irodalomértelmezésének tartalmi koncepciójából.
5. Révai Miklós két legjelentősebb munkája már a 19. század elején jelenik meg: *Antiquitates literaturae Hungaricae* (1803), *Elaboratio grammatica* (1803–1806). Verseyhy Ferenc fontos nyelvészeti és esztétikai műve szintén a 19. században lát napvilágot: *Analytica institutionum linguae Hungaricae*, I–II. kötet (1816–1817). A nyelvújítás, a verselés és a fordítás kérdéseiben heves vitát folytattak egymással.
6. Utalás a Benedek Marcell által szerkesztett Irodalmi lexikon (Budapest, 1927) című kiadványra, melynek megírására ötven szerző vállalkozott.
7. Magyar irodalmi lexikon, I–III. kötet. (Főszerkesztő: Benedek Marcell) Budapest, Akadémiai Kiadó, 1963, 1965. Az idézetrészek az előszóból valók.
8. Romániai magyar irodalmi lexikon I. (A–F) Főszerkesztő: Balogh Edgár. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1981, 5.
9. A cseh/szlovákiai magyar irodalom lexikona 1918–1995 (Főszerkesztő: Fónod Zoltán), Bratislava, Madách – Posonium 1997.
10. Utalás Papp Tibor megállapítására, akinek a *Les très riches heures de l'ordinateur no 1* című francia nyelvű művét 1985 júniusában mutatták be a párizsi Pompidou Kultúrközpontban. Két hónappal később Kalocsán, a Schöffner-szeminárium keretében megtartott Magyar Műhely-találkozón a Vendégzsövegek számítógépen 1 című munkája is bemutatásra került (Múzsával vagy múzsa nélkül? Budapest, Balassi Kiadó, 204).

S z a k i r o d a l o m

- Bíró Ferenc: A felvilágosodás korának magyar irodalma, Budapest, Balassi Kiadó, 1994, 21.
- Bojtár Endre: Az irodalmi mű értéke és értékelése. In: A strukturalizmus után. Érték, vers, hatás, történet, nyelv az irodalomelméletben (szerk. Szili József), Budapest, Akadémiai Kiadó, 1992, 20.
- Horváth János: Irodalmunk fejlődésének fő mozzanatai, Budapest, 1908, 49.
- Kulcsár Szabó Ernő: A másság mint jelenlét, Jelenkor, 1988, 7-8. szám, 701.
- Robert Escarpit: Irodalomszociológia. A könyv forradalma, Budapest, Gondolat Kiadó, 1973, 19.
- Székelyi Endre: Hogyan képzelem el a következő 25 év irodalmát? Magyar Műhely, Párizs–Bécs–Budapest, 1988, 2. sz., 28.

Valóság, hírek, fikciók, reklámok a jövő médiájában

1. Bevezető gondolatok

Első bevezető gondolat:

Minden élőlény szeretne minél többet megtudni a környezetéről, ám szerencsére az evolúció törvényei nem teszik lehetővé, ezzel biztosítják a biológiai egyensúlyt.

Az emberi társadalmakban, sőt a teljes földi civilizációban minden ember szeretne minél többet megtudni a környezetéről, ám a társadalom és a gazdaság általános törvényei ezt nem teszik korlátlanul lehetővé, az egyes egyén szintjén a társadalmi pozíció és az anyagi lehetőségek függvényében eltérő mértékű az információhoz jutás. Szervezetek részére viszont az anyagi lehetőségek sokkal nagyobbak és a társadalmi pozíció is magasabb, ezért a szervezetek információs korlátjai eltérő sebességgel, de fokozatosan eltűnnek. A civilizációs egyensúlyt tehát más módon kell biztosítani.

Második bevezető gondolat:

Egyes kutatók szerint az őskorban az ősember összes érzékelése és érzékszerve jobb volt, mint a mai kor emberének bármely érzékszerve. Néhányan azért felhívják a figyelmet arra, hogy a tapintásra biztosan nem igaz ez az állítás. Az ízlelésre bizonytalan az előző állítás, mert valószínű, hogy az életveszélyt jelentő mérgező anyagokat jobban, de az étkezéshez kapcsolódó finomabb érzékhatásokat kevésbé tudta megkülönböztetni, mint kortársaink.

Ma már újabb és újabb módon, folyamatosan érkeznek ingerek a környezetből, ugyanakkor növekszik az összetettségük, megértésükhöz sokkal több elemző tevékenységre van szükség, ezért az érzékelés, az érzékszervek szintjén egyre több berendezést, mesterséges érzékelő szervet állít használatba az emberiség. Ennek a még végig nem látható folyamatnak a végére az ember szinte csak maga a központi idegrendszer marad, míg az észlelések perifériáin a gépek dolgoznak helyette.

Összekötő bevezető gondolat:

Az egyes egyénnek a környezetről szóló minél nagyobb információhalmoz feletti rendelkezése hatalmat jelent, ami még jobban növeli a társadalmi

pozícióját. Az így még jobban megnövekedő hatalom egyre inkább megosztja – atomizálja – a társadalmat. Megvalósítás oldaláról a rendelkezésre álló eszközök mennyiségének és főleg minőségének mértéke közötti eltérés jelenti a társadalmi pozíció tényleges szintjét.

A folyamat egy nagyobb létszámú és egy elég szűk részre bontja a társadalmat a szerint a szempont vagy ismérv szerint, hogy rendelkezik-e az egyes részhez tartozó egyén információs halmazzal és egyéni eszközökkel vagy sem. Aki nem rendelkezik egyéni információs halmazzal és eszközzel, az más megoldás hiányában a szervezett információszolgáltatások jelenleg legáltalánosabbikát, nevezetesen a médiát veszi igénybe információs forrásul.

Hogy mi lesz a média jövője az előbb leírt folyamat erősödésével, azt kíséreltem meg leírni ebben az írásban.

2. A valóság érzékelése

A valóságot az egyén szintjén jellemzően három módon érzékeljük:

- saját eszközökkel (érzékszervekkel és berendezésekkel),
- csoportkommunikációval (ennek minden formájában) és
- a média által (az általa meghatározott módon).

Vizsgáljuk meg, hogy jelenlegi korunkban ezek az érzékelési módok hogyan viszonyulnak egymáshoz arányaikban és lehetőségeikben.

A saját eszközök erősen korlátosan állnak az egyén rendelkezésre, mert a technológiai fejlődés még nem jutott olyan szintre, hogy a gyártók termelése nagy tételű sorozatgyártással elárassza a piacot és így az eszközök alacsony áraik által a napi háztartási használati berendezések közé tartozzanak. Hasonló a helyzet a szolgáltatások területén, ahol vagy még nincs kínálat, vagy nincs egyéni igénybevitelre is alkalmas szolgáltatás, vagy a szolgáltatás megfizethetetlen, vagy mert a technológiai korlátok egyelőre még elháríthatatlanok. Példaként elég arra gondolni, hogy az internetezés, a vezetékes vagy mobiltelefon használata, adott esetben a természeti környezet pillanatnyi állapotjelző adatai mennyire napi szükséglet lehetnek, és mégis mennyire erősen korlátos mértékben áll rendelkezésre az emberiség nagyon nagy többségének, mert sem saját eszközök beszerzésével, sem szolgáltatásvásárlással nem tudja megvalósítani a használatukat. Nincs tehát számottevően nagy mennyiségű és jó minőségű közvetlen érzékelés, ami hiteles, elfogadható képet nyújthat a valóságról.

A csoportkommunikáció formáinak lehetőségei nem olyan erősen korlátosak, mint a saját eszközök alkalmazásai az egyének szintjén, de mégis korlátozottak. Ennek okai elsősorban a társadalom atomizálódása, a növekvő – foglalkoztatási szempontból vett – társadalmi mobilitás, a társadalmi kapcsolatok magánérdekű kommunikációjának csökkenése, a munkahelyi teljesítményelvárások növekedése miatt nagyon lecsökkentett munkahelyen kí-

vüli társadalmi kapcsolatok, a családi kapcsolatok visszaszorulása. Az előzőekhez hozzájárul még az is, hogy egy a gyakorlatban egyre népszerűbben alkalmazott elv szerint a modern államnak nem érdeke a társadalom szervezeteinek, szerveződéseinek támogatása, sőt! A társadalmi mozgások és változások az egy-egy forrásból származó információk minél szűkebb területét teszik hitelessé, elfogadhatóvá, azaz a csoportkommunikációban is megnövekszik a szegmentálódás, de még inkább a specializálódás.

Az előző két érzékelési módnál leírtakból következik, hogy a harmadik módnak, a médiának kiemelkedő szerepe van a valóság érzékelésében. Egyfajta lehetőség az, hogy gyakorlatilag majdnem teljes körűen meg lehet ismerni a valóságot a klasszikus értelemben vett médián keresztül, pontosabban még csak a média által; ugyanakkor kényszer is, mert az emberiség nagyon nagy többségének nincs más lehetősége a valóság megismerésére. Ez a két tényező is jól mutatja a média hatalmi szerepének erősségét, fontosságát, amit az államszervezetek úgy próbálnak meg kihasználni, hogy formálisan minden információt igyekeznek a média felé terelni, miközben megpróbálják uralmuk alá vonni a médiát. A hitelesség és elfogadhatóság kizárólagossága még megmarad a médiánál, azaz érvényesül: az „egy szakkönyvben olvastam”, „megírta a sajtó”, „olyan szakértő mondta a rádióban”, vagy „saját szememmel láttam a tévében” indukált hitelességi hatás.

Mindhárom érzékelési módnál a hatalmas mennyiségű és összetettségű információ keletkezése miatt magas fokú bizalmi szintet kell feltételezni ahhoz, hogy kialakulhasson az állandó és folyamatos érzékelési folyamat.

Várhatóan mi lesz a jövőben, hogyan alakulnak az érzékelési módok és arányaik?

A saját eszközök majdnem teljes körűen állnak az egyén rendelkezésre, mert a technológiai fejlődés el fog jutni arra a szintre, hogy az ilyen célú berendezések az állandó háztartási használati berendezések közé tartozzanak. A szolgáltatások területén másként alakul a helyzet, mert az általános szolgáltatások aránya visszaszorul, az egyedi, szakosodott szolgáltatások kerülnek előtérbe, ugyanis a technológiai fejlődés a berendezésekhez tartozóan nagyfokú használati kényelmet biztosít minél több berendezésfüggő szolgáltatás által, ezért külön szolgáltatást csak a különleges igényű felhasználó fog megrendelni. Példaként arra kell gondolni, hogy bárki rögzítetten vagy változó helyre telepíthet érzékelő berendezéseket, akár saját műholdat lőhet fel, az internethez hasonlóan más, de már szakosodott hálózatok is kiépülnek, amelyek igen különleges összetett információkat szolgáltathatnak vevoiknek. Ez utóbbiakra két jelenlegi példa is van: már ma is sokan vállalnak anyagi ellenszolgáltatás ellenében testükre vagy intim szférájukhoz rögzített audiovizuális és egyéb berendezéssel „valóságsszolgáltatást”; mások nagy anyagi ellentételezést adnak azért, hogy inkább tudásszomjból vagy kíván-

ccsiságból, de nem kalandvágyból úrutasként még közelebb kerüljenek a csillagászati valósághoz. Egyre általánosabb lesz tehát a nagy mennyiségű és kiváló minőségű közvetlen vagy saját eszközű érzékelés, ami teljesen hiteles, elfogadható képet nyújthat a valóságról.

A csoportkommunikáció formáinak lehetőségei a társadalom erős atomizálódása miatt a jelenleginél még jobban korlátozódnak. Ennek okai között a legfontosabb, hogy a munkavégzés helyeként előtérbe kerül az otthon, a megmaradó munkahelyeken is fokozottabb lesz az önálló munkavégzés miatti elszigetelődés, a társadalmi kapcsolatok kommunikációjában a virtuális kapcsolati formák és az időben nem azonos kommunikáció kerülnek előtérbe, a családi kapcsolatok visszaszorulása pedig még tovább folytatódik. A modern államnak pedig már nem kell sok figyelmet és energiát fordítania a társadalmi kommunikációra, a társadalmi szervezetekre, mert az atomizálódás következtében csökken a társadalmi szervezetek szerepe és száma! Még inkább igazzá válik az, hogy a társadalmi mozgások és változások az egy-egy forrásból származó információk minél szűkebb területét teszik hitelessé, elfogadhatóvá, ha még egyáltalán maradnak ilyen források.

Az előző két érzékelési módnál leírtakból következik, hogy a harmadik módnak, a médiának a jövőben egyre csökkenő – pontosabban szolgáltatási jellegében és minőségében más –, de mindenképpen korlátozott szerepe lesz a valóság érzékelésében. A jelenkor egyfajta lehetősége – a valóság majdnem teljes körű megismerése a klasszikus értelemben vett médián keresztül – megváltozik azáltal, hogy megszűnik a média szolgáltatásainak igénybevételi szükségessége, ugyanis az eszközök és szolgáltatások széleskörű elterjedése kiváltja az általános médiaigényeket. A média szolgáltatási jellege és minősége olyan formában fog megváltozni, hogy egyrészt határozottan elkülönül egymástól a tényalapú és a fantáziaalapú szolgáltatási csoport, másrészt az előbbin belül növekszik a háttér-, kiegészítő-, elemző- és összefüggést magyarázó információk szolgáltatásának aránya, míg az utóbbi egyre inkább időben és időtől függetlenné – „konzervvé” – válik. A média hatalmi szerepe az előbbiekből következően csökken, de fontosságának területe is nagyon beszűkül. A hitelesség és elfogadhatóság kizárólagossága megszűnik a médiánál, ugyanakkor érvényre kerül a minőségi és kiegészítő szolgáltatás.

Az állandó és folytonos érzékelési folyamatban a rohamosan növekvő hatalmas mennyiségű és összetettségű információ keletkezése már nem vezet a magas fokú bizalmi szint feltételezéséhez, hanem csak egyes szakosodott szolgáltatásoknál igényli azt, mert a saját érzékelés eszközeinek elterjedése kizárólag a működés üzembiztonságát kívánja.

3. A hírek és fogyasztásuk

Először pontosítani kell a hír fogalmát: itt híren azt kell érteni, hogy valamely, a valóságról szóló információ legalább egy szubjektum (közvetítő egyén tudata) által leképezésre és továbbításra került. Nincs tehát szó újdonságtartalomról, állapotváltozás információjáról, hanem csak a közvetítő általi módosításról, amiben az a hangsúlyos, hogy módosítás történt és másodlagos annak jellege és iránya.

Az egyén szintjén az előbb meghatározott értelemben vett hírekhez két módon jutunk hozzá, azokat két módon fogyasztjuk: többnyire a médián keresztül és kevésbé egyéb eszközökkel. A média ebben az összefüggésben a lehető legteljesebb módozati, tartalmi és technológiai kört alkotja, beletartozik minden csoport- és tömegkommunikáció. Az egyéb eszközök alatt pedig minden egyéb módot, közvetlen, személyek közötti (interperszonális) kommunikációt kell érteni a technológiától függetlenül.

A hírek fogyasztása mellett természetesen egyáltalán nem mellékes a hírek keletkezése, termelése, de itt most ez a szempont nem kerül tárgyalásra. A hírek fogyasztása a médián keresztül teljes körűen történik napjainkban, mert bárki bármilyen hírt – nyilvános információt – megkaphat, ha megfelelően választja ki a médiafajtát vagy a médiacsatornát. A hírek azon csoportját, amely jellege miatt alulról (érdektelen) vagy felülről (túl bizalmas) nem fér bele a médiába, azt az egyén egyéb eszközökkel, de beszerzi és elfogyasztja, még akkor is, ha lehet hogy maga a hír használati értéke nem áll arányban az érte adott ellenszolgáltatással (zsákbamacska). Ez a mód természetéből fakadóan most csak korlátozottan állhat rendelkezésre.

A médián keresztül történő hírfogyasztásnál a gond nem a teljeskörűséggel van, hanem azzal, hogy maga a média általi leképezés és módosítás aránya olyan nagy, hogy tartalmilag az eredeti információ szerepe másodlagossá válik. Ennek oka a médiafajták, a médiatársaságok, az egyes médiacsatornák közötti verseny, amit – mivel a gyorsaság, az időbeli elsőség tárgylagosan mérhető – csak a szolgáltatási minőségnek nevezett, háttérinformációkkal való ellátottság értékmérőként jelez. A háttérinformáció alapja egyaránt lehet egy megfelelően nagy és részletes archívum, vagy a munkatársak adott szakterületi elemzési eredményei, vagy az általuk egyéb eszközökkel beszerzett „kísérő” információk.

Az egyén szintjén az egyéb eszközök általi hírfogyasztás két nagyobb problémája egyrészt a jellegéből fakadó bizonytalanság, a zsákbamacskakettősség; másrészt az előzőnél sokkal inkább problémát jelentő korlátozottság. Ez utóbbi azt jelenti, hogy a hírek, a hírforrás, vagy maga az eszköz jelenti a korlátot, azaz bővülése, fejlődése nem valószínű.

A média által – bőséges, de erősen szubjektív – és az egyéb eszközök által – szűkös, de hiteles – szolgáltatott hírek fogyasztásának problematikusága oda vezetett, hogy egyre több helyen és személyben fogalmazódott meg a médiától való függetlenedés, a befolyásoló hatás kizárása, azaz a média hírszolgáltatásának nem fogyasztása. Ez a médiára általánosan az értelmiség-nél, egyes médiatársaságokra és csatornákra a politikailag aktívaknál, elkötelezetteknél jelentkezett.

Mi oldhatja fel a jövőben a tárgyilagos hírszolgáltatást igénylő tájékozási belső igény és a média versenyhez igazodni kényszerülő szolgáltatásainak ellentétes hatását? Csak egyvalami: a média szerepének változása.

A médiában a hírszolgáltatás a jövőben kénytelen arra támaszkodni, amivel kizárólagosan rendelkezik: megfelelő szaktudásra és kellően nagy archívumra (adatbankra). Ugyanis az érzékelési eszközöket (lásd előző fejezet!) nagy számban más is beszerezheti, telepítheti és működtetheti, a minél kisebb mértékű leképezés sokat javít a tárgyilagosságon, de egy nagyon kis mennyiségű módosításra a fogyaszthatóság érdekében mindig szükség lesz, amit adott esetben pedig az egyén is meg tud oldani. A média eszköztárában tehát mindig megmarad az a nagy mennyiségű háttér-információ, aminek előállításához – akár korábban akár az adott időpontban – nagy a szellemi ráfordítási igény, ugyanakkor pedig ez az a terület, ahová az egyének szintjén nem érdemes bemerészkedni, mert a ráfordítás nem áll arányban a várható eredménnyel. Természetesen az adott médiaszolgáltató a minél nagyobb és ugyanakkor minél egyedibb, saját információs tárra (adatbankra) törekszik, mert ez jelenti a tényleges értéket a működésében, csak így remélhet bármilyen információs részterületen kiváltságos, monopolhelyzetet. A média mint szolgáltató az informatika segítségével biztosítja a kétirányú kommunikációt, aminek olyan szerepe lesz a média hírszolgáltatási tevékenységében, hogy előre paraméterezhetően lehet a hírek szolgáltatási csomagját fogyasztani, nem kell a teljes szolgáltatási választékot igénybe venni. Összességében tehát korlátozódik a média közvetlen hírközlő szerepe a hírszolgáltatásban, a szolgáltatás jellege megváltozik, mert a folyamatok összefüggéseinek megértésére elemzésekkel és háttér-információkkal bővíti ki a tájékozódás kommunikációs folyamatát, miközben kétirányú kommunikációt lehetővé téve akár az egyén szintjén is egyedivé teheti a hírszolgáltatási csomagját.

A hasznosság értékmérője a jövőben még inkább a kétirányú kapcsolatot, a kétirányú kommunikációt lesz, és ez nem lesz másként a médiában sem, de főleg az egyéb eszközöknél. A kétirányúság lehetővé teszi a kiválasztás, a súlypontmódosítás által az egyénhez minél közelebb álló egyedi szolgáltatások biztosítását. Az egyén a jövőben egyéb eszközökkel – azok szerepének növekedése miatt – már szinte teljes körűen és egyéni módon kaphat hírszolgáltatást, a hiteles hírforrások többlet-, vagy másodlagos szolgáltatásokat kí-

nálnak részére, de a hírek folyamatokba rendezéséhez, a folyamatok összefüggéseinek megértéséhez továbbra is a médiához kell fordulnia magas minőségű szellemi termékek szolgáltatásáért.

4. A fikciók és szerepük

A fikciós helyett tulajdonképpen lehetne kreációt használni, de a kreációban alapvetően mindig benne van egy alkotói tevékenység, míg a fikció „csak” feltevés szintjén is maradhat. Végül is úgy jön ide a fikció, hogy fel fogásom szerint a média tartalmi alapja mindig egy „science-fiction”, ahol a „science” a tényalapú médiát, a „fiction” a fantáziaalapú médiát jelenti. Több szempont miatt is már a legelején külön kell választani a kettőt, én kiemelten azért választom szét őket, mert a kettő alapvetően más termelési módot határoz meg a gyártója, a szolgáltatója és a médiatársaság számára.

A fikció mint tartalmi alap legfontosabb tulajdonsága az, hogy időbeliségében független, nincs adott időponthoz, korhoz kötve. Mivel a média önmagából fakadóan alapvetően a teret teszi függetlenné, ezért a fikció az időbeli és a térbeli függetlensége által lehetővé teszi a többszöri, értékvesztés nélküli fogyasztását, vagyis konzervvé válik. Itt jelentkezik az a nagy előny, hogy mindentől függetlenné lehet tenni a fikció előállítását, gyártására külön szervezet szakosodhat.

Jelenleg a médiában a fikciók szerepe a szórakoztatás, a kulturálódás és egyre csökkenő mértékben az oktatás. A szórakoztatás feladatának a média könnyen tudna eleget tenni technológiai adottságai miatt, de az általános társadalmi fejlődés eredményeként a közízlés kevésbé egységessé, eltérő irányúvá és azokon belül is árnyaltabbá válik, és így leszűkül akár műfajilag, akár stílusát tekintve az általános szórakoztató műsor kategóriája.

A fikciók konzerv jellege a média fikciószolgáltatási szerepét gyengíti, mert a konzerv az egyén szintjétől a legtágabb értelemben vett csoport szintjéig a megfelelő eszközök rendelkezésre állása által a médiától függetlenül fogyasztható.

Hogyan változik a jövőben a fikciók szerepe a médiában és rajta kívül? A média az informatikai fejlődés adta lehetőségeket kihasználva a fikcióban is megvalósítja a kétirányú kommunikációs kapcsolatot úgy, hogy ennek a módnak is lehetővé teszi a konzervvé válását. A fikció független, rögzített jellege és a változó, párbeszédes kapcsolat nem teszi lehetetlenné a fikció konzervvé válását, csak annak lehetőségét szűkíti le. Ugyanis a teljes párbeszédes kapcsolat lehetősége elveszi a szellemi termék egyediségét és alkotójának személyiségét, ha korlátlan. Míg a másik esetben – amikor nincs kétirányú kapcsolat, párbeszéd – marad a jelenlegi hagyományos konzerv jelleg. A média fikciószolgáltatása ezt a kettősséget úgy tudja csak feloldani, ha kettéválik: a kétirányú kapcsolatot a szórakoztatási célú szolgáltatásban, a

konzerv jelleget a kulturális célú szolgáltatásban alkalmazza. (Egy durva hasonlattal: karaoke szolgáltatás lesz a napi szórakoztató zenében, de nem lehet karaoke módon együtt énekelni egy világhírű operaénekesssel!)

Az egyén és a csoportok szintjén a fikció konzerv jellege annyiban ad bővülési lehetőséget, hogy a médiánál leírt kötöttség az egyéb eszközöknél nem áll fenn, azaz itt már összemosódik a szórakoztatási és a kulturális célú szolgáltatás. (Hasonlattal: most is lehet a fürdőszobában áriát énekelni, a tévében nem; a jövőben lehet áriát énekelni a saját házi szórakoztató berendezéssel, de a tévében továbbra sem!)

Nagyon fontos tényező viszont a kétirányú kommunikációs kapcsolat létrejöttékor, hogy a média és az egyén számára lehetővé válik a jobb kiválasztás, a jobb fókuszálás, azaz az egyéni fikciós szolgáltatási csomag meghatározása.

5. A reklámok érvényesülése a médiában

A reklám a médiában a fogyasztó szempontjából nézve olyan, mint az intelligens élősködő állat, mindig a legerősebb alanyhoz tapad. A hírhez tapad, ha nagy és erős a fogyasztói csoportja és a fikcióhoz tapad, ha azé az előnyösebb, de mindenképpen valahogy odatapad. A médián kívül a reklám az egyének által szabályozottan juthat el hozzájuk, lehetőségének korlátjai jóval erősebbek, mint a médiában.

Ugyanakkor jelenleg kialakult az a szokásjog, hogy a közszolgálati média a reklámoknak erős korlátot állít, míg a kereskedelmi média a közszolgálati tartalomban kényszerül előírt szolgáltatásokat végezni. A közszolgálati jellegű tartalom szolgáltatásakor a média a reklámmentességet adja közszolgálatként elsősorban. A verseny tehát a szolgáltatás minőségének egészséges versenye helyett a tartalom közszolgálati jellegűségének vitájában folyik, aminek a fogyasztó szenved kárát.

A reklámok szerepe a jövőben a médiában úgy változik, hogy egyre inkább teret nyerve a hírszolgáltatásban, ahhoz – mint élősködő – kapcsolódik. Ugyanis a fikció konzervvé válásával a reklám csak az egyedi jellegű, az adott konzervet mint jellemző fogyasztást folytató csoportot éri el hatékonyan, a többi csoport vagy nem fogyasztja azt a konzervet, vagy nem jellemzően, de egyik esetben sem hatékony a reklám. A hírszolgáltatáshoz kell tehát kötődnie a reklámnak a médiában, hogy nagyobb csoportokat elérhessen, de ekkor lép be a közszolgálatiáság mint tényező, ami által a reklám erős korlátok közé szorul. Megoldásként a médiatársaságok szakosodott új médiacsatornákkal, médiaszolgáltatásokkal lépnek ki a piacra, ahol a reklám tűréseért kap „ingyen” szolgáltatást a fogyasztó, majd ez a folyamat fokozódva eljut odáig, hogy – megfordítva a jelenlegi állapotot, amikor a reklámmen-

tesség alapszolgáltatás és ingyenes – a reklámentességet már meg kell téríteni.

A médián kívüli eszközöknél egyszerű a helyzet, mert az adott eszközt, módot használók csoportja védi magát a reklámoktól, illetve saját maga érdekében belsőleg szabályozza azt, pedig a reklámozatóknak az ilyen azonos szokásokkal rendelkező, majdnem teljesen homogén csoportok az ideális célpontok.

6. Összegzés

A jövő médiája az informatika által biztosított és egyúttal meghatározott keretek között összeolvad a hírközléssel, és végül hármójuk közös szolgáltatássá fonódik össze.

Ennek az összefonódásnak a jegyei:

- kialakul a kétirányú kapcsolat a szolgáltató és a fogyasztó között,
- ez egyfajta menürendszer jellegű kínálatot kíván a szolgáltatótól,
- a fogyasztótól elvárja igényei pontos meghatározását, a programozhatóságot.

Az előző jegyek következményeként:

- megindul a médiatechnikai eszközök fejlődése és lakossági elterjedése,
- a fantáziaalapú médiaszolgáltatások konzerválhatóvá válnak,
- a tényalapú médiaszolgáltatások elemző, háttér, magyarázó jellegűvé válnak,
- a médiában a hangsúly a bizalomra, megbízhatóságra tolódik.

Három könyv a kommunikációról

„... hogy magatokat formálhassátok meg és hogy felülkerekedhesetek önmagatokon.” (Giovanni Pico della Mirandola)

A kommunikációs tudnivalókról szóló szakirodalom bőséggel nyújtja a vonatkozó ismereteket. Posztmodern korunkban megnőtt az igény arra nézve, hogy ne csak szaporodjon az információ, hanem éppen hogy terjedelmessége folytán és ellenére is érthető, elfogadható és alkalmazható legyen. Az ember belső és külső világa egyre bonyolultabb alakzatokban érvényesül, s ennek függvényében a dolgok, a jelenségek megfogalmazása a komplexség és kompaktság jegyében szándékozik megszületni. A nyelv(ek) által megteremtődött szövivősege az emberi világnak egyre inkább megerősödik, következőképp a szavak hegemoniája/hatalma is egyre nagyobb. Kultivált megnyilatkozásra törekednünk tehát kötelességünkké vált, már csak a lépéstartás kedvéért is, és azért is, hogy az Ember e radikálisan változó világban identifikálja önmagát: gondolatait, érzéseit, álmait, valamint azt az emberi közösséget, amely vélhetően szövetségese e kaotikus bőség feloldásában.

A kommunikációtan egyre több részterületet fedez fel magának, hogy saját szándékait mindinkább intenzívebben érvényesíthesse. A nyelv, a beszéd, az írás valójában kifogyhatatlan bázis tanulásra, jobbitásra, szakmai erények kovácsolására nézve: A szinte végtelenül sorjázó lehetőség-források néhány fontos területére kalauzolja az olvasót Szabó Katalin a *Kommunikáció felsőfokon* című könyve (Kossuth Kiadó, Budapest 1997). Bár e (tan)könyv az egyetemi oktatókat és hallgatókat szólítja meg elsősorban, mégis javallható másoknak is, mégpedig mindazoknak, akik beszédmodorukon, stílusukon, szakmai vagy oldottabb megnyilatkozásaikon javítani akarnak. A kiadvány erénye, hogy a kiterjedt tárgyi ismeretanyagot oldottabb stílusban, világos, frappáns megfogalmazásban nyújtja át az olvasónak, s a szerző humánuma, iróniája és humora lépten-nyomon átszüremkedik a legszigorúbban vett kritériumok felsorakoztatásakor is.

A *Hogyan írjunk, hogy megértsenek?* című fejezetben az adekvát stílus követelményeiről szól Szabó Katalin. Noha ez az alapvetés sokak számára ismert, mégis fontos, mert hangsúlyt kap a sugallt figyelmeztetés, miszerint szűrjük ki aktuális szóhasználatunk buktatóit, és gyakoroljunk önkritikát el-

hanyagolt szókincs bővítésünk miatt, a sok idegen szó, a szleng, a képzavarok, a közhelyek fölösleges használata miatt. Az első alfejezet stilisztikai vonatkozású ismeretanyaga nem bőséges ugyan, de annál határozottabban súlypontosított az elszalasztott racionális lehetőségek, az óhatatlanul elvégezendők és helyreigazítandók tekintetében.

A második alfejezet a Hogyan írjunk tudományos szakdolgozatot? – meggyőződésem szerint – sokak által üdvözölt rész. Különösen egyetemi berkekben érezzük annak súlyát, gyakorta mennyire nyomasztóak a konzulensek és opponensek találkozásai a különböző megoldású tudományos dolgozatok sokaságával, ami meglehetősen nehézkesé teszi a minősítéseket. Szabó Katalin nemcsak a rendteremtés szükségességét hangsúlyozza, hanem lépésről-lépésre a konkrét megoldásokat, illetve lehetőségeket is leírja. Már a témaválasztás nehézsége körüli gondokat is oldja szakszerű tanácsaival, és konkrét eljárásokat mutat be mind a források feltárására, mind pedig azok kezelésére vonatkoztatva. Nem hagyja ki az aktív és passzív jegyzetelés módzatait sem, majd megindokolja a jó vázlat, a jó megszövegezés nyelvtanilag is alátámasztott jellemzőit. Elidőzik a szerző a címadás problémájánál, merthogy ez sokaknak okoz gondot. A címek ugyanis nemcsak a magyar, hanem a sokféle idegen nyelvű gyakorlatban is sajátosan, a köznyelvi normától gyakran eltérően fogalmazódnak meg, ám funkciójukról egy esetben sem feledkezhet meg az írás alkotója. Szabó Katalin a következőkben látja a cím lényegi funkcióit:

- megnevezi az adott cikket (esetleg könyvet, tanulmányt);
- kifejezi az írásmű tartalmát;
- kiemeli az írást a többi közül;
- felkelti az olvasó érdeklődését;
- bizonyos mértékig sugallja a szerző véleményét a szóban forgó témáról.

A címhierarchia betartását szintén fontosnak tartja (főcím, alcím, részcím, fejezetcím, alfejezetcím, szakasz cím, pontcím, alpontcím, bekezdéscím), és figyelmeztet ezek megfelelő tipográfiai és számozási kivitelezésére. A (tan)könyv írója ötletet ad arra nézve is, miként találjunk ki tömör, pontos, plasztikus, figyelemkeltő, frappáns, vonzó címeket, és hogyan élénkítsük azokat írásjelekkel. A sajátos címmegoldások között kiemeli a szólásmondások és a szójátékok szerepét, ugyanakkor tömören, átfogóan feldolgozza a szakmai szövegek stílári problémáit is. A továbbiakban sok olyan „apró” hiba begyűjtésével is szolgál, amelyek gyakran rontják az értekező szövegeket. Ezek közt említi a szerzői nevekben túl gyakran előforduló elírásokat, a redundáns megfogalmazásokat, a töltelékszavak fölöslegességét, az idézőjelek, a rövidítések stb. helytelen használatát. Nem feledkezik meg Szabó Katalin a számítógép hasznosságáról sem, mindamellett felsorakoztatja, mely hibák forrásai leggyakrabban a számítógépes feldolgozások.

Olykor azt hisszük, írásbeli munkáink, dolgozataink tartozékai már kevesebb figyelmet érdemelnek, már pedig a helyesen funkcionáltatott tartozékok: mint a belső címoldal, a mottó, a tartalomjegyzék, a rezümé, az ábrák, az összefoglalás, a névmutató, a tárgymutató s egyéb határozottan megemelik egy-egy tudományos dolgozat értékét, ezért célzatuknak megfelelően, lehetőség szerint minél többet alkalmazzunk közülük.

Külön alfejezetet szentel a szerző a hivatkozások miéértjének és mikéntjének. Mondanunk sem kell, hogy ezt joggal és okkal teszi, ugyanis a hivatkozások alkalmazásában szinte teljes a kaosz. Például nem azonosak a természettudósok, a nyelvészek, az irodalmárok hivatkozási szokásai és ilyenfajta elvárásai sem. A szerző elsődlegesen a formai megoldások rendezésére koncentrál mint pl. a bibliográfiai adatok szakszerű feltüntetésére, utána a tartalmi kivitelezésre (mi kerüljön a lábjegyzetbe, ill. a jegyzetekbe és mi ne; milyen hosszú legyen a citálás, stb.) és végül az etikai elvárásokra is figyelmeztet (lásd a parafrázis korrekt megoldásait, a szövegközi sokféle hivatkozást – akár többszerzős cikkek esetében –, illetve a plágium kérdését és egyebeket). A tankönyv szerzője az apró részletekig elmondja, miért kell figyelembe vennünk a hasonló témájú előzetes szakmunkákat, és végső soron azt fejt ki, hogyan kell és lehet jó tudományos dolgozatot írni. A könyvnek ez a fejezete folyamatosan hasznosítható az egyetemi oktatásban, legfőképpen a szakmunkák, szakdolgozatok szintesebb megoldása érdekében.

A könyv második, szintetizáló fejezete a Hogyan beszéljünk, hogy meghallgassanak? javarészt szintén pragmatikus szempontból foglalkozik beszédbeli megnyilatkozásainkkal. Két gyakori műfaj, az előadás és a vita köré sűríti be a szerző mindazon ismereteket, amelyekről a jó szónok, illetve a jó szóbeli fellépés ismerszik. Gondosan végigjárja az előadandó szöveg előkészítésének fázisait, a közben előforduló buktatókat és baklövéseket, amelyekről őrizkednünk kell, ha jó mércével szerkesztjük mondanivalónkat. Kínos helyzetek teremtnének nemegyszer az újabban divatosnak is mondható viták, éles hangú diszkussziók alkalmával. Az érvek és előítéletek, olykor a rosszindulat rohamai s a tisztességtelen taktikák, a manipuláció eszközei ilyenkor túllépik a vita megfelelő kereteit; a vitavezetőnek, az elnöknek vagy az előadónak mindig a vita és az ügy eredményességét kell szem előtt tartania, és kellő higgadtsággal kell kezelnie a kellemetlen szituációkat is.

Beszédünk megfelelően kultivált tartalmi és formai elemein túl a szavak nélküli kommunikáció eszközei szintén határozottan befolyásolják a hallgatóságot, azaz a kommunikáció hatékonyságát. Fontosnak ítélem a könyvnek azt a részét is, amely a kommunikáció folyamatával foglalkozik. Ebben a részben taglalja a szerző a paranyelv üzenetértékét, a hangzás hibalehetőségeit, a hangképzés, hangerő, hangsúly több összetevőjét és funkcióját, majd a beszédtempó és szünettartás mértéktartó módjait, váltásait. Nem hagyja ki

a szavak nélküli kommunikáció jelentőségének ismertetését sem, így a testmozgás, az arckifejezés, a paranyelv, a térbeli elhelyezkedés, majd a dolgok nyelvi összefüggés-rendszerében vizsgálja a kommunikáció és kultúra összetartozásait. Végezetül a hallgatás és megértés igen fontos elemeiről szól, ezek alkalmazhatóságát és a hallgatás válfajait vizsgálja. Célzatuk szerint az alábbi hallgatási típusokat említi: információszerző, kritikus, empatikus, taktikai és szórakozási célú hallgatás. Ezek jellemzőit összefüggésben látatja a rossz hallgatási szokásokkal és a hallgatási készségünk, képességünk javítására vonatkozó eljárásokkal.

Szabó Katalin könyve tehát nemcsak beszédünk, írásunk nehézségeit leltározza, nemcsak a stílusunk jobbítására vonatkozó technikákat írja le, hanem több olyan modust is (mint pl. a hallgatóra, a megértésre vonatkozókat), amelyek látszólag elhatárolódnak a fentiekől. Valójában azonban ezek is támogatják a felsoroltakat, és szoros tartozékai a nyelvi kommunikációnak, mert a közlő és címzett között kölcsönösen érvényesülő tendenciák teljes jogú részeseiként jobbítják a kommunikáció folyamatát.

* * *

„Az ember közösségi lény. (...) A társakkal való kapcsolattartás az egyénnek létszükséglete...” – kezdi sorait *H. Varga Gyula* bevezetőjében. A *Kommunikációs ismeretek* című (tan)könyv (Hungarovox Kiadó, Budapest 2001) olyan szintetizált anyagot tartalmaz, amely mindvégig ragaszkodik a tényhez, hogy a kommunikáció mindig interaktív, s szinte „nem lehet nem kommunikálni”. A megjegyzés sejteti, hogy nem csupán az emberi és nyelvi kommunikációról ad összegező információkat *H. Varga*, hanem a nem nyelvi és állati kommunikáció kérdéseit is óhatatlanul érinti. Kitűnő ötletről ad számot, amikor az elméleti és gyakorlati ismereteket legfőképp az egyetemistáknak szánva a mai (köz)életünk kommunikációs „provokációjára” építi. Mondhatnánk azt is, hogy a kommunikáció felsőfokú és mindennapi követelményei arányos ötvözetben jelennek meg a könyv lapjain, s a leírt tudnivalók tanulás-módszertani szempontból tekintve mindnyájunkra kötelező érvényűek lehetnek. A négy fejezetből álló kiadvány a kommunikáció értelmezésétől és divatjától kezdve az élőszóbeli és írásos kommunikáció kivitelezéséig foglalkozik teoretikus és pragmatikus kérdésekkel. A fejezetcímek a következők: A kommunikáció általános kérdései, A közvetlen (szóbeli) kommunikáció, A közvetett (írásos) kommunikáció, A közlés nyelvi helyessége.

Az első fejezet a kommunikáció értelmezésének érzékszervi behatároltságait részletezi, különös tekintettel fülünk, szemünk működésére. A fogalom immanenciájából adódó sajátosságok pedig a jelrendszer által továbbított információhalmazt tartalmazzák. Az Adó – Csatorna – Vevő hármas

oda-vissza működésének többféle felfogásáról, ún. modelljéről ad számot a szerző (sémákba rendezve is), melyek tömör és átfogó ismereteket nyújtanak mind a jól, mind pedig a kevésbé tájékozott olvasónak. Ha az állati kommunikáció alfejezet nem tartozik is szorosan a választott téma feldolgozásához, mégis vonzó olvasmány, mivelhogy motiválója lehet az ilyen irányú kutatásnak/tanulásnak. H. Varga ezután már az emberi kommunikációnál marad, amely nem pusztán „miatt”, hanem „miatt/végett” egyaránt születik és érvényesül. Elsőként a nem nyelvi, illetve nem verbális kommunikáció lehetőségeit sorolja fel, rámutatva a szakirodalomban nemritkán előforduló zavaros megközelítésekre, amelyek a „nem verbális kommunikáció” és a „meta-kommunikáció” fogalmak tisztázására vonatkoznak. A további részek a nyelvi kommunikáció szegmentális és szupraszegmentális nyelvi eszközeit vizuálisan, ábrán is elrendezik; tisztázzák a redundancia és entrópia fogalmakat és ezek funkcióját, majd elhatárolják a belső, személyközi, csoportos, nyilvános és tömegkommunikációs szituációtípusokat is.

A második fejezet a közvetlen (szóbeli) kommunikációról szól. Az emberi megnyilatkozás valamely konkrét beszédhelyzetben, azaz retorikai szituációban jön létre. „A kommunikáló szubjektum önmaga mint központ körül érzékeli a folyamatosan változó tapasztalati világot. Tudatában, memóriájában egyre gazdagodó ismeretanyag halmozódik föl, ezzel egyidejűleg kialakul benne egy definiálatlan, egyre markánsabb, lassan, de folyamatosan módosuló értékrend.” A kommunikáció tehát igen bonyolult folyamat, amelynek eredményessége több tényezőn is múlik, így pl.: a beszélő alkalmasságán, a beszéd alkalmasságán s a hallgató fogékonyságán; más tekintetben a valóságosan létező, az általunk óhajtott s az általunk létezőnek tekintett kapcsolatok megvalósulásán. A szerző több kísérlet alapján ad számot a kommunikáció hatásfokáról, amikor arról szól, hogy egy tíz egységnyi információcsomagból az előadó legfeljebb nyolcat képes átadni, a hallgató ebből hatot fog fel, négyet raktároz el s kettőt győz továbbadni. Ezzel összefüggésben kap hangsúlyt a kommunikálók naprakész szakmai felkészültsége és az állandó gyakorlás, amelyek együttesen biztosítékai a sikernek.

Meggyőző ismeretanyagot sorakoztat fel a következő alfejezet, amely a közvetlen kommunikáció beszédfajtáiról szól. A személyközi kommunikáció, legyen az két- vagy többszemélyes, összefüggő – közösen felépített – szövegfolyamatot eredményez, a társalgásban ugyanis a beszédhelyzetnek és a szerepviszonyoknak megfelelően egymás szövegét formálják a partnerek, számuktól függően monológban, dialógusban vagy polilógban. A csoportkommunikáció cím alatt a társalgás és vita szövegszerveződését és szekvenciális elrendeződését, s műfajiságuk lényeges különbségeinek „listáját” olvashatjuk. A közéleti beszédfajták funkciójuk szerint sorakoznak fel a fejezetben, következésképp a tájékoztató funkciójú beszédek között megjelenik

az előadás, az értekezés, a beszámoló, a korreferátum, a felszólalás, a hozzá-
szólás. Mindezek műfaji jellemzőit s egymástól való elkülönböződéseit tö-
mören dolgozza ki H. Varga csakúgy, mint a meggyőző és esztétikai funkci-
ójú beszédekét. Ez utóbbi alműfajait nyilván a részletezőbb bemutatásuk vé-
gett, illetve gyakoriságuk és kifejező sajátosságaik okán is aprólékosabban
találjuk kidolgozva e fejezetben. A szóbeli kommunikáció technikájára vo-
natkozó ismeretanyag a beszédhangok képzésével foglalkozik, megcélózva a
jól hallható beszéd minden idevágó normatív tényezőjét, azonkívül érinti a
torzított változatokat s a beszéd zavarait is, mintegy figyelmeztetésül, de fő-
leg azért, hogy tudatosítsuk, mely területeken szükséges a szakszerű beavat-
kozás és segítség. A nem verbális kommunikáció szerepéről: a megjelenés, a
testmozgás, a gesztusok, a mimika, a tekintet, a térközsabályozás funkció-
náltatásáról csupán egy rövid fejezetet olvashatunk. A téma részletekbe me-
nő kibontását - véleményünk szerint - e (tan)könyv sajátos szerkezete és
grammatizáló súlypontosítása amúgy sem igen túrná meg.

A harmadik fejezetben a közvetett (írásos) kommunikáció viszonylag
alapos feldolgozását találjuk. A megcélzott olvasók jobbra az egyetemi
hallgatók, tovább olvasva látjuk azonban, hogy többeknek szól, fokozatosan
egyre nagyobb merítésű lesz a tananyag, különösképpen a közéleti levelek,
ügyiratok, sőt az ügyiratok kezelése témakörök kapcsán. Jó ötletnek tartjuk,
hogy nem csupán a főiskola/egyetem berkeiben használatos írásos kommu-
nikáció kritériumrendszeréről szól a publikáció - ezek egyébként jól össze-
gezték, tanulhatók, taníthatók -, hanem külön jelentősége van e részben „a
hibáinkból is tanulhatunk” elv érvényesítésének, amikor szak- és évfolyam-
dolgozatokból stb. összeállított hibalistákat, helytelenségeket találunk, akár-
ha „kerülendők” címszó alatt. Az ügyintézés írásos kommunikációja korunk
mindennapjaiban a kiterjedt vállalkozási/közéleti szférában s az elharapó-
dzott adminisztráció miatt igen megszívlelendő anyagrész. Az idevágó ismer-
etanyag és a gyakorlati tanácsok nem csupán az ügyintézés/az írásos érint-
kezés tartalmát tehetik minőségivé, hanem a formáját is, mely előírásos ren-
dezettségénél fogva ízlést jobbit, és kulturáltabbá, elviselhetőbbé teszi/teheti
a kommunikálók nem mindig könnyű helyzetét. Ebben a fejezetben, de
egyebütt is viszonylag részletes utalások és ismeretek jelennek meg a szá-
mítógépes megoldásokkal, feldolgozásokkal kapcsolatban is. A számítógép-
re vonatkozó részei a könyvnek időszerűségüknél, azonnali hasznosíthatósá-
guknál fogva jelentősek. Úgy látjuk, e fejezet problémakörei részletesebb
(önálló) publikációt is megérdemelnék.

A negyedik fejezet a közlés nyelvi helyességének kérdéseivel foglalko-
zik. Tudjuk, külön kiadványba, jegyzetbe is kerülhet e széles témakör, jelen
esetben azonban olyan szelekcióval találkozunk, amelynek eredménye szo-
rosan érinthet bennünket a mindennapokban. Ezek a szintetizált tudnivalók

jobbítják megnyilatkozásainkat helyesírási és nyelvhelyességi szempontból egyaránt. A kiejtés, az idegen szavak, a szófajok helytelen használata, a mondatalkotás nehézségei és a különböző nyelvi-stilisztikai bizonytalanságok sokunk közléseit érintik kisebb vagy nagyobb mértékben.

H. Varga Gyula (tan)könyve nemcsak az egyetemi oktatók és hallgatók körében használható ismeretanyag összegezése, hanem annál jóval tágabb körű olvasóközönség számára készült. Mindazok olvashatják/olvassák, akik másokat értők és mások számára érthetőek akarnak lenni; azok is, akik igényesek önmagukkal szemben, ha közölnek valamit, s végül, akik mintaadók kívánnak lenni akkor is, ha beszélnek, akkor is, ha írásban érintkeznek másokkal. A szerző világos stílusa, az anyag átgondolt, célzatos beszerkesztése s a megfelelő helyen alkalmazott „segédanyagok” (mint a példák, a szemléltetések, az ábrák) szintén vonzóvá teszik a könyvet minden tanulni vágyó vagy érdeklődő olvasó számára. A kiadvány erényének tartjuk, hogy nemcsak a professzionális „beszélők” és „írástudók” aktuális kérdéseire, gondjaira ad válaszokat, tanácsokat, hanem a szélesebb értelemben vett olvasóknak is. A kellő számú, megfelelő szakirodalom felsorakoztatása pedig a témában elmélyülni vágyókat inspirálja további kutatásra/tanulásra.

* * *

Nemcsak divatos fogalomnak mondható ma a kommunikáció szavunk, hanem az egyik legelterjedtebb olyan terminus technicus is, amelynek tudományos feldolgozása kifejezetten feldúsult az utóbbi időben. Nem véletlen, hogy a fogalom és aurája tanná küzdötte fel magát, hiszen szintes teóriái és egyre igényesebb és kiterjedtebb pragmatikai megközelítései és célzatai értelemszerűen indikálják a kommunikációtan megnevezést. Jóllehet e fogalom még nem általánosan elfogadott – mégis úgy gondoljuk – helyénvaló a használata, mert e tudományág tartalma és módszerei mennyiségi is minőségi tekintetben egyaránt radikális fejlődést mutatnak. Szakirodalma is gazdag; a sokféle aspektusú feldolgozások, értekezések gyakran áthágva a tudományok és művészetek határait, nemcsak bőségükkel, hanem újszerűségükkel is megcélazzák az érdeklődő szakembert s a tanulni vágyó olvasót. E dömping közepette mindnyájunkban tudatosul, hogy egy-egy szerző, egy-egy szakmunka pusztán valamely hangsúlyozott szempontok alapján, csupán a teljesség igénye nélkül nyújthat ismereteket. Voltaképpen erről szól *Róka Jolán* (*Kommunikációtan*. Századvég Kiadó, Budapest 2002) is a bevezető sorokban, tudatosítva, hogy az általa pártolt kommunikációtannak némely részterületeit győzi csak befogni, míg nem egy problémakör óhatatlanul a következő munkák és kiadványok tartalma vagy tartozása marad csupán.

A kommunikáció elfogadott definíciója, miszerint „üzeneteken át zajló társadalmi interakció”, behatárolása ellenére is nyitottságot, kreativitást, ru-

galmasságot feltételez a differenciáltság s az intenció irányába. A fogalom összetettségét aligha győzzük itt és most kibogozni, lévén, hogy vele összefüggésben az információs társadalom javára és olykor kárára is, pozitív és negatív kivitelezési technikák egyaránt felütötték a fejüket. A kifejezés megvilágítását tekintve ugyancsak nyomós minőségi tényező, hogy valójában egy interdiszciplináris tudományról van szó. A határhelyzetekben, a tudományok érintkező felületein kialakult újabb és újabb tudományágak elsődleges jellemzője a bonyolultság. Esetünkben sem beszélhetünk letisztult rendszerről, amely a vonatkozó egyértelmű, átfogó és tanulható rend manifesztuma lehetne. Éppen ezért a fogalmak tisztázásakor, a jelenségek komplikált-ságánál fogva tágabb és szűkebb megközelítésekre kényszerülünk. Ha tágabb értelemben vizsgálódunk, láthatjuk, hogy minden és mindenki kommunikál valamilyen értelemben s valamilyen szinten: növények, állatok, tárgyak, fogalmak, emberek, mind részesei lehetnek e sajátos adó-vevő rendszernek. Szűkebb értelemben és bontásban az emberi verbális és non verbális, másképpen szólva a nyelvi, esztétikai, viselkedési kultúra élő vagy valamely technikai kivitelezettségű megoldásaira gondolunk. Feltűnik, hogy a szűkebb értelmezés is nagymértékben összetett, hiszen a tartozékok: a tudományok, a művészetek, a mindennapi élet mesterségesen és természetesen létrejövő jelenségei jogot formálnak a beleszólásra, a diskurzusra a sokszínű mondandók, üzenetek átadása/interpretálása kapcsán.

A kommunikációtan komplexitásánál fogva újabb és újabb feladatokat és dilemmákat állít elénk, problémaköreinek feltárását ezért is lehetetlen egy-két tudományág vizsgálati módszereivel megoldani, tehát tudományos karaktere inter- és multidiszciplináris egyben. Róka Jolán könyve sok szempontból gondolatébresztő mind az elméleti, mind a gyakorlati szakemberek számára. A teória és praxis szoros kölcsönhatásban respektálja egymást a kommunikációtanban, mivelhogy a kidolgozott elméleteket differenciálásra és módosításra kényszeríti a változó gyakorlati életanyag, ugyanakkor a gyakorló kommunikátorok közléseit, értelmezéseit gazdagítja, színesíti és cizellálja az elmélet. Párhuzamos fejlődésük a minden eddigi feldolgozások függvényében és ellenére további tudományos lehetőségekkel kecsegtet.

Róka Jolán könyve gondosan hierarchizált fejezetekben rendszerezi az általa megcélzott problémaköröket. Az első fejezetben a kommunikáció folyamatával foglalkozik, s azzal az elsődleges kérdéssel, hogy mit értünk kommunikáción. Érdekes az olvasó számára a különböző szakemberek általi definíciók sorjáztatása is, ezek summázatát a szerző a következőképpen fogalmazza meg: „kommunikáció akkor jön létre, ha a kommunikáló felek úgy kombinálják, manipulálják a szimbólumokat, hogy azok üzenetet (jelentést) közvetítsenek egymás számára.”. Aztán több pontban vezeti le a kommunikáció ismérveinek kulcsfogalmait, amelyek összefüggésben vannak a külön-

böző kutatók eredményeivel, a kommunikációkutatói trendekkel, a specifikus modellekkel és a kommunikáció típusaival.

A második fejezet A kommunikáció szintjei címet viseli, ebben az interakciós érintkezések eszköztárát felvonultatva vizsgálódik a szerző. Elsőként a legfejlettebb és legkomplexebb szintről szól, mégpedig a verbális kommunikációról, amely az emberi nyelven és a közös társadalmi tapasztalaton alapul. Létrejöttének és megvalósulásának alapja a verbális kód, illetve a természetes és mesterséges jelek használata. A verbális viselkedés vizsgálati módszerei közül a szerző érinti a pszichológiai, a pszicholingvisztikai, a szociológiai, a szociolingvisztikai és a kulturális antropológiai módszereket. Ezek után a verbális viselkedés elméleti résztémáit sorakoztatja fel, úgy mint: a verbális tervezés, a kommunikációs alkalmazkodás elméletét, a beszédaktus-, a társalgás- és diskurzuselemzés elméletét és kutatását. A nem verbális kommunikáció kódjai című alfejezetben először a szóbeli kommunikáció felvezetését és elkülönítődési jegyeinek részletezését találja az olvasó, ezek után következnek a kinezika, a proxemika, a taktika, a kronemika, az ikonika, a paralingvisztika fogalmak tömör, lényegi pontosításai. Az írásbeli kommunikáció kapcsán fontosnak tartja Róka Jolán a szövegelrendezés, a szövegtervezés, a betűtervezés, a modulusformátum, az illusztrációk, a színszimbólika kérdéseinek tömör magyarázatát, s a fenti tényezők funkcionális lehetőségeit végül a reklámnak mint verbális-vizuális szövegtípusnak részletező feldolgozásával zárja.

A könyv harmadik fejezetébe van beszerkesztve A tömegkommunikációs eszközök kérdésköre. Minden bizonnyal különleges érdeklődésre tarthat számot ez a rész, ugyanis a nyomtatott médiától, azaz a könyvektől, folyóiratoktól, lapoktól elindulva, s az ezekkel kapcsolatos pragmatikus célok és gondok felvázolásával jut el a másik tömegkommunikációs „nagyhatalom”, az audiovizuális média bemutatásáig. A film, a televízió vázlatos fejlődéstörténete, a velük kapcsolatos funkcionális ismeretanyag a reklám világával kapcsolatba hozva nyer újszerű interpretációs formát. (A számítógépes kommunikációt csak érinti.)

A köztér: a kommunikáció pragmatikája címet kapta a negyedik fejezet. Maga a köztér fogalma már a bevezetőben magyarázatra szorul, mivel kétféle értelmezés lehetőségét tartalmazza. „Egyrészt jelenti a kommunikáció kibontakozásának és lezajlásának társadalmi színhelyét, másrészt a közvélemény alakulásának szociokulturális folyamatát.” A közvélemény s annak formálódása/formálása a további fejezetek témája, amikor is a szerző egybefogja a vonatkozó elméletek megállapításait, célzatosságait és tételeit, ez esetben pontosan illusztrálva például a politikai kampányok prezentációival s ezek alkalmazott manipulációs eszközeivel. Szakszerű, noha vázlatos kommunikációtani és részben politológiai kommentárt nyújt az Amerikai

Egyesült Államok elnökválasztási trendjeiről és az utóbbi években Magyarországon lezajlott politikai kampányok kivitelezéséről.

A rövid befejezésben újra olvashatjuk a szerző utalását Gabriel Tarde Vélemény és társalgás című esszéjére, amelyben a közvélemény-formálás négy szegmensének logikus, következetes felsorakoztatását tartja érdeminek, ezek a média – társalgás – közvélemény – cselekvés. E szociálpszichológiai paradigma megfogalmazása óta egy évszázad hozadékaként háromrészessé vált e lineáris rendbe szerkesztett szekvencia, komponensei pedig a média – vélemény – cselekedet. A 20. század végi, 21. század eleji média, főleg az audiovizuális (televízió, videó, internet), nagy hatással vannak a társadalmi köztérre, s hitelességük nagy általánosságban elfogadott. Róka Jolán bőséges irodalomjegyzéket is prezentál a (tan)könyv végén, amely mintegy motivációnak is értendő a kommunikációt elméletben vagy gyakorlatban tanítók és tanulók számára, ugyanakkor egy specifikus iránytű azon kutatóknak, akik a minőségi és a mennyiségi továbbgondolások lehetőségeit, majd eredményeiket kívánják láttatni.

ESZTERHÁZY KÁROLY FŐISKOLA

289.694.

1.200,-

Tartalom

Előszó	5
Sajtónyelv – médianyelv	7
Grétsy László: A mai magyar sajtónyelv	11
Minya Károly: Hibák, szólások, metaforák	20
Zimányi Árpád: Bulvárlapok cikkeinek szövegtani elemzése	29
Balázs Géza: Sajtónyelv – médianyelv – médianorma	44
Wacha Imre: Beszéd és nyelvi helyesség a rádióban	56
Kemény Gábor: A Magyar Televízió hírműsorainak nyelvi, stilisztikai sajátosságai	91
H. Varga Gyula: A negyedik médium kommunikációja	103
Tanulmányok a kommunikáció köréből	131
Barna Béla: Térképek szemiotikája	132
Alabán Ferenc: Irodalom a kommunikáció forgatagában	142
Steiner István: Valóság, hírek, fikciók, reklámok a jövő médiájában ...	155
L. Erdélyi Margit: Három könyv a kommunikációról	164